

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΜΣ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ

ΜΙΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΗΣ
ΕΠΙΔΡΑΣΗΣ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ ΤΩΝ
ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ

ΕΛΕΝΗ ΑΡΓΥΡΙΟΥ ΤΣΙΜΣΙΡΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ Α. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

ΒΟΛΟΣ 2022

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στην επιβλέπουσα επίκουρη καθηγήτρια Αθήνα Οικονόμου, διότι χωρίς την αμέριστη βοήθεια και τη στήριξη της, η πραγματοποίηση της εργασίας αυτής δεν θα είχε καταστεί δυνατή. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω και στην οικογένεια μου για την υπομονή που υπέδειξε καθ' όλη τη διάρκεια αυτού του μεταπτυχιακού και τη σημαντική ενθάρρυνσή που μου προσέφερε. Τέλος, σημαντικό μερίδιο αναγνώρισης ανήκει σε ένα σιωπηρό συμπαραστάτη, που οι συζητήσεις μαζί του έκαναν την διαδικασία της συγγραφής πιο γόνιμη και ευχάριστη.

Περιεχόμενα

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	1
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	3
ABSTRACT.....	4
Κεφάλαιο 1.....	5
1.Εισαγωγή.....	5
Κεφάλαιο 2.....	7
2. Ο ρόλος των συνδικαλιστικών οργανώσεων και οι οικονομικές επιπτώσεις από τις δράσεις τους: Εισαγωγικά στοιχεία.....	7
Κεφάλαιο 3.....	11
3.1 Κράτος πρόνοιας.....	11
3.1.1. Ιστορική αναδρομή από την αρχαιότητα ως τον καπιταλισμό.....	11
3.1.2. Σύγχρονο Κράτος Πρόνοιας και Κοινωνικές Δαπάνες: Ορισμοί.....	12
3.1.3. Μοντέλα Κοινωνικής πολιτικής.....	13
Κεφάλαιο 4.....	19
4.1. Κοινωνικές Δαπάνες.....	19
4.1.1. Κοινωνικές Δαπάνες και Παράγοντες Διαμόρφωσής τους.....	19
4.2. Κοινωνικές Δαπάνες και Παγκοσμιοποίηση.....	24
4.3. Συνδικάτα και Κοινωνικές Δαπάνες: Θεωρητικές Προσεγγίσεις.....	30
4.4. Συνδικάτα και Κοινωνικές Δαπάνες: Εμπειρικές Μελέτες.....	36
Κεφάλαιο 5.....	45
5.1. Συλλογικές Διαπραγματεύσεις.....	45
5.1.1. Συλλογικές διαπραγματεύσεις και Κοινωνικός Διάλογος.....	45
5.1.2. Θεωρίες Συλλογικής Συμπεριφοράς και Κοινωνικών Κινήματων.....	50
5.1.3. Η σχέση κοινωνικών κινήματων και συνδικάτων.....	53
5.2. Συνδικάτα, Διαμαρτυρίες και Κοινωνικό Κράτος στην Ευρώπη.....	54
5.3. Πολιτική και Συλλογικές Διαμαρτυρίες.....	63
Κεφάλαιο 6.....	68
6.1. Η Ελλάδα ως μελέτη περίπτωσης.....	68
Κεφάλαιο 7.....	85
7.1. Συζήτηση.....	85
7.2. Συμπεράσματα.....	90
Βιβλιογραφία.....	93

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους (*welfare state*) αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της μεταπολεμικής περιόδου σχεδόν όλων των αναπτυγμένων καπιταλιστικών οικονομιών και ιδιαιτέρως των ευρωπαϊκών χωρών. Η κοινωνική αυτή πράξη κατέστη σταδιακά προσφιλέθ θέμα μελέτης στον κύκλο των ερευνητών, οι οποίοι αναλύουν το θέμα είτε υπό το οικονομικό πρίσμα είτε υπό τη σκοπιά των κοινωνικών συμπεριφορών. Ένας λοιπόν από τους σημαντικότερους δείκτες της εξέλιξης του κοινωνικού κράτους αποτελεί και η διάρθρωση των κοινωνικών δαπανών, την οποία καθορίζουν διάφοροι παράγοντες, όπως είναι οι πολιτικές μεταβλητές, η παγκοσμιοποίηση, οι δημογραφικές αλλαγές και η διεύρυνση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Μέσω λοιπόν μία εκτενούς βιβλιογραφικής επισκόπησης, μελετάται ο ρόλος των συλλογικών δράσεων των εργαζομένων στη διαμόρφωση των κοινωνικών δαπανών σε διάφορες χώρες της Ευρώπης, συμπεριλαμβανόμενης και της Ελλάδας, από τη δεκαετία του 1980 έως και σήμερα. Ωστόσο, για την καλύτερη κατανόηση του θέματος, θα συνεξεταστεί και ο ρόλος που παίζουν τα δημοκρατικά καθεστάτα στη διάρθρωση των κοινωνικών δαπανών, καθώς και η στάση που τηρούν οι κομματικοί μηχανισμοί, διαφορετικών πολιτικών, αποχρώσεων έναντι των συνδικάτων. Τέλος, μία ακόμη παράμετρος που θα ελεγχθεί είναι και το κατά πόσο ο παράγοντας της παγκοσμιοποίησης επηρεάζει τη διαμόρφωση των κοινωνικών δαπανών αλλά και τη δυναμικότητα των συλλογικών δράσεων των εργαζόμενων.

Λέξεις Κλειδιά: κράτος πρόνοιας, κοινωνικές δαπάνες, συνδικάτα, συλλογικές δράσεις

ABSTRACT

The development of welfare state constitutes one of the most important socioeconomic aspects of the post-war period, in numerous advanced economies of the West and especially European ones. The study of welfare state has gradually become a popular topic among researchers, examining it either through the economic perspective or through the lens of social behavior. One of the key indicators of welfare state generosity are the levels of social spending, which are determined by various factors, such as political variables, globalization, demographic characteristics and the extension of social rights. Thus, the basic aim of this meticulous literature review is to examine, which is the impact of labor collective bargaining on shaping social spending in various European countries, including Greece, from the 1980s until today. Two other key factors also explored, are the role played by democratic regimes in the formation of social policies and the way that different political parties respond to workers' collective protests against public spending cuts. The re-examination of how globalization affects both the levels of social spending and the power of labor movement contributes to a better understanding of complex development of various welfare regimes in Europe.

Keywords: welfare state, social spending, trade unions, collective bargaining

Κεφάλαιο 1

1.Εισαγωγή

Στην οικονομική, κοινωνιολογική και πολιτική ανάλυση των συστημάτων πρόνοιας και των μεταρρυθμίσεών τους, δόθηκε μικρή έμφαση στη διαδικασία λήψης αποφάσεων αλλά και στους διάφορους παράγοντες διαμόρφωσής τους. Κατά παράδοση, τα συνδικάτα έπαιξαν εξέχοντα ρόλο στην παροχή ασφάλισης στους εργαζόμενους και τις οικογένειές τους και συνεπώς ανέλαβαν από νωρίς το ρόλο των εκπροσώπων των εργαζόμενων, επί του συνόλου των ζητημάτων που άπτονται των εργασιακών. Η οικονομική βιβλιογραφία έχει δείξει ότι η συνδικαλιστική εκπροσώπηση μπορεί να ενισχύσει την αποτελεσματικότητα, στο βαθμό που οι ασφαλιστικές αγορές είναι ατελείς ή και ελλιπείς και οι μη ανταγωνιστικές δυνάμεις στις αγορές προϊόντων είναι μεγάλες (Brugiavini et al., 2001). Επιπλέον, τα συνδικάτα έχουν αναλυθεί ποσοτικά, κατά κύριο λόγο ως προς τον ρόλο τους ως οργανώσεις κατοχυρωμένου συμφέροντος, προσπαθώντας να ποσοτικοποιήσουν τα αποκλειόμενα οφέλη που παρέχουν στα μέλη αντί να εξετάσουν τον ευρύτερο αντίκτυπό τους εντός συγκεκριμένου θεσμικού πλαισίου.

Λίγη προσοχή λοιπόν έχει δοθεί από ακαδημαϊκής άποψης στην επίδραση που ασκούν οι συνδικαλιστικές οργανώσεις στο ευρύτερο φάσμα των προνομιακών πολιτικών, οι οποίες πέρα από τον τομέα των εργασιακών σχετίζονται και με τα συστήματα ασφάλειας, δημόσιας υγείας και παιδείας (Alestalo & Usitalo, 1990). Συνεπώς, πρωτεύον στόχος της παρούσας μελέτης είναι να εξεταστεί η εξέλιξη πολυάριθμων ευρωπαϊκών κρατών πρόνοιας από το 1980 έως και σήμερα, με σκοπό να καλυφθεί το υφιστάμενο κενό στη μελέτη των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των συνδικαλιστικών οργανώσεων, των συστημάτων πρόνοιας και των μεταρρυθμίσεων σε αυτά. Η μέθοδος που επιλέχθηκε για τη διερεύνηση του θέματος είναι η βιβλιογραφική επισκόπηση, διότι παρέχει πλήθος εμπειρικών δεδομένων από πολλές χώρες της Ευρώπης, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, που είναι ικανά να σκιαγραφήσουν τις υφιστάμενες τάσεις στη διαμόρφωση των κοινωνικών πολιτικών στον «ευρωπαϊκό πύργο της Βαβέλ».

Η μελέτη λοιπόν ξεκινά με μία σύντομη ανασκόπηση και κριτική συζήτηση της βασικής βιβλιογραφίας, που σχετίζεται με το κοινωνικό κράτος και την ιστορία των συλλογικών διαπραγματεύσεων. Έπειτα ακολουθεί ένα εισαγωγικό κεφάλαιο στο οποίο αναλύεται η έννοια του κοινωνικού κράτους και των κοινωνικών δαπανών και παρουσιάζονται τα βασικά καθεστάτα κοινωνικής πολιτικής στον ευρωπαϊκό χώρο. Το

τέταρτο κεφάλαιο, επικεντρώνεται αποκλειστικά στη μελέτη των κοινωνικών δαπανών. Στο πρώτο μέρος, βάσει διαφόρων μελετών που έχουν πραγματοποιηθεί σε χώρες της Ευρώπης, γίνεται μία προσπάθεια να προσδιοριστεί το σύνολο των παραγόντων που επηρεάζουν τη διαμόρφωση των κοινωνικών δαπανών. Επιπροσθέτως, ειδική αναφορά γίνεται στον παράγοντα της παγκοσμιοποίησης, καθώς υπάρχει μεγάλη διχογνωμία, ακόμη και σήμερα μεταξύ των ερευνητών, σχετικά με το αν τελικά επηρεάζει θετικά ή αρνητικά η διαμόρφωση των κοινωνικών δαπανών. Στο δεύτερο μέρος του κεφαλαίου, εξετάζονται οι τρόποι που τα συνδικάτα επεμβαίνουν στη διαμόρφωση των κοινωνικών δαπανών, παρουσιάζοντας τα διαφορετικά θεωρητικά υποδείγματα που ισχύουν για την Ευρώπη. Ενώ στο τρίτο μέρος πραγματοποιείται μία σύντομη επισκόπηση ορισμένων εμπειρικών μελετών που αποτυπώνουν τον αντίκτυπο των συνδικάτων στους τρεις βασικούς πυλώνες του κράτους πρόνοιας: κοινωνική ασφάλιση, σύστημα υγείας και εκπαίδευση.

Το πέμπτο κεφάλαιο εγκαινιάζει τη δεύτερη ενότητα της παρούσας μελέτης, στην οποία διερευνάται ο ρόλος των συλλογικών διαμαρτυριών αλλά των δημοκρατικών καθεστώτων στο σχεδιασμό και την άσκηση της κοινωνικής πολιτικής. Βάσει λοιπόν, των εμπειρικών ευρημάτων θα εξεταστεί πως αντιδρούν οι κυβερνήσεις διαφορετικών πολιτικών αποχρώσεων έναντι των συλλογικών διαμαρτυριών που οργανώνονται από τα συνδικάτα, προς υπεράσπιση του κράτους πρόνοιας. Η βιβλιογραφική επισκόπηση λοιπόν των σχετικών μελετών υπό το πρίσμα της συνδικαλιστικής κινητοποίησης και του πολιτικού-κομματικού θα προδώσει μία ανανεωμένη οπτική στην παρουσίαση της εξελικτικής πορείας των κοινωνικών πολιτικών στη γηραιά ήπειρο, των διαφορών και των αντιφάσεων. Ως μελέτη λοιπόν περίπτωσης για να εξετάσουμε το τρίπτυχο δημοκρατικό καθεστώς, συλλογική διαμαρτυρία και κοινωνικές δαπάνες, επιλέχθηκε η Ελλάδα, της οποίας το συνδικαλιστικό κίνημα έχει μακρά ιστορία και οι οργανώσεις που το αποτελούν, παρότι υστερούν σε πυκνότητα, είναι από τις πιο μάχιμες της Ευρώπης. Στην κατακλείδα της μελέτης πραγματοποιείται μία σύντομη συγκριτική επισκόπηση των εμπειρικών δεδομένων, στοχεύοντας στον εντοπισμό των κυρίαρχων τάσεων αναφορικά με τις προνοιακές πολιτικές, τη δράση των συνδικάτων και τη στάση που τηρούν απέναντι και στα δύο οι εκάστοτε κομματικοί μηχανισμοί.

Κεφάλαιο 2

2. Ο ρόλος των συνδικαλιστικών οργανώσεων και οι οικονομικές επιπτώσεις από τις δράσεις τους: Εισαγωγικά στοιχεία

Ο ρόλος των συνδικαλιστικών οργανώσεων στην ανάπτυξη των σύγχρονων καθεστώτων πρόνοιας έχει απασχολήσει διαχρονικά τους ερευνητές διαφόρων πεδίων (Regini & Esping-Andersen, 1980, Freeman & Murdoff, 1985, Boeri et al., 2001β, Starke, 2006, Albert, 2014, Moffett, 2021). Θα πρέπει ωστόσο να υπογραμμιστεί ότι αποκλειστικά για τη μελέτη του θεσμού των συνδικάτων υπάρχει ένα τεράστιος όγκος βιβλιογραφίας, ο οποίος είναι αδύνατο να παρατεθεί έστω και περιληπτικά στα πλαίσια της παρούσας διπλωματικής εργασίας. Για το λόγο αυτό στη βιβλιογραφική αυτή ανασκόπηση θα παρουσιαστούν οι βασικότερες διεθνείς έρευνες που εξετάζουν τη σχέση μεταξύ συνδικαλιστικών οργανώσεων και κοινωνικού κράτους.

Υπάρχουν λοιπόν μελέτες οι οποίες έχουν καταδείξει ότι τα συνδικάτα ασκούν σημαντική επίδραση στα επίπεδα του ΑΕΠ (Malcomson, 1983, Golden, 1993), των μισθών και στην ανεργία (Checchi & Nunziata, 2011) καθώς και σε διάφορες πτυχές κοινωνικής προστασίας (Donado & Wälde, 2012). Μία από τις πιο επιδραστικές μελέτες είναι των Freeman & Medoff (1984), οι οποίοι κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η κύρια λειτουργία των συνδικάτων είναι να παρέχουν φωνή στους εργαζόμενους, για ζητήματα που αφορούν πολυάριθμα ζητήματα και όχι μόνο τους μισθούς. Επίσης, μέχρι πρότινος η επίδραση των συνδικαλιστικών οργανώσεων στην απόκτηση δεξιοτήτων έχει αγνοηθεί σε μεγάλο βαθμό στη βιβλιογραφία. Επιπροσθέτως, παρότι υποστηρίχθηκε ευρέως ότι τα σύγχρονα συνδικάτα σταδιακά έχασαν μεγάλο μέρος της πολιτικής τους ισχύος (Griffin et al., 1990, Wallerstein & Western, 2000, Burns, 2010, Rivers & Truitt, 2014), στην πραγματικότητα αποδείχθηκε ότι οι συνδικαλιστικές οργανώσεις συνεχίζουν να έχουν σημαντικό αντίκτυπο στην κοινωνική πολιτική (Béland, 2001, Bradley et al., 2003, Zárate Tenorio, 2014). Ωστόσο, δε θα πρέπει να υποβαθμιστεί η σημασία της γενικής μείωσης στην πυκνότητα των συνδικάτων σε πολλές χώρες της Ευρώπης (Gumbrell-McCormick & Hyman, 2013) αλλά και σε άλλα μέρη του δυτικού κόσμου (Boito et al., 2011, Mishler, 2014).

Οι συλλογικές διαμαρτυρίες αποτελούν μία ακόμη καίρια πτυχή της έρευνας, καθώς χρησιμοποιούνται σε όλο το δυτικό κόσμο ως το βασικό μέσο άσκησης επιρροής αλλά και πίεσης προς τις κυβερνήσεις για ζητήματα που σχετίζονται με το κοινωνικό κράτος (Giugni et al., 1999, Bonoli, 2001, Rucht, 2007, Garay, 2007, Tenorio, 2014). Υπάρχει πληθώρα

εμπειρικών ευρημάτων από τις Ευρωπαϊκές χώρες, στις οποίες τόσο οι συνδικαλιστικές οργανώσεις όσο και οι απλοί πολίτες, αντιτάχθηκαν στις κρατικές πολιτικές, οι οποίες έθιγαν το κράτος πρόνοιας (Ενδεικτικά: Voß, 2011, Hamann et al., 2013, Gall 2013). Ωστόσο, ένας ακόμη καθοριστικός παράγοντας στο τρόπο που οι συλλογικές δράσεις και διαμαρτυρίες επιδρούν στη διαμόρφωση του κοινωνικού κράτους, είναι αδιαμφισβήτητα και το κυρίαρχο πολιτικό καθεστώς. Έχει πραγματοποιηθεί πληθώρα μελετών που έχουν αποδείξει ότι τα δημοκρατικά καθεστώτα, στην όμοια του μορφή, στις χώρες του δυτικού κόσμου ασκούν καταλυτική επίδραση, τόσο στον καθορισμό των κοινωνικών δαπανών από το κράτος (Mulligan & Gil 2002, Brown & Hunter, 2004, Bonoli & Powell, 2010).

Η έρευνα για το σχεδιασμό και την εφαρμογή προγραμμάτων κρατικών δαπανών βρίσκεται στην πρώτη γραμμή της ανάλυσης οικονομικής πολιτικής και αποτελεί επίσης ένα από τα πιο πολυσυζητημένα θέματα στον πολιτικό στίβο. Ορισμένες μελέτες έχουν δείξει ότι το πολιτικό σύστημα σε κάθε χώρα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στο μέγεθος, το εύρος και τη σύνθεση των προγραμμάτων για τις κοινωνικές δαπάνες. Πιο συγκεκριμένα, οι επιλογές δημοσιονομικής πολιτικής στις δημοκρατίες γίνονται από τον διάμεσο ψηφοφόρο με αποτέλεσμα οι κρατικές δαπάνες στις δημοκρατίες να είναι πολύ μεγαλύτερες σε σύγκριση με τις απολυταρχίες. Αυτό συμβαίνει διότι οι ψηφοφόροι απαιτούν αυξημένες δαπάνες, οι οποίες επιφέρουν μεγαλύτερη παραγωγή δημόσιων αγαθών και αναδιανομή εισοδημάτων (Meltzer & Richards, 1983, Acemoglu & Robinson, 2000, Bermeo, 2010). Σε μη δημοκρατικές χώρες, ισχυρές οικονομικές και πολιτικές ομάδες επηρεάζουν τις επιλογές δημόσιας πολιτικής. Σε τέτοια συστήματα, οι κυβερνώντες ελίτ συνήθως επιλέγουν να ξοδεύουν λιγότερα για την παραγωγή δημόσιων αγαθών και την αναδιανομή διότι κερδίζουν λιγότερα από τέτοιες πολιτικές. Αντ' αυτού ανακατανέμουν κεφάλαια για να αυξήσουν την οικονομική και πολιτική τους δύναμη καθώς και αυτή των πολιτικών τους συμμάχων (Bueno de Mesquita et al., 2003, Hausken et al., 2004). Ωστόσο, είναι πολύ ενδιαφέρον να επανεξεταστεί εάν όλες αυτές οι παραδοχές ισχύουν για τις χώρες της ευρωπαϊκής ηπείρου, οι οποίες χαρακτηρίζονται από μία έντονη ποικιλομορφία, όχι μόνο στη μορφή της κοινωνικής πολιτικής αλλά και στην εξέλιξη των δημοκρατικών καθεστώτων.

Επιπροσθέτως προσοχή έχει δοθεί από τους ερευνητές και στον τρόπο που οι εκάστοτε κρατικοί μηχανισμοί, κάθε πολιτικής απόχρωσης, αντιδρούν σε αυτές τις συλλογικές διαμαρτυρίες αλλά και έναντι των συνδικάτων που τις διοργανώνουν (Amenta & Young, 1999, Piazza, 2001, Amenta et al., 2010, Caraway, 2012). Ο Hayward (1980) αναγνώρισε τέσσερεις τύπους σχέσεων μεταξύ των κομμάτων και των συνδικάτων στον Ευρωπαϊκό χώρο:

πρώτον, ένα «λενινιστικό μοντέλο» στο οποίο το κόμμα επιδιώκει να ελέγξει τις πολιτικές και τις ενέργειες του συνδεδεμένου σωματείου του. Δεύτερον, το «βρετανικό μοντέλο» στο οποίο τα ίδια τα συνδικάτα δημιούργησαν το Εργατικό Κόμμα και αρχικά ως καθήκον τους είχαν να υπαγορεύουν τις πολιτικές του. Τρίτον, ένα γενικότερο σοσιαλδημοκρατικό πρότυπο που περιλαμβάνει «αλληλεξάρτηση και συμβίωση» και τέταρτον ένα ακόμη μοντέλο όπου τα συνδικάτα, έστω και πολιτικά δεσμευμένα, αρνούνται οποιαδήποτε συμμαχία με πολιτικά κόμματα. Σε παρόμοιο μήκος κύματος κινείται και η ανάλυση του Ebbinghaus (1993, 1995) , ο οποίος συνηγορεί υπέρ των τεσσάρων μοντέλων του Hayward, αλλά εντάσσει στη συζήτηση και την ιστορικά έντονη αντιπαράθεση μεταξύ των κοσμικών (κοινώς σοσιαλιστικών) και θρησκευτικών ταυτοτήτων, η οποία σε πολλές χώρες της Ευρώπης επέδρασε καθοριστικά στον ιδεολογικό κατακερματισμό των συνδικάτων και των κομμάτων που ανταγωνίζονταν για την πίστη της εργατικής τάξης. Ιδιαίτερα στη νότια Ευρώπη, ο κατακερματισμός του εργατικού κινήματος που προέκυψε ήταν πηγή οργανωτικής αδυναμίας και ενίσχυσε τον κυρίαρχο προσανατολισμό προς την πολιτική διαμαρτυρία και όχι τη διαπραγμάτευση.

Μία από τις βασικότερες μελέτες για το Δυτικό ευρωπαϊκό χώρο, που επικεντρώνεται στον τρόπο που τα κόμματα αντιμετώπισαν τις συλλογικές διαμαρτυρίες είναι η μονογραφία των Koormans και Rucht (1995), στην οποία μέσω εξέτασαν τις διαμαρτυρίες σε τέσσερις χώρες της Δυτικής Ευρώπης (Γερμανία, Γαλλία, Μεγάλη Βρετανία και Ολλανδία) κατά τη διετία 1975-1979. Συμπέραναν λοιπόν ότι η κινητοποίηση των αριστερών κινήματων στη Δυτική Ευρώπη υπερέβαινε κατά πολύ την κινητοποίηση της Δεξιάς. Επίσης, η κινητοποίηση των αριστερών κινήματων φαίνεται ότι συγκεντρωνόταν σε περιόδους δεξιάς διακυβέρνησης, ενώ η Δεξιά έτεινε να κινητοποιείται πιο έντονα όταν η Αριστερά είναι στην εξουσία. Ωστόσο, τα υψηλότερα επίπεδα κινητοποίησης, της Αριστεράς και ως κάποιο βαθμό και της Δεξιάς, συμβαίνουν όταν στην εξουσία βρίσκονται μικτές κυβερνήσεις, στις οποίες την εξουσία μοιράζονται κόμματα και των δύο πολιτικών αποχρώσεων. Αντίστοιχα, ο Robertson (2004) μελέτησε μία σειρά διαμαρτυριών στη Βουλγαρία, την Πολωνία και τη Ρωσία μετά την πτώση του κομμουνισμού και παρατήρησε ότι ενώ αρκετοί ερευνητές ερμήνευαν τον ανταγωνισμό μεταξύ των συνδικάτων σαν αδυναμία, στην περίπτωση των Ανατολικών χωρών λειτούργησε ως βασικός μηχανισμός για την αύξηση της μαχητικότητας των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Αναφορικά με τη σχέση συνδικάτων και κομμάτων, φαίνεται ότι όταν τα συμμαχικά κόμματα βρίσκονται στην εξουσία, οι δεσμοί τους με τα συνδικάτα

τείνουν να έχουν μετριαστική επίδραση στο επίπεδο της κινητοποίησης, κάτι που δε συμβαίνει όταν αυτά βρίσκονται στην αντιπολίτευση.

Καθίσταται λοιπόν σαφές ότι υπάρχει έντονη ποικιλομορφία στον τρόπο που τα κόμματα των Δυτικών και των Ανατολικών ευρωπαϊκών χωρών αντιμετωπίζουν τις συλλογικές διαμαρτυρίες και τα συνδικάτα. Η βιβλιογραφία που αφορά εμπειρικά δεδομένα (κατά πλειοψηφία για τη Δυτική Ευρώπη) μας παρέχει εξαιρετικά αποκλίνουσες απαντήσεις στα ερωτήματα γύρω από τη διαμόρφωση της σχέσης μεταξύ των κυβερνήσεων διαφορετικής σύνθεσης κυβέρνησης και της κινητοποίησης των διαφόρων κοινωνικών κινημάτων. Συνεπώς, θα ήταν πολύ ενδιαφέρον να εξετάσουμε συγκριτικά έναν αξιόλογο αριθμό περιπτώσεων συλλογικών δράσεων και στις δύο ομάδες χωρών, με στόχο να εξακριβωθεί σε τι βαθμό αποκλίνουν και διαφοροποιούνται.

Κεφάλαιο 3

3.1 Κράτος πρόνοιας

3.1.1. Ιστορική αναδρομή από την αρχαιότητα ως τον καπιταλισμό

Η ιστορία και η εξέλιξη του κράτους πρόνοιας στο Δυτικό Κόσμο, είναι μακρά, παρότι ως επίσημος πολιτικός θεσμός πρωτοεμφανίστηκε μόλις το 19^ο αιώνα π.Χ. Η φροντίδα των αναξιοπαθούντων και των αδυνάτων φαντάζει ως εγγενές χαρακτηριστικό των οργανωμένων κοινωνιών ήδη από την αρχαιότητα. Στην αρχαία Μεσοποταμία και στην Αίγυπτο εντοπίζονται γραπτά τεκμήρια και πρακτικές που μεριμνούσαν για τη προστασία των φτωχών και των αρρώστων (Yoffee, 1995, García, 2014). Ωστόσο σε αυτές τις προβιομηχανικές κοινωνίες, αυτού του είδους η πρόνοια σχετιζόταν σε μεγάλο βαθμό με τις σχέσεις παραγωγής αλλά και τις πρακτικές ανταλλαγής των αγαθών. Συνεπώς ο σκοπός της καμιά φορά ξεπερνούσε την αμιγώς κοινωνική διάσταση, αποσκοπώντας κυρίως στην εξασφάλιση και σταθεροποίηση των εκάστοτε οικονομικών, πολιτικών και παραγωγικών σχέσεων (Σακελλαρόπουλος, 2018).

Το παραπάνω μοντέλο ανατρέπεται μετά την εμφάνιση του καπιταλισμού καθώς υπάρχει ριζική αλλαγή του σκηνικού τόσο στις σχέσεις παραγωγής, όσο και στην οργάνωση της οικονομίας. Πλέον φεύγει ο έλεγχος των μέσων παραγωγής (π.χ. βιοτεχνίες, επιχειρήσεις, εργοστάσια κτλ) από τους άμεσους παραγωγούς (πχ εργαζόμενοι, μισθωτοί κτλ) και η εμπορευματοποίηση της εργατικής δύναμης καθίσταται το βασικό μέσο διαβίωσης (Σακελλαρόπουλος, 2018). Θα πρέπει επίσης να υπογραμμιστεί ότι όσοι πολίτες βρίσκονταν εκτός του νέου αυτού οικονομικού και παραγωγικού αυτού μοντέλου δεν είχαν δικαίωμα να αιτηθούν κρατικής κοινωνικής πρόνοιας. Αναπόφευκτα αυτό οδήγησε στην οικονομική και κοινωνική εξαθλίωση των φτωχών κοινωνικών στρωμάτων και στην εκμετάλλευση της εργατικής τάξης. Μία από τις περιπτώσεις, στην οποία αντικατοπτρίζεται καθαρά η κατάσταση αυτή αποτελεί η Μεγάλη Βρετανία του τέλους του 18^{ου} αιώνα, περίοδος της πρώιμης εκβιομηχάνισης. Οι εργάτες της χώρας ζούσαν υπό άθλιες συνθήκες, χωρίς κοινωνικά δικαιώματα και κρατική αρωγή (Seed, 1993).

Στα τέλη του 19ου αιώνα, έπειτα από ισχυρές κοινωνικές πιέσεις επήλθε η ριζική αναδιοργάνωση στο χώρο της κοινωνικής προστασίας, καθώς πραγματοποιήθηκε μία σειρά καθοριστικών μεταρρυθμίσεων, η οποία σταδιακά οδήγησε στην κατοχύρωση του θεσμού του κράτους πρόνοιας, όπως σήμερα είναι γνωστός (Esping-Andersen, 2006). Πρωτεύον

στόχος των μεταρρυθμίσεων αυτών ήταν η εξάλειψη της φτώχειας και η μείωση της ανεργίας, ο περιορισμός των κοινωνικών ανισοτήτων και η επίτευξη της κοινωνικής ευημερίας. Καθίσταται λοιπόν σαφές, μετά την πολύ σύντομη αυτή ιστορική αναδρομή, ότι οι πολιτικές πρόνοιας αποτελούν έναν από τους ακρογωνιαίους λίθους για την εύρυθμη λειτουργία του κρατικού μηχανισμού.

3.1.2. Σύγχρονο Κράτος Πρόνοιας και Κοινωνικές Δαπάνες: Ορισμοί

Μέχρι σήμερα δεν έχει διατυπωθεί ένα κοινός αποδεκτός ορισμός για την έννοια του «κοινωνικού κράτους», κυρίως διότι δεν υπάρχει σύμπνοια μεταξύ των επιστημόνων που ασχολούνται με τη μελέτη του (Veit-Wilson, 2000). Για παράδειγμα έχουν διατυπωθεί ορισμοί με στενό εννοιολογικό περιεχόμενο, όπως είναι αυτοί που συσχετίζουν αποκλειστικά το κράτος πρόνοιας με το εργατικό ζήτημα. Υποστηρίζουν, δηλαδή, ότι το κράτος πρόνοιας συγκροτείται από το σύνολο των πολιτικών πρακτικών, που ως μόνο στόχο έχουν να αναγκάσουν το κεφάλαιο να υποχωρήσει και να εξασφαλίσει οφέλη για τους εργαζόμενους (Καζακοπούλου, 1964). Από την άλλη πλευρά, υπήρξαν και ορισμοί, οι οποίοι υποσκελίζουν την οικονομική παράμετρο, εστιάζοντας αόριστα στη γενική ιδέα περί βελτίωσης μείωσης των ανισοτήτων μεταξύ των κοινωνικών τάξεων. Ένα από τα γνωστότερα παραδείγματα τέτοιου ορισμού, είναι του κοινωνιολόγου Offe (1984), ο οποίος υποστήριξε ότι το κοινωνικό κράτος αποτελεί μία πολιτική λύση έναντι των πολιτικών αντιφάσεων (Offe, 1984).

Ο Esping-Andersen (1990), ήταν από τους πρώτους που υπογράμμισε ότι οι μέχρι τότε μελέτες σχετικά με την κοινωνική πρόνοια περισσότερο προσπαθούσαν να συμφωνούν με τα διάφορα θεωρητικά μοντέλα σκέψης, παρά να δώσουν απάντηση στην ουσιώδη ερώτηση σχετικά με το τι είναι το κράτος πρόνοιας. Έπειτα παρατηρήθηκε και από άλλους ερευνητές ότι οι ορισμοί του κοινωνικού κράτους χαρακτηρίζονται από εννοιολογική ελαστικοποίηση, δεδομένης της αδυναμίας να οροθετηθεί η έννοια, με αποτέλεσμα αρκετοί μελετητές να κάνουν λόγο για πολλαπλά κράτη πρόνοιας (Collierand & Marhon, 1993, Ursanov et al., 2015). Ωστόσο, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι όσο οι εποχές προχωρούν και οι κοινωνικό-πολιτικές και οικονομικές συνθήκες μεταβάλλονται, τα χαρακτηριστικά και οι στόχοι του κοινωνικού κράτους αντιστοίχως επαναπροσδιορίζονται. Συνεπώς, αυτός είναι ένας ακόμη λόγος που συναντάται τόση μεγάλη δυσκολία στη διατύπωση ενός γενικά αποδεκτού ορισμού. Ο Ζουμπουλάκης (2002), λοιπόν επηρεασμένος από τους βρετανικούς κλασικούς, υποστήριξε ότι το κράτος πρόνοιας ουσιαστικά αποτελεί μία σειρά νομοθετικών ενεργειών που εξασφαλίζουν αφενός την εύρυθμη λειτουργία των τομέων της κοινωνικής

μέριμνας και των κοινωνικών παροχών και αφετέρου την προστασία των εργαζομένων αλλά και των ανέργων. Όπως εύστοχα σημειώνει σε μία πρόσφατη μελέτη του και ο Μανιάτης (2014), το κοινωνικό κράτος συγκροτεί ένα πολύ παραγοντικό σύνολο θεσμικών ρυθμίσεων, οι οποίες σχετίζονται με την οικονομία, την πολιτική δραστηριότητα, την εκάστοτε κυρίαρχη ιδεολογία και την κατοχύρωση της νομιμότητας. Απώτερος λοιπόν στόχος όλων των παραπάνω ρυθμίσεων είναι να ενσωματωθούν τα κοινωνικά στρώματα στο παραπάνω σύστημα πρόνοιας.

Εν αντιθέσει με τις πολυάριθμες μελέτες που επικεντρώθηκαν στην ανάλυση και την κριτική των ορισμών για το κοινωνικό κράτος, αισθητά λιγότερη προσοχή έχει δοθεί στην εξέταση των κοινωνικών δαπανών, οι οποίες αποτελούν βασική πτυχή της κοινωνικής πρόνοιας. Οι δημόσιες δαπάνες συγκροτούν τα χρήματα που καταβάλλουν οι κρατικές δομές (αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις και ο ιδιωτικός τομέας) στο σύνολο τους, με στόχο την ενίσχυση της κοινωνικής ευημερίας, είτε σε συλλογικό επίπεδο (πχ υγεία, παιδεία, κοινωνική ασφάλιση, άμυνα κτλ) είτε σε ατομικό επίπεδο, υπό τη μορφή ευεργετήματος σε πολίτες που έχουν υποστεί σοβαρή οικονομική καταστροφή (Alestalo & Uusitalo, 1990). Λοιπόν, οι δαπάνες αυτές είναι ένας συνδυασμός εθνικής δημόσιας πρωτοβουλίας και κοινοτικής συμμετοχής. Συνεπώς, οι κοινωνικές δαπάνες αποτελούν έναν από τους βασικότερους δείκτες της δυναμικής και της οικονομικής ευρωστίας του εκάστοτε κράτους. Κατ' επέκταση η αδυναμία χρηματοδότησης καίριων τομέων έχει σημαντικές αρνητικές συνέπειες τόσο στη συλλογική όσο και στην ατομική κοινωνική ευημερία, καθώς οξύνονται οι κοινωνικές ανισότητες, μειώνεται ο ρυθμός ανάπτυξης και υποβαθμίζεται το βιοτικό επίπεδο των πολιτών.

Προτού προχωρήσουμε στην κυρίως συζήτηση σχετικά με το κατά πόσο οι κοινωνικές δαπάνες επηρεάζονται από τις συλλογικές εργατικές δράσεις, είναι απαραίτητο να γίνει μία σύντομη αναφορά στα διακριτά μοντέλα του κοινωνικού κράτους που συναντάμε στον ευρωπαϊκό χώρο. Η κριτική επισκόπηση των ισχυόντων μοντέλων θα συμβάλει σημαντικά στην καλύτερη κατανόηση του τρόπου καθορισμού και αναδιανομής των κοινωνικών δαπανών στα ευρωπαϊκά κράτη και δευτερευόντως του ρόλου που παίζουν οι εργατικές ενώσεις στη διαμόρφωσή τους.

3.1.3. Μοντέλα Κοινωνικής πολιτικής

Ο εντοπισμός και καθορισμός των καθεστώτων κοινωνικής πολιτικής στον ευρωπαϊκό χώρο κέντρισε το ενδιαφέρον πολλών μελετητών ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 90'.

Από τους πρώτους που προσπάθησαν να εντοπίσουν διακριτά μοντέλα κοινωνικής πρόνοιας ήταν οι Wilensky και Lebeaux (1958), οι οποίοι προέβησαν στη βασική πρωταρχική διάκριση μεταξύ υπολειμματικού και θεσμικού συστήματος κοινωνικής πολιτικής. Στη συνέχεια, ο βρετανός κοινωνικός ερευνητής Titmuss (1974), διάνθισε την παραπάνω τυπολογία, καθώς πέρα από το υπολειμματικό, το θεσμικό ή αναδιανεμητικό διέκρινε ακόμη μοντέλο κοινωνικής πρόνοιας, το βιομηχανικό. Μέσω της νέας αυτής τυπολογίας, ο Titmuss ανέδειξε τις ιδεολογικές διαφορές των καθεστώτων πρόνοιας, υποστηρίζοντας επίσης ότι η επιλογή πολιτικής και όχι το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης, είναι ο βασικότερος παράγοντας που καθορίζει την προνοιακή πολιτική, κάθε χώρας. Παρότι η τυπολογία του Titmuss αποτελεί σημείο αναφοράς, που συνέβαλε σημαντικά στη μελέτη του κράτους πρόνοιας, πλέον θεωρείται παρωχημένη. Οι πιο πρόσφατες μελέτες υιοθετούν μία πιο αυστηρή επιστημονική μεθοδολογία στην ανάλυση των κοινωνικών θεσμών, όπως η ταξινόμηση των εκδοχών του δομικού λειτουργισμού (*operational method for classifying*).

Περίπου 30 χρόνια αργότερα, ο Esping-Andersen (1990), δημοσιεύει την επιδραστική μονογραφία του “The Three Worlds of Welfare Capitalism” (1990), η οποία αναμφισβήτητα επηρεάστηκε από την τυπολογία Titmuss. Η μελέτη αυτή αποτέλεσε και την αφετηρία για την άνθιση των συγκριτικών ερευνών πάνω στη δόμηση, την οργάνωση και τη λειτουργία των κρατών πρόνοιας (Isakjee, 2017). Έχοντας προηγηθεί η περίοδος της έντονης αμφισβήτησης του κοινωνικού κράτους σε ευρωπαϊκό αλλά και παγκόσμιο επίπεδο, ο Esping-Andersen (1990), συνέταξε μία διαφορετική τυπολογία «προνιακών» καθεστώτων, με βασικό κριτήριο την αλληλεπίδραση μεταξύ κράτους, αγοράς και οικογένειας, λαμβάνοντας υπόψη και τους δείκτες για τη από-εμπορευματοποίηση της εργασίας, των υπηρεσιών και των κοινωνικών αγαθών. Μελέτησε την ιστορία και την εξέλιξη της κοινωνικής πολιτικής σε 18 χώρες που ανήκουν στον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (Ο.Ο.Σ.Α.), μέσω της παραγωγικής συλλογιστικής, για να καταλήξει στη ιδεοτυπική μέθοδο κατά Weber (*ideal type*) τυπολογία των προνιακών καθεστώτων (Isakjee, 2017). Η ειδοποιός διαφορά μεταξύ των μοντέλων που προτείνονται είναι η πολιτική ιδεολογία που τα διέπει.

Το πρώτο λοιπόν μοντέλο κοινωνικής πολιτικής είναι το φιλελεύθερο (*Liberal*), το οποίο χαρακτηρίζεται από περιορισμένη κρατική παρέμβαση, αφήνοντας κυρίως τις δυνάμεις της ελεύθερης αγοράς να καθορίζουν και να εξασφαλίζουν το εκάστοτε επίπεδο κοινωνικής ασφάλειας. Το κράτος προβαίνει μόνο σε μετριοπαθείς ανακατανομές των χρημάτων και των υπηρεσιών στις διάφορες κοινωνικές ομάδες. Πιο συγκεκριμένα, ο κρατικός μηχανισμός πρώτα προβαίνει σε έλεγχο εισοδημάτων και έπειτα επιδοτεί τις παροχές που προσφέρει η

ελεύθερη αγορά. Διότι τόσο τα συστήματα κοινωνικής ασφάλειας όσο και οι παροχές είναι πολύ περιορισμένης κλίμακας (Μπούτσιου & Σαράφης, 2013). Συνεπώς, η κατάσταση αυτή επιφέρει μία σχετική ισότητα μεταξύ των φτωχών τάξεων, ενώ παράλληλα ευνοεί ως επί το πλείστον την αναπαραγωγή της πώλωσης του πλούτου, προκαλώντας έναν έντονο ταξικό πολιτικό δυϊσμό (Σακελλαρόπουλος 1999, Υφαντόπουλος et al, 2009). Το φιλελεύθερο καθεστώς συναντάται κυρίως στις χώρες της Μεγάλης Βρετανίας και της Ιρλανδίας.

Το δεύτερο μοντέλο που διέκρινε ο Esping-Andersen είναι το συντηρητικό κορπορατιστικό, του οποίου κύριος στόχος είναι η δημιουργία διακριτών κοινωνικών ομάδων, στις οποίες απονέμονται προνόμια με βάση το κοινωνικό status της κάθε ομάδας στη “μετα-βιομηχανική” ταξική διαστρωμάτωση. Συνεπώς ευνοούνται κυρίως τα άτομα με μία άρτια κοινωνική ή επαγγελματική θέση, ενώ περιθωριοποιούνται και συνήθως αποκλείονται από αυτό οι άνεργοι (Σακελλαρόπουλος, 1999). Επιπροσθέτως, η μορφή των κοινωνικών παροχών είναι εντελώς παθητική, καθώς το κράτος υποκαθιστά πλήρως την αγορά. Αυτό λοιπόν έχει ως απότοκο την έντονη κρατική εξάρτηση, το γραφειοκρατικό δογματισμό αλλά την απουσία μεταρρυθμιστικών ενεργειών στα πλαίσια της αγοράς (Μπούτσιου & Σαράφης, 2013). Επίσης, το δικαίωμα στην κοινωνική προστασία βασίζεται σε μία μορφή ανταποδοτικότητας, καθώς είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη δυνατότητα του ατόμου στην απασχόληση (Σακελλαρόπουλος, 1999). Εντούτοις, φαίνεται ότι συντελείται το εξής παράδοξο. Όχι μόνο δεν παρέχονται τα αναμενόμενα κίνητρα για απασχόληση αλλά επιπροσθέτως παρατηρείται και η ύπαρξη αντικινήτρων εργασίας για ορισμένες κοινωνικές ομάδες, όπως οι γυναίκες. Οι ευρωπαϊκές χώρες, που ακολουθούν το συντηρητικό μοντέλο κοινωνικής πρόνοιας είναι η Γαλλία, η Γερμανία και η Ιταλία.

Τέλος το τρίτο μοντέλο που διακρίνει ο Esping-Andersen είναι το σοσιαλδημοκρατικό, στο οποίο κυρίαρχη είναι η καθολική από-εμπορευματοποίηση του συνόλου των κοινωνικών παροχών. Το κράτος αποτελεί τον κύριο αναδιανεμητή των πόρων και πρωτεύοντες στόχοι της κοινωνικής πολιτικής είναι η πλήρης κάλυψη των αναγκών των πολιτών και η επίτευξη της ισότητας. Συνεπώς, οι κοινωνικές παροχές δε σχετίζονται με καμία άλλη ιδιότητα του ατόμου (πχ εργασία, κοινωνική θέση κτλ), παρά μόνο με αυτή του πολίτη. Το προνομιακό αυτό καθεστώς συναντάται κυρίως στις Σκανδιναβικές χώρες, αλλά και την Αυστρία και για χρόνια αποτέλεσε το βασικό εναλλακτικό προνοιακό μοντέλο, που ως ένα βαθμό εναντιωνόταν στις βασικές αρχές του καπιταλιστικού συστήματος και του υπαρκτού σοσιαλισμού (Σακελλαρόπουλος, 1999).

Πέρα από τη μακρά θεωρητική συζήτηση που άνοιξε γύρω από το έργο του Esping-Andersen, πολυάριθμες ήταν οι εμπειρικές μελέτες που πραγματοποιήθηκαν και στόχο είχαν να ελέγξουν την ορθότητα των μοντέλων του (Anttonen & Sipilä 1996, Wildboer Schut et al., 2001, Kautto, 2002, Powell & Barrientos, 2004, Bettio & Plantenga, 2004, Soede et al., 2004, Bambra 2005, Guo & Gilbert, 2007, Jensen 2008). Σε όλες τις παραπάνω αναλύσεις είναι φανερή η έντονη διαφοροποίηση τόσο στις ομάδες (*clusters*) που δημιουργούνται (από τρία έως έξι) όσο και στους τρόπους σύνθεσης τους (Arcanjo, 2011). Μάλιστα βάσει των αποτελεσμάτων, ένας σημαντικός αριθμός χωρών (συμπεριλαμβανομένων και της Νότιας Ευρώπης) ταιριάζει σε πολλές διαφορετικές τυπολογίες. Η ταξινόμηση ορισμένων χωρών σε διαφορετικά καθεστάτα μπορεί να οφείλεται στις διαφορετικές εννοιολογικές και μεθοδολογικές επιλογές του εκάστοτε ερευνητή. Ωστόσο δε θα πρέπει να εξαιρεθεί από τη συζήτηση και ένας τρίτος καθοριστικός παράγοντας που είναι το χρονικό πλαίσιο που πραγματοποιήθηκε η κάθε εμπειρική ανάλυση. Διότι, όπως είναι κατανοητό η τυπολογία των προνοιακών καθεστώτων αδιαμφισβήτητα επηρεάζεται και από την ιστορική πραγματικότητα της περιόδου κατά τη διάρκεια της οποίας στοιχειοθετείται και συνεπώς πάντα υπάρχουν περιθώρια αναταξινόμησης των μοντέλων της κοινωνικής πολιτικής, εξαιτίας των κοινωνικοπολιτικών και οικονομικών αλλαγών που συντελούνται με το πέρασμα του χρόνου (Σακελλαρόπουλος, 1999, Esping-Andersen, 1999).

Η πολλαπλή ταξινόμηση ορισμένων χωρών (π.χ. Ιταλία και Αυστρία) οδήγησε σταδιακά στη γένεση νέων τυπολογιών και στην ανάδυση και άλλων έγκυρων μοντέλων κοινωνικής πολιτικής (Leibfried ,1992, Castles & Mitchell, 1993, Siaroff, 1994, Ferrera, 1996, Bonoli, 1997, Korpi & Palme, 1998). Από τις παραπάνω μελέτες αυτή που συμβάλλει περισσότερο στη παρούσα συζήτηση είναι του Ferrera (1996). Μελέτησε στο σύνολό τους τις κοινωνικές μεταβιβάσεις των ετών 1989-1992 σε 16 χώρες της Ευρώπης και πρότεινε την ταξινόμηση των ευρωπαϊκών προνοιακών συστημάτων σε τέσσερα μοντέλα: (i) Αγγλοσαξονικό (Ηνωμένο Βασίλειο, Ιρλανδία), (ii) Μπισμαρκιανό (Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία, Λουξεμβούργο, Δανία, Ελβετία), (iii) Σκανδιναβικό (Φιλανδία, Νορβηγία, Σουηδία) και (iv) Μεσογειακό (Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία). Εστιάζοντας στο τελευταίο, τα τρία βασικά χαρακτηριστικά του είναι το εξαιρετικά κατακερματισμένο και κορποραστικό σύστημα διατήρησης εισοδήματος, το οποίο παρουσιάζει έντονη εσωτερική πόλωση. Ενώ παρατηρείται μία άκρατη γενναιοδωρία στη χρηματοδότηση συγκεκριμένων τομέων (πχ συντάξεις), άλλοι τομείς κοινωνικής προστασίας έρχονται αντιμέτωποι με χρόνια μακροσκοπικά κενά και έλλειψη πόρων. Επίσης, ένα ακόμη χαρακτηριστικό του κοινωνικού

κράτους στον ευρωπαϊκό Νότο είναι και η περιορισμένη κρατική παρέμβαση στα ζητήματα κοινωνικής ευημερίας, καθώς τον πρώτο λόγο συνήθως έχουν διάφοροι μη δημόσιοι φορείς και ιδρύματα. Θα πρέπει επιπροσθέτως να υπογραμμιστεί και το σύστημα πελατειακών σχέσεων, ίδιων της Μεσογείου, το οποίο σε αρκετές περιπτώσεις ευνοεί τη δημιουργία μηχανισμών για την επιλεκτική κατανομή των πόρων. Ακόμη, στο συγκεκριμένο καθεστώς οι εθνικές πολιτικές ελαχίστου εισοδήματος παραμένουν αρκετά αδύναμες, με αποτέλεσμα οι μεταβιβαστικές πληρωμές να είναι συχνά πολύ υψηλές (Μαραγκός & Αστρουλάκης 2010). Όλα τα παραπάνω λοιπόν, ως αποτέλεσμα έχουν οι παρεχόμενες υπηρεσίες να είναι κατώτερης ποιότητας και χαμηλότερης αποδοτικότητας και η κοινωνική προστασία να κατανέμεται ανισομερώς (Ferrera, 1999, Υφαντόπουλος et al., 2009).

Ο Bonoli (1997), υποστήριξε ότι η ταξινόμηση του Ferrera, η οποία αποτελεί ένα συνδυασμό των μοντέλων Beveridge (τομέας της υγείας) Bismarck (τομέας κοινωνικής ασφάλισης) απέτυχε στο να καταδείξει τις διαφορές στο επίπεδο των παροχών. Για το λόγο αυτό, ο ίδιος επικεντρώθηκε αφενός στη μελέτη των δαπανών ως ποσοστού του ΑΕΠ, που αποτελεί και το βασικό δείκτη της ανάλυσης που καταδεικνύει την ποσοτική διάσταση και σημασία των κοινωνικών μεταβιβάσεων. Αφετέρου έλαβε υπόψη του και τον τρόπο χρηματοδότησης του κράτους πρόνοιας, ο οποίος υποδεικνύεται από το ποσοστό των κοινωνικών δαπανών που χρηματοδοτούνται μέσω εισφορών. Παρότι, η ταξινόμηση του ομοιάζει σε μεγάλο βαθμό με αυτή του Ferrera, η συμβολή του στη συζήτηση, έγκειται στο γεγονός ότι κατέδειξε πως οι διάφορες πολιτικές μπορούν να ιδωθούν και υπό το πρίσμα της ποσοτικοποίησης, που μεθοδολογικά βοηθά σημαντικά στον ασφαλέστερο έλεγχο της ορθότητας των προτεινόμενων μοντέλων.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και στις αρχές του 2000, παρατηρείται ότι αρκετοί μελετητές ανέλυσαν τα διάφορα προνοιακά καθεστώτα στον ευρωπαϊκό χώρο, υπό τη σκοπιά του φύλου και της καταγωγής και το πως οι δύο αυτοί παράγοντες επηρεάζουν τη διαμόρφωση των κοινωνικών πολιτικών στο εκάστοτε κράτος. Για παράδειγμα ο Wilson (1977), σε μια πρώιμη φεμινιστική ανάλυση του βρετανικού κράτους πρόνοιας, υποστήριξε ότι τη βάση του προνοιακού μηχανισμού συγκροτούσαν οι γυναίκες που ασχολούνταν αποκλειστικά είτε με τα οικοκυρικά είτε με τη φροντίδα των παιδιών. Γεγονός που επιβεβαιώνεται και ιστορικά, καθώς αρκετές μελέτες έχουν καταδείξει τον καθοριστικό ρόλο που έπαιζαν τα δίκτυα γυναικών και οικογενειών στην υποστήριξη του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας (Oakley, 1976, Kolberg, 1991, Taylor-Gooby, 1991). Ωστόσο, η πιο αρτιότερη ταξινόμηση των προνοιακών καθεστώτων υπό το πρίσμα του φύλου,

πραγματοποιήθηκε από τον κοινωνιολόγο W.Korpi (2000). Ανέπτυξε μία νέα τυπολογία βασισμένη στο συσχετισμό των θεσμικών δομών με τη φυλετική και την ταξική ανισότητα, μέσω του οποίου κατέστησαν διακριτές οι κινητήριες πίσω από τις ανισότητες και ο ρόλο της κοινωνικής πολιτικής στο πλαίσιο αυτό.

Τέλος, η πιο πρόσφατη κριτική επανεξέταση των παραδοσιακών προνοιακών καθεστώτων, εστιάζει στο γεγονός ότι οι ταξινομήσεις μέχρι στιγμής δε λαμβάνουν καθόλου υπόψη τους τις τοπικές διαφοροποιήσεις σχετικά με την απο-εμπορευματοποίηση και την κοινωνική διαστρωμάτωση (Anheier & Krlev, 2014). Οι νέες λοιπόν αυτές κριτικές υιοθετούν μία μετά-στρουκτουραλιστική προσέγγιση, υπογραμμίζοντας την πολυπαραγοντική και συχνά υβριδική φύση του κοινωνικού βιώματος (Isakjee, 2017). Ωστόσο, η μέθοδος της τοπικοποίησης (*localization*) δεν εφαρμόζεται με επιτυχία σε όλους τους τομείς που συγκροτούν τη κοινωνική πολιτική, διότι δεν είναι πάντα εφικτό να προβλεφθούν με ακρίβεια όλοι οι παράγοντες που επηρεάζουν τη διαμόρφωση των τοπικών προνοιακών καθεστώτων. Οι Andreotti et al., (2012), σε πρόσφατη μελέτη τους, αποδομώντας τα τοπικά συστήματα πρόνοιας, επεσήμαναν ότι οι ισχυρές χώρες της Ευρώπης μπορούν να υποστηρίξουν τοπικά συστήματα κοινωνικής πρόνοιας, προσαρμοσμένα στις δυνατότητές τους, αντιθέτως με τις φτωχότερες χώρες, που η εφαρμογή των ίδιων συστημάτων θα μπορούσε να προκαλέσει εντάσεις, διαταράσσοντας την κοινωνική συνοχή. Οι ρυθμιστικοί, λοιπόν, παράγοντες των αναγκών δεν μπορούν να προβλεφθούν με ακρίβεια για όλες τις χώρες, με αποτέλεσμα να συντηρείται και συχνά να μεγαλώνει το χάσμα μεταξύ πλούτου και ανέχειας.

Συμπερασματικά, παρότι την τελευταία τριακονταετία παρατηρείται μείζον επιστημονικό ενδιαφέρον αναφορικά με τη μελέτη των προνοιακών καθεστώτων, το ζήτημα της ταξινόμησης αλλά και του αριθμού των μοντέλων παραμένει ακόμη ανοιχτό και υπό συζήτηση. Η ποικιλομορφία που εντοπίζεται στον εκτεταμένο αριθμό εμπειρικών μελετών φαίνεται δικαιολογημένη δεδομένης της ποικιλίας των εννοιολογικών και μεθοδολογικών τους επιλογών. Επομένως, οι προτεινόμενες ταξινομήσεις και οι τυπολογίες δε δύναται να είναι στατικές και νομοτελειακές. Αντιθέτως, θα πρέπει να αναθεωρούνται και να αλλάζουν, κάθε φορά που οι κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις το επιτάσσουν, ώστε να είναι έγκυρες και να συμβαδίζουν με την εκάστοτε κοινωνική πραγματικότητα και τις επιταγές της.

Κεφάλαιο 4

4.1. Κοινωνικές Δαπάνες

4.1.1. Κοινωνικές Δαπάνες και Παράγοντες Διαμόρφωσής τους

Οι περισσότερες μελέτες που εξετάζουν την εξέλιξη του σύγχρονου κοινωνικού κράτους, χρησιμοποιούν τις κοινωνικές δαπάνες ως τον ιδανικό δείκτη που αντικατοπτρίζει τις πολιτικές του κράτους αναφορικά με την επίτευξη της κοινωνικής προστασίας (Boeri et al., 2001β). Η πρώιμη έρευνα για το κράτος πρόνοιας επικεντρώθηκε κυρίως σε δομικούς καθοριστικούς παράγοντες όπως το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης, το μέγεθος της γήρανσης του πληθυσμού ή την οικονομική ανάπτυξη (Zöllner, 1964, Wilensky, 1975). Σύμφωνα και με τον Peracchi (1999), οι τρεις βασικοί παράγοντες που επηρεάζουν τις διακυμάνσεις των κοινωνικών δαπανών είναι τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, η αγορά εργασίας και το επίπεδο των οικονομικών πόρων. Για παράδειγμα οι δαπάνες για τις συντάξεις αυξάνονται με τη γήρανση του πληθυσμού, όπως παρομοίως και οι δαπάνες που σχετίζονται με τα επιδόματα ανεργίας, όταν στην αγορά εργασίας επικρατεί κρίση. Μεταφερόμενοι σε παγκόσμια κλίμακα αυτό που συχνά παρατηρείται είναι ότι όσο πιο πλούσιο είναι ένα κράτος τόσο υψηλότερες είναι οι κοινωνικές του δαπάνες. Ωστόσο, τα ιστορικά ενδεχόμενα, το εκάστοτε θεσμικό πλαίσιο αλλά και οι κοινωνικοπολιτικοί παράγοντες, έχει συμβεί να προκαλέσουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στην ποιότητα της κοινωνικής προστασίας σε κράτη με παρόμοιο status, διότι οι κοινωνικές επιλογές υπερβαίνουν το κοινωνικό κράτος και σχετίζονται με το ποιος παρέχει κοινωνική προστασία και υπό ποιες συνθήκες.

Δύο διακριτές αρχές κοινωνικής προστασίας αποτελούν τη βάση των καθεστώτων πρόνοιας, αφενός, η διατήρηση του βιοτικού επιπέδου, δηλαδή η προστασία, και αφετέρου, η εξάλειψη της φτώχειας, δηλαδή η εγγύηση ελάχιστο εισόδημα. Η πρώτη αρχή σχετίζεται με την κατανομή των πόρων εντός ενός κοινωνικού πλαισίου επιμερισμού του κινδύνου, αναπαράγοντας την ανισότητα των κερδών, ενώ η δεύτερη αρχή έχει ως βάση της την αναδιανομή. Σύμφωνα με το κατά Bismarck μοντέλο κοινωνικής ασφάλισης, οι παροχές συνδέονται άρρηκτα με το εισόδημα και συνήθως χαρακτηρίζονται από σχετικά υψηλά ποσοστά αναπλήρωσης. Αντιθέτως του μοντέλο Beveridge στο «δίκτυο ασφαλείας», υιοθετώντας τα κατ' αποκοπήν οφέλη. Τα κράτη της κεντρικής Ευρώπης και έως ένα βαθμό οι χώρες του Νότου ακολουθούν το μοντέλο Bismarck, τουλάχιστον όσον αφορά τις συνταξιοδοτικές πολιτικές. Τα σκανδιναβικά κράτη και οι αγγλοσαξονικές χώρες υιοθετούν

συνήθως το μοντέλο Beveridge στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης. Παρότι η κάλυψη και των δύο συστημάτων είναι καθολική, παράλληλα υπάρχουν και ορισμένες επικουρικές συντάξεις που σχετίζονται με το εισόδημα. Είτε πρόκειται για εθελούσιες επαγγελματικές συντάξεις είτε για υποχρεωτικά κεφαλαιοποιητικά συστήματα. Συνεπώς, σε πρακτικό επίπεδο, το ποσοστό αναπλήρωσης των επικουρικών συντάξεων πέραν της βασικής του μοντέλου Beveridge ορίζεται ανάλογα με τις εισφορές, όπως και στην περίπτωση της κοινωνικής ασφάλισης, που ακολουθεί το μοντέλο Bismarck.

Επιπροσθέτως, το μέτρο της από-εμπορευματοποίησης που πρότεινε ο Esping-Andersen (1990), αποτελεί μία σύνοψη της γενναιοδωρίας και της πληρότητας που συναντάται στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης αναφορικά με τρεις βασικούς κοινωνικούς κινδύνους, που είναι το γήρας, οι ασθένειες και η ανεργία. Η έννοια της από-εμπορευματοποίησης συνδέεται με τη δυνατότητα διατήρησης ενός άρτιου βιοτικού επιπέδου, το οποίο δεν εξαρτάται από τις δυνάμεις της αγοράς εργασίας. Αποτελεί, με άλλα λόγια, το δίκτυ ασφαλείας για τους μη-μισθωτούς και τους ανέργους. Η από-εμπορευματοποίηση λειτουργεί και ως κριτήριο διάκρισης των καθεστώτων πρόνοιας, το οποίο βασίζεται σε τρεις προϋποθέσεις, την πρόσβαση του ατόμου σε κοινωνικά επιδόματα, τα ποσοστά εισοδηματικής αναπλήρωσης καθώς και τους κοινωνικούς κινδύνους που αυτά προλαμβάνουν. Με εξαίρεση τη Φινλανδία, τα υπόλοιπα σκανδιναβικά συνιβερσαλιστικά κράτη πρόνοιας, όπως ήταν αναμενόμενο παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά από-εμπορευματοποίησης. Ακολουθούν με διαφορά τα «Χριστιανοδημοκρατικά» κράτη κοινωνικής ασφάλισης της Αυστρίας, του Βελγίου και της Ολλανδίας, ενώ η Φινλανδία, η Ελβετία, η Γερμανία και η Γαλλία, κατατάσσονται στη τρίτη θέση. Τα αγγλοσαξονικά φιλελεύθερα κράτη πρόνοιας (Βρετανία και Ιρλανδία), όπως τα υπόλοιπα κράτη πρόνοιας του ευρωπαϊκού Νότου, παρουσιάζουν τους χαμηλότερους δείκτες σε κοινωνικές παροχές σε μη μισθωτούς. Συνεπώς, κυρίως η Φινλανδία και η Γαλλία αποτελούν δύο βασικές μεταιχμιακές περιπτώσεις, καθώς η πρώτη σε αρκετά ύστερο χρόνο προσπαθεί να φτάσει τους δείκτες ανάπτυξης των υπόλοιπων σκανδιναβικών καθεστώτων πρόνοιας, ενώ η δεύτερη αποτελεί κράμα του κατά Bismarck μοντέλου κοινωνικής ασφάλισης — που υστερεί σε ορισμένες από τις Χριστιανοδημοκρατικές χώρες — και των οικογενειοκεντρικών καθεστώτων ευημερίας της Λατινικής Αμερικής.

Τα σκανδιναβικά κράτη πρόνοιας το 1993 ξόδεψαν τις περισσότερες κοινωνικές δαπάνες σε σχέση με τα κράτη της κεντρικής Ευρώπης. Ωστόσο θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι κοινωνικές δαπάνες των Κάτω Χώρων και της πλέον ενοποιημένης Γερμανίας έφτασαν το

σύνολο της Νορβηγία και της Δανίας. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι διακυμάνσεις μπορούν επίσης να εντοπιστούν και στη μορφή της χρηματοδότησης αλλά και στο είδος των δαπανών (Brugiavini et al., 2001). Τα ισχυρά σκανδιναβικά κράτη πρόνοιας χρηματοδοτούνται σε μεγάλο βαθμό από τη γενική φορολογία, ενώ σε πολύ πιο περιορισμένο βαθμό από ορισμένες εισφορές κοινωνικής ασφάλισης που δίδονται κυρίως από τους εργοδότες. Τα πιο μετριοπαθή αγγλοσαξονικά καθεστάτα πρόνοιας, των οποίων οι κοινωνικές δαπάνες είναι πιο περιορισμένες, αντλούν τους πόρους τους από υποχρεωτικές εισφορές που συνδέονται με την απασχόληση. Αντιθέτως, τα κράτη της κεντρικής που Ευρώπης ακολουθούν το κατά Bismarck μοντέλο, καλύπτουν πάνω από το 50% των τρεχουσών κοινωνικών δαπανών από τους φόρους που καταβάλουν οι μισθωτοί. Βέβαια σε ορισμένες περιπτώσεις παρατηρείται μία άνιση κατανομή στα φορολογικά βάρη, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στην Ολλανδία και το Βέλγιο, όπου στην πρώτη περίπτωση οι εργαζόμενοι και στη δεύτερη οι εργοδότες επιβαρύνονται με δυσανάλογα φορολογικά βάρη. Επίσης, για τα κράτη με λατινογενή καθεστάτα πρόνοιας, όπως η Γαλλία, οι εισφορές κοινωνικής ασφάλισης είναι επίσης σημαντικές για την εξασφάλιση των κοινωνικών δαπανών.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 οι θεωρητικοί του κράτους πρόνοιας, ξεκίνησαν να λαμβάνουν υπόψη τους τον παράγοντα της πολιτικής, στην προσπάθεια τους να ερμηνεύσουν τη διακρατική διακύμανση και τη διαχρονική δυναμική στα επίπεδα δαπανών στις προηγμένες χώρες του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ). Έκτοτε, πολυάριθμες μελέτες έχουν ρίξει φως στις πολιτικές δυνάμεις που συνέβαλαν στην ανάπτυξη των δυτικών κρατών πρόνοιας. Οι Cameron (1978), Stephens (1979) και Schmidt (1982), επεσήμαναν τη κομματική χροιά των κυβερνήσεων υποστηρίζοντας ότι η δύναμη των αριστερών κομμάτων και του μεγάλου κόμματος της δεξιάς είναι ζωτικής σημασίας για την κατανόηση της διαφοροποίησης στην οργάνωση του κράτους πρόνοιας μεταξύ των εύπορων χωρών του ΟΟΣΑ. Επιπροσθέτως, οι Wilensky (1981) και van Kersbergen (1995), υποστηρίζουν ότι η χριστιανική δημοκρατία είναι λειτουργικά ισοδύναμη με τα αριστερά κόμματα στην επέκταση του κράτους πρόνοιας, αν και αυτά τα κόμματα θέτουν ξεχωριστές προτεραιότητες στο σχεδιασμό κοινωνικών προγραμμάτων, προτιμώντας τα κοινωνικά καθεστάτα χρηματοδοτικής πίστωσης.

Επιπροσθέτως, οι θεωρίες σχετικά με τις επιπτώσεις της κομματικής πολιτικής στις κοινωνικές δαπάνες κατέχουν εξέχουσα θέση στη συγκριτική πολιτική βιβλιογραφία (Huber et al., 1993, Bradley et al., 2003, Finseraas & Vernby, 2011, Starke et al., 2014, McManus

2017). Σύμφωνα με λοιπόν με τη συγκριτική προσέγγιση, τα δεξιά πολιτικά κόμματα παρουσιάζονται συνήθως αντιπροσωπευτικά των συμφερόντων της μεσαίας και ανώτερης τάξης, υποστηρίζοντας σε μικρότερο βαθμό τα αναδιανεμητικά μέτρα (Bradley et al., 2003, Iversen & Soskice, 2006). Ως εκ τούτου, οι πολιτικές που ακολουθούν οι κυβερνήσεις με δεξιές καταβολές, συχνά δίνουν έμφαση στους ισοσκελισμένους προϋπολογισμούς και σε ένα μικρότερο κράτος πρόνοιας (Boix, 2000). Αντιθέτως, τα αριστερά πολιτικά κόμματα είναι συνήθως ισχυρότεροι υποστηρικτές των συμφερόντων της μεσαίας τάξης και των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, ευνοώντας τις αναδιανεμητικές πολιτικές και τις υψηλότερες κοινωνικές δαπάνες (Hicks & Swank, 1992, Garrett 1998, Bradley et al., 2003, Korpi & Palme, 2003, Allan & Scruggs, 2004). Συνεπώς, φαίνεται ότι οι κοινωνικές δαπάνες, επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τους πολιτικούς αγώνες και τον ανταγωνισμό μεταξύ της αριστεράς και της δεξιάς (Starke et al, 2014).

Ωστόσο, υπάρχουν και οι μελέτες της «Νέας Πολιτικής» (*New Politics*) σχετικά με την οικονομική λιτότητα του κράτους πρόνοιας, η οποία αμφισβητεί τις παραπάνω θεωρίες (McManus, 2017). Σύμφωνα με αυτές, η διαδοχική εξάρτηση (*path-dependence*) που χαρακτηρίζει τα καθεστώτα πρόνοιας καθώς και η δημοτικότητα τους, έχουν αποδυναμώσει - αν όχι εξαλείψει - τις επιπτώσεις του κομματισμού στις κοινωνικές δαπάνες (Pierson, 1994, 2001, Starke, 2006). Οι περικοπές των κοινωνικών δαπανών δυσχεραίνουν το σώμα των ψηφοφόρων, καθιστώντας τις μία λιγότερο επιθυμητή πολιτική για τόσο για τα κόμματα της αριστεράς και όσο και της δεξιάς (Boeri et al., 2001α, Taylor-Gooby, 2001). Επιπροσθέτως, η επέκταση της κοινωνικής προστασίας έχει δημιουργήσει επίσης ισχυρές ομάδες συμφερόντων, όπως τα λόμπι των συνταξιούχων, που κινητοποιούνται για να αποτρέψουν τις προσπάθειες περικοπής των παροχών (Pierson, 1994). Τα βαθιά εδραιωμένα συστήματα πρόνοιας δημιουργούν διαδοχικές εξαρτήσεις που επηρεάζουν τη χάραξη πολιτικής, με αποτέλεσμα η αλλαγή στο status quo πιθανόν να είναι σταδιακή και όχι μεταμορφωτική (Bonoli & Palier, 2000, Scharpf & Schmidt, 2000). Από αυτή την άποψη, οι θεσμοί του κράτους πρόνοιας, και όχι οι κομματικές πολιτικές, είναι οι βασικές μεταβλητές που εξηγούν τα πρότυπα κοινωνικών δαπανών.

Ακόμη, σημαντικό στη συζήτηση σχετικά με τις κοινωνικές δαπάνες, είναι και το επίπεδο του συνδικαλιστικού κινήματος κάθε χώρας, ο βασικός δείκτης του οποίου είναι η πυκνότητα των συνδικάτων (Παλαιολόγος, 2006, Crouch, 2017, Furåker, 2020). Για πολλές δεκαετίες καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη των ευρωπαϊκών κοινωνιών έπαιξε η κοινωνική και πολιτική δύναμη των εργατικών σωματείων (Παλαιολόγος, 2006). Οι σκανδιναβικές χώρες

προηγούνται στα σταθερά και υψηλά επίπεδα συνδικαλισμού, σε αντίθεση με το συνδικαλιστικό κίνημα των χωρών του Ευρωπαϊκού, το οποίο στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στους κύκλους πολιτικής κινητοποίησης. Μετριοπαθή κινητοποίηση των συνδικαλιστικών μελών παρατηρείται στα εργατικά κινήματα της ηπειρωτικής Ευρώπης, με τις εντονότερες δράσεις να εντοπίζονται στο Βέλγιο και την Αυστρία. Μεταβαίνοντας στις χώρες του Βορρά, η Βρετανία γνώρισε μια δραματική μείωση του συνδικαλισμού από τότε που η κυβέρνηση Θάτσερ εισήγαγε νέα εργατική νομοθεσία.

Ο Vandaele (2019), που μελέτησε την εξέλιξη της πυκνότητας των συνδικάτων σε 32 Ευρωπαϊκές χώρες, παρατήρησε ότι σε 14 χώρες τουλάχιστον τα κυρίαρχα συνδικάτα παραμένουν μαζικές οργανώσεις, που αριθμούν σχεδόν ή περισσότερα από ένα εκατομμύριο μέλη. Σημαντική επίσης παραμένει η απόκλιση στα επίπεδα της συνδικαλιστικής οργάνωσης, κυρίως ως αποτέλεσμα των διαφοροποιήσεων εργασιακού θεσμού της αγοράς εργασίας, συνδυαστικά με τις κοινές αντιλήψεις σχετικά με την ένταξη στα συνδικάτα. Ωστόσο, εντοπίζεται μια σχεδόν συνεχιζόμενη και κατηγορηματική τάση προς τον απο-συνδικαλισμό σε συγκεντρωτικό επίπεδο, με τη συμμετοχή να συρρικνώνεται γρήγορα στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (CEE), αλλά και σε αρκετές άλλες χώρες. Επιπροσθέτως, η όποια σταθερότητα ή ακόμη και η ελαφρά αυξητική τάση στην πυκνότητα των συνδικάτων δεν είναι τόσο καίριας σημασίας, καθώς η δύναμη των εργαζομένων δε βασίζεται αποκλειστικά στη συλλογική τους δύναμη αλλά επίσης και στη δομική και θεσμική τους ισχύ, καθώς και στη διαπραγματευτική τους ικανότητα, η οποία συχνά αμφισβητείται τόσο από τους εργοδότες όσο και από τις πολιτικές αρχές.

Τα αποτελέσματα της πολιτικής των συνδικαλιστικών οργανώσεων φαίνεται ότι εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τη φύση των ρυθμίσεων που αφορούν τη χάραξη πολιτικής στο πλαίσιο του πολιτικοοικονομικού συστήματος. Ειδικά σε νεο-κοπορατιστικά ή συνδικαλιστικά πολιτικά συστήματα, τα συνδικάτα αναμένεται ότι έχουν ισχυρότερη επίδραση στη δημόσια πολιτική (Molina & Rhodes, 2002). Στην πρόσφατη μελέτη τους οι Hooghe & Oser (2016), κατέδειξαν ότι στις φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς, όπου δεν λαμβάνει χώρα συντονισμένη λήψη οικονομικών αποφάσεων, τα συνδικάτα δεν διαθέτουν τα απαραίτητα εργαλεία για να έχουν αντίκτυπο στις κοινωνικές δαπάνες. Στις συντονισμένες οικονομίες της αγοράς συνεπώς, η πυκνότητα των συνδικάτων συνδέεται με το υψηλότερο επίπεδο κοινωνικών δαπανών. Παρότι οι διαθέσιμες εμπειρικές μελέτες υποδηλώνουν έντονα ότι η συμμετοχή στα συνδικάτα έχει συστηματικά αποδυναμωθεί τα τελευταία χρόνια (Bryson et al., 2011). Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η πτώση αυτή έχει παρατηρηθεί σε

παντοειδή δημοκρατικά πολιτικά συστήματα, υποδηλώνοντας ωστόσο ότι οι φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς έχουν βιώσει τη μεγαλύτερη μείωση της συμμετοχής στα συνδικάτα τις τελευταίες δεκαετίες (Schmitt & Mitukiewicz, 2012). Η επιτυχία της κινητοποίησης των συνδικάτων, εν μέρει εξαρτάται από τις ευκαιρίες που δημιουργούνται από τους πολιτικούς θεσμούς, που ανήκουν στο ίδιο συγκείμενο και οι οποίοι θα μπορούσαν να θεωρηθούν και ως μία μορφή «κρατικού συνδικαλισμού» (Hooghe & Oser, 2016). Άλλωστε και οι μελέτες που εστιάζουν στις φιλελεύθερες και συντονισμένες οικονομίες της αγοράς καταδεικνύουν ότι διαφορές μεταξύ των τύπων καπιταλισμού όχι μόνο παραμένουν κυρίαρχες αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα οξύνονται (Thelen, 2001).

Τα συνδικάτα και οι εργατικές ενώσεις, συνέβαλαν καθοριστικά στην ανάπτυξη του σύγχρονου κράτους πρόνοιας και εξακολουθούν παγκοσμίως να διαμορφώνουν ποικιλοτρόπως το θεσμό αυτό. Ιστορικά, τα συνδικάτα διαδραμάτισαν κεντρικό ρόλο στην παροχή ασφάλισης τόσο στους εργαζόμενους όσο και τις οικογένειές τους. Δεν είναι λίγες οι φορές που αποτέλεσαν και αποτελούν τους βασικούς και επίσημους εκπροσώπους των εργαζομένων, με βασικό μέλημα τους την προστασία των δεύτερων από πολλούς κοινωνικούς κινδύνους. Ο καθιερωμένος ρόλος των εργατικών ενώσεων είναι να παρέχουν φωνή στην εργατική τάξη, αναλαμβάνοντας τις διαπραγματεύσεις με τους εργοδότες και το κράτος, οι οποίες στόχο έχουν την υπεράσπιση των δικαιωμάτων τους. Τα εργασιακά δικαιώματα επιγραμματικά αφορούν τις συνθήκες εργασίας, τις οικονομικές απολαβές και τη συνταξιοδότηση των εργαζομένων αλλά και ζητήματα αναφορικά με την υγειονομική τους περίθαλψη. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις τα συνδικάτα καλούνται να παρέμβουν και να ασκήσουν κριτική ενάντια και σε πολιτικές που αφορούν και άλλα καίρια κοινωνικά ζητήματα, που σχετίζονται για παράδειγμα με την παιδεία, τις φυλετικές ανισότητες και την ανεργία. Όπως άλλωστε σημείωσαν και οι Yang και Kwon (2019), τα συνδικάτα αποτελούν βασικούς υποστηρικτές της αλληλεγγύης, καθώς και έναν από τους ισχυρότερους παράγοντες υπέρ της συλλογικής ευημερίας, συγκεντρώνοντας και διατυπώνοντας τις κοινωνικοοικονομικές απαιτήσεις των πολιτών.

4.2. Κοινωνικές Δαπάνες και Παγκοσμιοποίηση

Η συζήτηση γύρω από τη σχέση μεταξύ παγκοσμιοποίησης – δηλαδή του οικονομικού ανοίγματος – και κοινωνικού κράτους και κατά συνέπεια των δημοσίων δαπανών παραμένει ανοιχτή εδώ και αρκετές δεκαετίες, ενώ πολλές είναι, κατά καιρούς, οι θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις που έχουν υιοθετηθεί (Busemeyer, 2009). Παρά το κύμα

ακαδημαϊκής έρευνας, η φύση αυτής της σχέσης παραμένει ασαφής. Διάφοροι μελετητές έχουν αναπτύξει και δοκιμάσει διάφορες θεωρίες για να απαντήσουν στο ερωτήματα του πως η αυξανόμενη ενοποίηση της αγοράς του διεθνούς εμπορίου και των οικονομικών επηρεάζει τις κρατικές δαπάνες (π.χ. Garrett, 1995, Cusack, 1997, Bretschger & Hettich, 2002, Rodden, 2003, Epifani & Gancia, 2009, Kwon & Pontusson, 2010, Leibrecht et al., 2011, Marshall & Fisher, 2015). Σε θεωρητικό επίπεδο, το μεγαλύτερο μέρος της υπάρχουσας βιβλιογραφίας που ασχολείται με τον αντίκτυπο της παγκοσμιοποίησης στις κρατικές δαπάνες πλαισιώνεται ως μια συζήτηση σχετικά με το εάν ισχύει η υπόθεση της «αποτελεσματικότητας» ή της «αποζημίωσης».

Ωστόσο, στην ακαδημαϊκή συζήτηση δύο είναι οι βασικές υποθέσεις που διατυπώνονται σχετικά την επίδραση που άσκησε – και ασκεί – η παγκοσμιοποίηση στη διαμόρφωση του κοινωνικού κράτους (Καζάκος & Μπουρίκος, 2017). Σύμφωνα με την πρώτη, η παγκοσμιοποίηση δεν προκαλεί τη συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους, πόσο μάλλον δε το καταργεί, παρότι παρατηρείται μία κάποια σύγκλιση των κοινωνικών πολιτικών προς το φιλελεύθερο μοντέλο. Από την άλλη πλευρά βάσει της δεύτερης υπόθεσης, παρατηρείται μία έντονη τάση υπερτίμησης του αντίκτυπου της παγκοσμιοποίησης, ενώ στην πραγματικότητα η διαμόρφωση του κοινωνικού κράτους φαίνεται πως είναι αποτέλεσμα πρωτίστως των εσωτερικών πολιτικών επιλογών.

Ήδη στην πρώιμη βιβλιογραφία επισημαίνεται ότι η παγκοσμιοποίηση συχνά αποτελεί τον αποδιοπομπαίο τράγο, ώστε να δικαιολογηθούν οι όποιες αποτυχίες των κρατικών πολιτικών να διατηρήσουν αλώβητο το κοινωνικό κράτος (Rhodes, 1996, Lazar & Stoyko, 1998). Συνεπώς, οι παραδοχές τελεολογικού χαρακτήρα, οι οποίες ανάγουν την παγκοσμιοποίηση ως το βασικότερο παράγοντα αποσταθεροποίησης του κοινωνικού κράτους (Σακελλαρόπουλος, 2001), όταν δεν συνοδεύονται από εμπειριστατωμένα εμπειρικά δεδομένα, παρουσιάζουν μία στρεβλή πραγματικότητα (Busemeyer, 2009). Άλλωστε, στον Ευρωπαϊκό χώρο, η παγκοσμιοποίηση δεν επηρεάζει ομοιοτρόπως όλα τα κράτη πρόνοιας, καθώς παρατηρούνται σημαντικές διαφορές μεταξύ των χωρών (Σακελλαρόπουλος & Τσακουρίδου, 2002). Για παράδειγμα τα κοινωνικά κράτη του Ευρωπαϊκού Βορρά φαίνεται ότι υπό την επήρεια της παγκοσμιοποίησης απέκτησαν ένα πιο ανταγωνιστικό χαρακτήρα, διατηρώντας ωστόσο τη συνοχή τους. Δηλαδή δε θυσίασαν την κοινωνική ασφάλεια στο βωμό της οικονομικής ευημερίας. Ορισμένες χώρες μάλιστα, όπως για παράδειγμα η Σουηδία, κατάφεραν να διατήρησαν σχεδόν αυτούσια τα παλαιότερα συστήματα κοινωνικής προστασίας (Σακελλαρόπουλος, 2018).

Από την άλλη πλευρά, οι όχι και τόσο οικονομικά ισχυρές χώρες του Νότου, μοιάζει να χρησιμοποιούν την παγκοσμιοποίηση για να αυξήσουν τα οικονομικά τους οφέλη. Πιο συγκεκριμένα, η απουσία συγκροτημένου πλαισίου για την προστασία του κατώτατου μισθού, συχνά λειτουργεί ως μαγνήτης επενδύσεων τόσο από τις χώρες του Βορρά, όσο και από άλλες ισχυρές οικονομίες του κόσμου. Επιπροσθέτως, έκδηλη είναι και η εκποίηση πολλών από των φυσικών τους πόρων, οι οποίοι δεν είναι και ανανεώσιμοι, με στόχο το οικονομικό κέρδος και την αύξηση του ΑΕΠ. Συνεπώς, αναγκαία κρίνεται, όσο ποτέ άλλοτε, η σύναψη συλλογικών συμφωνιών που να γεφυρών τα συμφέροντα μεταξύ του Βορρά και του Νότου. Στον αντίποδα αυτών βρίσκονται τα πρώην σοβιετικά κράτη, στα οποία ασκούνται τρομερές πιέσεις από τους διεθνείς οργανισμούς, συμπεριλαμβανομένης και της Ε.Ε., να εγκαταλείψουν τα καθολικά συστήματα κοινωνικής προστασίας και να υιοθετήσουν είτε συστήματα υπολειμματικού τύπου είτε ιδιωτικής διαχείρισης. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις της Ουγγαρίας και της Πολωνίας, οι οποίες υπό τις υποδείξεις της Παγκόσμιας Τράπεζας και με δέλεαρ τη χορήγηση δανείων, προχώρησαν στην μεταρρύθμιση του κράτους πρόνοιας (Jorge et al, 2003).

Στρέφοντας λοιπόν το προσοχή μας στη σχέση μεταξύ της παγκοσμιοποίησης και των κοινωνικών δαπανών, θα μπορούσε κανείς να την παρομοιάσει με τον κοινωνικό νόμο, του οποίου η εγκυρότητα είναι ανεξάρτητη από το χρόνο και τον χώρο (Kittel, 2006). Αρκετές από τις μελέτες που έχουν μέχρι σήμερα πραγματοποιηθεί¹ έχουν χρησιμοποιήσει τη στατιστική μέθοδο της διατομικής ανάλυσης χρονοσειρών, προσπαθώντας να μεγιστοποιήσουν τον αριθμό των παρατηρήσεων. Πηγαίνοντας ωστόσο όσο το δυνατόν πιο πίσω, συχνά παραβλέπεται η πιθανότητα αυτό να οδηγήσει σε απώλεια πληροφοριών σχετικά με τις αλλαγές στις σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών. Από θεωρητικής σκοπιάς, ωστόσο, είναι λογικό να αναμένεται ότι ο αντίκτυπος της παγκοσμιοποίησης αλλάζει σημαντικά με την πάροδο του χρόνου (Ruggie, 1997, Jahn, 2006).

Συνεπώς, ο αντίκτυπος της οικονομικής διεθνοποίησης χρειάζεται πολύ χρόνο για να φανεί ως προς τα αποτελέσματα της πολιτικής (Campbell 2004). Οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής έρχονται αντιμέτωποι με ένα πλήθος αιτημάτων από διάφορες εκλογικές περιφέρειες, με τους κατόχους κινητών κεφαλαίων να είναι μόνο ένας από αυτούς. Η αναγωγή λοιπόν της παγκοσμιοποίησης ως ύψιστης απειλής για το κράτος πρόνοιας, συνεπάγεται μια ριζικά απλοποιημένη και επομένως ανεπαρκή αντίληψη της πολιτικής

¹ Για αναλυτική επισκόπηση της βιβλιογραφίας βλ. Busemeyer 2009, 456-458.

διαδικασίας. Στον πολιτικό στίβο, οι απαιτήσεις των επιχειρήσεων πρέπει να συναγωνίζονται με ποικίλες άλλες απαιτήσεις. Σε τοπικό ή εταιρικό επίπεδο, οι ιδιοκτήτες κινητών κεφαλαίων μπορεί να είναι σε θέση να αποσπάσουν μισθολογικές εκπτώσεις ή να αναγκάσουν την τοπική κυβέρνηση να επιδιώξει περαιτέρω επιδοτήσεις, αλλά σε εθνικό επίπεδο, η απειλή εξόδου του κινητού κεφαλαίου πρέπει να τεκμηριωθεί για να είναι αξιόπιστη. Επιπλέον, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής πρέπει να σταθμίσουν τη διάχυτη απειλή εξόδου του κεφαλαίου σε σχέση με συγκεκριμένες απαιτήσεις από άλλες εκλογικές περιφέρειες. Στη συνέχεια, ακόμη κι αν αποφασίσουν να μειώσουν τους συντελεστές φορολογίας των επιχειρήσεων, η μακρά διαδικασία φορολογικής μεταρρύθμισης μπορεί να αργήσει πολύ για να αποτρέψει την αιμορραγία του κεφαλαίου. Επιπλέον, οι εταιρικοί φόροι είναι μόνο ένα στοιχείο στη διαδικασία λήψης αποφάσεων των επιχειρήσεων.

Επιπλέον, η παγκοσμιοποίηση είναι μια αρκετά διάχυτη διαδικασία που αλλάζει την ισορροπία δυνάμεων μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας στην εσωτερική πολιτική. Αυτή η αλλαγή στην ισορροπία δυνάμεων είναι τόσο σταδιακή όσο και διάχυτη. Είναι σταδιακή διότι δεν είναι δυνατό να διαιρεθεί η ιστορία με ακρίβεια στη φάση προ και μετά την παγκοσμιοποίηση (Jahn, 2006). Επιπλέον, είναι διάχυτη επειδή επηρεάζει όχι μόνο εκείνες τις πολιτικές που θεωρούνται ότι επηρεάζονται περισσότερο από την παγκοσμιοποίηση (δηλαδή, η φορολογία των επιχειρήσεων), αλλά και άλλους τομείς πολιτικής που σχετίζονται σε μικρότερο βαθμό με αυτή. Η δεκαετία του 1970 και οι αρχές της δεκαετίας του 1980 ήταν μια εποχή όπου η οικονομική διεθνοποίηση στις αγορές προϊόντων μπορούσε να διαφυλαχθεί κυρίως μέσω προστατευτικών μέτρων στις χρηματοπιστωτικές αγορές και ενός παρεμβατικού κράτους πρόνοιας (Huber & Stephens, 1998). Σε αυτόν τον κόσμο, οι γενναιόδωρες πολιτικές του κράτους πρόνοιας θα μπορούσαν πράγματι να παρέχουν το δίκτυο ασφαλείας που απαιτείται για την επιδίωξη πιο επικίνδυνων, αλλά μακροπρόθεσμα, δυνητικά πιο ανταποδοτικών στρατηγικών παραγωγής (Ruggie, 1997, Adserà & Boix, 2002). Εν συνεχεία, κατά τις δεκαετίες του 1980 και του 1990, η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης εξελίχθηκε και εντάθηκε. Αυτή η νέα φάση της οικονομικής διεθνοποίησης μεταμόρφωσε θεμελιωδώς την οικονομική και πολιτική βάση του αντισταθμιστικού κράτους πρόνοιας (Huber & Stephens, 1998, Ruggie, 1997, Jahn, 2006). Οι κυβερνήσεις λοιπόν αντιμετώπισαν τη συνθήκη αυτή περισσότερο ως γεγονός παρά ως επιλογή. Επιπροσθέτως, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, οι διεθνές και διεθνοποιημένες αγορές μεταβλήθηκαν ίσως στις πιο επιδραστικές δυνάμεις για τη χάραξη οικονομικής πολιτικής. Η απελευθέρωση των

χρηματοπιστωτικών αγορών και η στροφή από τις οικονομικές πολιτικές από την πλευρά της ζήτησης στην προσφορά αποτελούν παράδειγμα αυτής της τάσης.

Υπό το εμπειρικό πρίσμα, σημαντική είναι η επανεξέταση της μελέτης του Rodrik (1997, 1998). Σε μια οικονομετρική διερεύνηση της συσχέτισης μεταξύ του ανοίγματος του εμπορίου και των επιπέδων των κοινωνικών δαπανών σε περισσότερες από 100 χώρες, εντοπίζει μια ισχυρή θετική συσχέτιση μεταξύ τους. Ωστόσο, στην εξέταση της προαναφερόμενης σχέσης, σε ένα υπόδειγμα χρονολογικών σειρών των χωρών του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), βρίσκει έναν αρνητικό αντίκτυπο του ανοίγματος στις δαπάνες (Rodrik, 1997). Σε μια παρόμοια περιεκτική μελέτη, ο Garrett (2001) επιβεβαιώνει τα ευρήματα του Rodrik. Ομοίως εντοπίζει μια θετική συσχέτιση μεταξύ του ανοίγματος και των δαπανών, με δείγμα πάνω από 100 χώρες, αλλά μια αρνητική επίδραση του ανοίγματος του εμπορίου επί του συνόλου των κρατικών δαπανών. Ο Garrett τονίζει την ανάγκη να εξετάσουμε τις αλλαγές αντί για τα επίπεδα, ώστε να προσδιοριστεί επαρκέστερα ο αντίκτυπος του αυξημένου ανοίγματος.

Η πιο πρόσφατη μελέτη του Busmeyer (2009) που επικεντρώθηκε στον ευρωπαϊκό χώρο, κατέδειξε ότι η αποβιομηχάνιση φαίνεται ότι αποτελεί μια σημαντική κινητήρια δύναμη πίσω από τις αυξήσεις των δαπανών, επιβεβαιώνοντας τους Iversen & Cusack (2000). Η αποβιομηχάνιση αφορά τη μείωση του μεριδίου της μεταποίησης στη συνολική απασχόληση και το μετασχηματισμό στην οικονομία των υπηρεσιών (Tregenna, 2008). Η βασική λοιπόν υπόθεση είναι ότι οι εργαζόμενοι σε κάποιον από τους παραδοσιακούς τομείς θα ζητήσουν αποζημίωση από το κράτος πρόνοιας είτε εάν οι θέσεις εργασίας τους απειληθούν, ως αποτέλεσμα κλαδικών αλλαγών, είτε εάν οι δεξιότητές τους ξεφεύγουν των όριων του κλάδου. Μάλιστα το «φαινόμενο του Μάαστριχτ», έχει αρνητική επίπτωση στις δημόσιες δαπάνες. Πιο συγκεκριμένα, η Συνθήκη του Μάαστριχτ καθιέρωσε ένα νομικό και οικονομικό πλαίσιο στο οποίο η σταθερότητα των τιμών υπερίσχυσε της κοινωνικής πολιτικής και όλων των άλλων στόχων (Burkitt & Baimbridge, 1994). Τα κριτήρια σύγκλισης λοιπόν επέβαλλαν σημαντικές περικοπές στις δημόσιες δαπάνες και ένα βαθμό δημοσιονομικής περικοπής, που επηρέασε αρνητικά το επίπεδο της οικονομικής δραστηριότητας και υπονόμευσε το πρόγραμμα κοινωνικών υπηρεσιών. Η μεταβλητή χρονικής τάσης δείχνει μια σημαντική αρνητική τάση στην περίπτωση των μη κοινωνικών δαπανών, υπονοώντας τη συνάφεια των θέσεων του Pierson (1994, 2001) σχετικά με την ανθεκτικότητα των δαπανών του κράτους πρόνοιας. Οι αλλαγές στο άνοιγμα των συναλλαγών παρουσιάζουν μια σταθερή και στατιστικά εξαιρετικά σημαντική αρνητική

συσχέτιση με τις αλλαγές στις δημόσιες δαπάνες. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της Ιρλανδίας από το 1987 έως το 2004, η προβλεπόμενη μείωση των δαπανών προκαλείται από μια αύξηση στο άνοιγμα κατά περίπου 25 ποσοστιαίων μονάδων, μεταφράζεται σε 3,7% του ΑΕΠ για τις συνολικές δημόσιες δαπάνες, 1,9% για δημόσιες κοινωνικές δαπάνες, 1,0% για κοινωνικές μεταβιβάσεις και 1,5% για μη κοινωνικές δαπάνες. Ο αντίκτυπος μιας παρόμοιας αλλαγής στα πλαίσια της αποβιομηχάνισης, εντοπίστηκε και στο Βέλγιο (1980–2004), με μια αύξηση στις δημόσιες δαπάνες που άγγιξε τις 4,7 ποσοστιαίες μονάδες.

Επίσης, η μελέτη του Engler (2020) είναι πολύ ενδιαφέρουσα, διότι απέδειξε ότι η παγκοσμιοποίηση δεν επηρεάζει με όμοιο τρόπο σε όλους τους τύπους κοινωνικών δαπανών. Αναλύοντας τα εμπειρικά στοιχεία από 21 χώρες του ΟΟΣΑ μεταξύ 1980 και 2011/2014, δεν επιβεβαιώθηκε το επιχείρημα ότι τα προγράμματα που αντιτίθενται στα συμφέροντα των κεφαλαιούχων, αντιμετωπίζουν περικοπές που προκαλούνται από την παγκοσμιοποίηση (Burgoon, 2001). Την ίδια στιγμή, η πολιτική σύγκρουση που σχετίζεται με τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στα επιδόματα ανεργίας, φαίνεται να επιλύεται προς όφελος των κεφαλαιούχων. Ομοίως, υπάρχουν ενδείξεις ότι οι αλλαγές που προκαλεί η οικονομική διεθνοποίηση, μειώνουν τις τυποποιημένες δαπάνες για την εκπαίδευση, υπονοώντας ότι οι προτιμήσεις των πολιτών σχετικά με την αποζημίωση μέσω της εκπαίδευσης δεν αντικατοπτρίζονται στη χάραξη πολιτικής σε συνολικό επίπεδο (Busemeyer & Garritzmann, 2019).

Ο Heimberger (2021) εφαρμόζοντας τη μέθοδο της μετα-ανάλυσης, ανέλυσε τη βιβλιογραφία που αναφέρεται στον αντίκτυπο της οικονομικής παγκοσμιοποίησης στις κρατικές δαπάνες. Επανεξετάζοντας λοιπόν πλήθος εμπειρικών δεδομένων, συμπέρανε ότι τελικά απορρίπτεται τόσο η απλή εκδοχή της υπόθεσης της «αποτελεσματικότητας», η οποία προβλέπει σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στις κρατικές δαπάνες, όσο και η απλή εκδοχή της υπόθεσης «αποζημίωσης», η οποία προβλέπει το αντίθετο αποτέλεσμα. Βάσει του μοντέλου που υιοθετήθηκε, προβλέφθηκε ότι η παγκοσμιοποίηση έχει έναν μικρό έως μέτρια αρνητικό αντίκτυπο στις κοινωνικές δαπάνες. Ενώ τα αποτελέσματα της παλινδρόμησής δεν προέβλεψαν μεγάλο αρνητικό μέσο αντίκτυπο, με τα στοιχεία να συνάδουν με την άποψη ότι η οικονομική παγκοσμιοποίηση ασκεί μικρή έως μέτρια πτωτική πίεση στις κοινωνικές δαπάνες. Το αποτέλεσμα του ενδιαφέροντος εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο οργανώνονται οι κρατικές δαπάνες, καθώς δεν επηρεάζονται όλοι οι τύποι κρατικών δαπανών στον ίδιο βαθμό από την παγκοσμιοποίηση. Επιπροσθέτως, τα αποτελέσματα της μετα-παλινδρόμησης καταδεικνύουν ότι η σύνθεση της ομάδας χωρών

μετριάξει τον αντίκτυπο της παγκοσμιοποίησης στις κρατικές δαπάνες. Για παράδειγμα οι αναπτυσσόμενες χώρες, κατά μέσο όρο, τείνουν περισσότερο προς την αποζημίωση των πολιτών για τους κινδύνους που συνδέονται με την οικονομική παγκοσμιοποίηση. Ωστόσο, ο Heimberger συστήνει να δίδεται ιδιαίτερη προσοχή όταν πρόκειται για την ερμηνεία των εκτιμήσεων της σχέσης παγκοσμιοποίησης-δαπανών (Garrett, 2001, Kittel & Winner, 2005), καθώς η επίδραση της παγκοσμιοποίησης στις κρατικές δαπάνες μοιάζει να είναι αρνητική όταν εξετάζουμε μόνο τις αλλαγές στην ολοκλήρωση της αγοράς (με την ισχυρότερη αρνητική επίδραση στις κοινωνικές δαπάνες). Αλλά φαίνεται να είναι θετική όταν οι μεταβλητές της παγκοσμιοποίησης και των κρατικών δαπανών εισάγονται στα επίπεδά τους.

4.3. Συνδικάτα και Κοινωνικές Δαπάνες: Θεωρητικές Προσεγγίσεις

Το ζήτημα της επιρροής των συνδικάτων στην διαμόρφωση της κοινωνικής πολιτικής, όπως φάνηκε και παραπάνω, έχει απασχολήσει έντονα την έρευνα εδώ και αρκετές δεκαετίες. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να υιοθετηθούν διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις, βάσει των οποίων οι μελετητές προσπάθησαν να εξετάσουν τον αντίκτυπο που έχουν οι πολιτικές των συνδικάτων στη διαμόρφωση των δαπανών στα πλαίσια του κοινωνικού κράτους. Ωστόσο, οι περισσότερες θεωρητικές μελέτες που έχουν δημοσιευτεί εξετάζουν την επιρροή των συνδικάτων σε παγκόσμιο επίπεδο, με μία πιο έντονη εστίαση στην περιοχή των ΗΠΑ (Freeman & Murdoff, 1985, Albert, 2014, Moffett, 2021). Αισθητή είναι λοιπόν η απουσία θεωρητικών προσεγγίσεων αναφορικά με την αντίστοιχη επιρροή που ασκούν τα ευρωπαϊκά συνδικάτα, ίσως και να οφείλεται στην έντονη ποικιλομορφία που παρουσιάζει το συνδικαλιστικό κίνημα από χώρα σε χώρα. Όπως κατέστη σαφές και από την παραπάνω συζήτηση, αφενός ο ευρωπαϊκός χώρος διακρίνεται από πληθώρα διαφορετικών κοινωνικών πολιτικών και αφετέρου τα συνδικαλιστικά κινήματα δεν είχαν μία ομοιόμορφη εξέλιξη μέσα στο χρόνο, με αποτέλεσμα η όποια προσπάθεια θεωρητικής κατηγοριοποίησης των κυρίαρχων τάσεων να αποτελεί ιδιαίτερα δύσκολο εγχείρημα. Συνεπώς, η επιρροή που ασκούν τα συνδικαλιστικά όργανα στη διαμόρφωση των κοινωνικών δαπανών, θα εξεταστεί υπό το πρίσμα των θεωρητικών προσεγγίσεων που έχουν υιοθετηθεί για να μελετηθεί το ίδιο ζήτημα σε άλλα μέρη του Δυτικού κόσμου.

4.3.1. Πλουραλιστική Προσέγγιση

Η πρώτη λοιπόν βασική θεωρητική προσέγγιση αντλείται από την πλουραλιστική σχολή, σύμφωνα με την οποία τα συνδικάτα λειτουργούν όπως κάθε άλλη ομάδα συμφερόντων και συνεπώς επιδιώκουν να επηρεάσουν τις πολιτικές που αφορούν τις

κοινωνικές δαπάνες, μόνο εφόσον αυτές ωφελούν τα μέλη τους (Barbash, 1947, Freeman & Murdoff, 1985, Masters, 1998, Ludlam, 2003). Επίσης, αυτό θα το επιδιώξουν κυρίως όταν δημιουργήσουν και τους κατάλληλους δεσμούς με άλλες ομάδες, οι οποίες θα ενισχύσουν την ικανότητα του εργατικού δυναμικού ώστε να διασφαλιστούν τα ιδιαίτερα συμφέροντά του. Η προσέγγιση αυτή είναι ιδιαίτερος δημοφιλής στον αγγλοσαξονικό κόσμο, καθώς γεννήθηκε ως η πολιτική θεωρία που επικροτούσε το φιλελεύθερο δημοκρατικό πολιτικό σύστημα, βασικό χαρακτηριστικό του οποίου ήταν ο ελεύθερος ανταγωνισμός μεταξύ των κομμάτων και των ομάδων συμφερόντων (Ludlam, 2003).

Η πρόωμη ανάπτυξη της πλουραλιστικής σκέψης αποτυπώνεται στο έργο του Barash (1947), ο οποίος χρησιμοποίησε ιστορικά παραδείγματα για να χαρακτηρίσει τα συνδικάτα ως μια ομάδα που στρέφεται στην πολιτική μόνο όταν η γνωστή στρατηγική των συλλογικών διαπραγματεύσεων δεν μπορεί να εξασφαλίσει τα συμφέροντά της. Συνεπώς, τα συνδικάτα προσπαθούν να επηρεάσουν τις κοινωνικές δαπάνες με στόχο την αύξηση των μισθών, εφόσον η άσκηση πίεσης μέσω της απεργίας ή του εμπορικού αποκλεισμού, δεν επιφέρει αποτελέσματα. Οι Bennett και Taylor (2001), εφαρμόζοντας το μοντέλο του Barash στην ανάλυσή τους, συμπέραναν ότι τα συνδικάτα υπάρχουν αποκλειστικά για να εξασφαλίζουν μια σειρά από οφέλη αλλά και να προσφέρουν προστασία στους εργαζόμενους. Επιπροσθέτως, ισχυρίστηκαν ότι η συνεχής πτώση της δύναμης των συνδικάτων που παρατηρήθηκε από τη δεκαετία του 1990 και εξής, αποτελούσε ένδειξη της ισχύς τους, καθώς καταφέρνοντας να εξασφαλίσουν σε ικανοποιητικό βαθμό τα συμφέροντα των εργαζομένων, οι ίδιοι δεν επιθυμούσαν πια να συμμετέχουν σε αυτά.

Ένα ακόμη θεμελιώδες έργο της σύγχρονης πλουραλιστικής σχολής είναι των Freeman και Murdoff (1984), οι οποίοι χαρακτήρισαν τα συνδικάτα ως μια «κωμικοτραγική» ομάδα ειδικών συμφερόντων, η οποία πρωτίστως επιδιώκει να διατηρήσει τις μονοπωλιακές της εξουσίες. Οι μελετητές παρουσιάζουν παραδείγματα νομοσχεδίων «κοινωνικού» χαρακτήρα, τα οποία έγιναν δεκτά από το Κογκρέσο όχι λόγω της πίεσης που άσκησαν οι συνδικαλιστές, αλλά διότι το εκλογικό σώμα δεν ήθελε να έρθει σε σύγκρουση μαζί τους. Παρόμοια χαρακτηριστικά διακρίνουν και τα συνδικάτα στον ευρωπαϊκό χώρο, καθώς σε αρκετές χώρες επικράτησε ο προνοιακός πλουραλισμός (*welfare pluralism*), στα πλαίσια του οποίου η κυριαρχία του κεντρικού κράτους μειώνεται δραστικά, ενώ διάφοροι άλλοι τομείς, ανεπίσημοι ή εθελοντικοί ενισχύονται και δρουν στοχεύοντας κυρίως στο κέρδος (Johnson, 1987).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Δανία στην οποία από το 1990 οι πολιτικοί διαφοροποίησαν τον τρόπο που διαχειρίζονταν τα ζητήματα γύρω από τις συλλογικές διαπραγματεύσεις. Προχώρησαν στην επιλεκτική ικανοποίηση συμφερόντων συγκεκριμένων οργανισμών (πχ επαγγελματική κατάρτιση, εκπαίδευσης ενηλίκων και νομοθετικές ρυθμίσεις για την αγορά εργασίας), τα οποία μερικώς αποτελούσαν μέρος από κρυφές πολιτικές ατζέντες (Jorgensen, 2003). Επιπροσθέτως, αρκετές αποφάσεις κοινωνικής πολιτικής ελήφθησαν σε διαπραγματεύσεις κεκλεισμένων των θυρών μεταξύ της κυβέρνησης και των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης. Αλλά τα αποτελέσματα ήταν συχνά απογοητευτικά, καθώς σε πολλές περιπτώσεις καταπατούνταν η νομιμότητα. Ομοίως, και τα συνδικάτα όπως και άλλες οργανώσεις συμφερόντων, αναλαμβάνοντας πρωτοβουλία προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν άτυπες επαφές και πολιτικούς κύκλους για να επηρεάσουν τη δημόσια πολιτική. Το αποτέλεσμα μπορεί να ήταν μια πιο πλουραλιστική εικόνα, με τις προνομιακές ωστόσο θέσεις των οργανώσεων της αγοράς εργασίας να μην έχουν πλήρως αφοπλιστεί. Διότι οι διαχειριστές των οργανώσεων αλλά και των συνδικάτων συνέχισαν να επικοινωνούν πάντα με τους ιδιωτικούς οργανισμούς και συνεπώς ο κορπορατισμός εξακολουθούσε να είναι συστημικό χαρακτηριστικό. Παρότι η κυβέρνηση, το κοινοβούλιο και οι γραφειοκράτες θα έπρεπε να βασιστούν στη συνεργασία των συνδικαλιστικών οργανώσεων, ο κανόνας για τη συμμετοχή των κοινωνικών εταίρων έχει πλέον αποδυναμωθεί.

4.3.2. Προσέγγιση Κοινωνικού Ενδιαφέροντος

Στον αντίποδα της πλουραλιστικής σχολής στέκει η προσέγγιση κοινωνικού ενδιαφέροντος (*Social-Interest School*), σύμφωνα με την οποία τα συνδικάτα παρότι ενδιαφέρονται αναμφισβήτητα για τα συμφέροντα των μελών τους, παράλληλα επιθυμούν να επιτύχουν ευρύτερους κοινωνικούς στόχους, οι οποίοι χαρακτηρίζουν και την πολιτική τους δράση (Coleman, 1988, Albert, 2014). Βάσει λοιπόν της συγκεκριμένης προσέγγισης, τα συνδικάτα επιδιώκουν να επηρεάσουν όλους τους τομείς των δημοσίων δαπανών, ακόμη και αυτούς από τους οποίους τα μέλη των συνδικάτων δεν έχουν άμεσο όφελος, καθώς ενεργούν με γνώμονα το κοινό συμφέρον (Moffett, 2021). Η έρευνα παγκοσμίως έχει καταδείξει ότι τα συνδικάτα αποτελούν μία ιδανική μελέτη περίπτωσης για τη διερεύνηση του πως οι ποικίλες κινητοποιήσεις επιδρούν στη διαμόρφωση της κοινωνικής πολιτικής. Το ίδιο έχει παρατηρηθεί και σε αρκετές χώρες της Ευρώπης, στις οποίες τα εργατικά σωματεία μέσω της υπεράσπισης των κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων του εργατικού πληθυσμού, προσπαθούν εμμέσως να επηρεάσουν και την ευρύτερη κοινωνική πολιτική (Boeri et al.,

2001β, Lindvall, 2013). Οι πρώτες προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση εντοπίζονται μετά το 1973 με την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Συνομοσπονδίας Συνδικάτων (ETUC), στην οποία ανήκαν 81 Εθνικές Συνομοσπονδίες Συνδικάτων, που στόχο είχαν την ενιαία αντιπροσώπευση των ευρωπαϊών εργατών. Ωστόσο, οι διεκδικήσεις των μελών των συνδικάτων είχαν και ισχυρή κοινωνική διάσταση, στοχεύοντας στον ευρύτερο επιμερισμό των κινδύνων σε όλη την κοινωνία, στον περιορισμό των ανισοτήτων και στην προστασία των πιο ευάλωτων πολιτών (Hyman, 2005, Giddens, 2006). Από τις αρχές του 2000, αναδείχθηκε η ανάγκη τα συνδικάτα να μετατραπούν εκ νέου σε κοινωνικά κινήματα συμπεριλαμβάνοντας στις διεκδικήσεις τους όχι μόνο τα συμφέροντα των εργαζομένων αλλά του συνόλου των πολιτών (Robinson, 2002, Frege et al., 2004).

Οι Gumbrell-McCormick και Hyman (2013), που εξέτασαν την συμβολή των ευρωπαϊκών συνδικάτων στην επίτευξη της κοινωνικής ισότητας, κατέδειξαν ότι σε αρκετές χώρες ρητός στόχος τους ήταν η επίτευξη της κοινωνικής ισότητας. Η προσπάθεια αυτή μεταξύ άλλων συνδέεται και με τις μεταρρυθμίσεις στον τομέα των κοινωνικών δαπανών. Ο κοινωνικός συνδικαλισμός αναδύθηκε κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου, οι οποίες λόγω των μεγάλων οικονομικών ελλειμμάτων αναγκάστηκαν να προβούν σε εκτεταμένες περικοπές των κοινωνικών δαπανών. Συνεπώς, τα συνδικάτα ήρθαν αντιμέτωπα με το δίλημμα των βραχυπρόθεσμων επιταγών έναντι των μακροπρόθεσμων στόχων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Ιταλία, στην οποία οι συνδικαλιστικές ενώσεις κατά την περίοδο της κρίσης συσπειρώθηκαν, παραμερίζοντας τα συμφέροντα των μελών τους και έθεσαν ως προτεραιότητα να αποτρέψουν τις μαζικές απολύσεις και υπερασπίστηκαν τη διατήρηση του κατώτατου εισοδήματος (Gumbrell-McCormick & Hyman, 2015). Στη Γαλλία ήδη από το 1990 φαίνεται ότι τα συνδικάτα στόχευαν στο κοινό καλό, κυρίως μέσω του θεσμού του ακτιβισμού αλλά και της θέσπισης ανεξάρτητων συνδικαλιστικών οργανώσεων (Le Queux & Sainsaulieu, 2010). Στρέφοντας ωστόσο την προσοχή μας, στην επιρροή των γαλλικών συνδικάτων στη διαμόρφωση των κοινωνικών δαπανών, χαρακτηριστικές ήταν οι έντονες διαμαρτυρίες των συνδικάτων των σιδηροδρόμων το 2018 κατά της μεταρρύθμισης στους εθνικής εταιρείας σιδηροδρόμων (Loi d'Orientation des Mobilités), η οποία μεταξύ άλλων προέβλεπε και σημαντικές περικοπές στις δαπάνες για τις δημόσιες συγκοινωνίες (European Semester, 2019).

Παρότι η θεωρητική προσέγγιση της σχολής κοινωνικού ενδιαφέροντος είναι η πιο πρόσφατη έχει δεχθεί σημαντική κριτική τόσο για τη μελέτη των αμερικανικών συνδικάτων

(Burstein & Linton, 2002) όσο και των ευρωπαϊκών (Palier & Thelen, 2010, Durazzi et al, 2018). Στα πλαίσια της μεταβιομηχανικής συνθήκης, αμφισβητείται εάν τα συνδικάτα τη θεσμοθέτηση της κοινωνικής αλληλεγγύης για όλους, συμπεριλαμβανομένων των πιο αδύναμων μελών της κοινωνίας, ή εάν τελικά προωθούν τη δυαδικοποίηση (*dualization*) της κοινωνικής προστασίας. Παρά τις επικρίσεις η νέα αυτή προσέγγιση μοιάζει να ανοίγει νέους ορίζοντες στην έρευνα, καθώς μεταξύ άλλων θίγει και το ζήτημα των πρόσφατων ενεργειών αναμόρφωσης των συνδικάτων αλλά και των διαπιστευμένων επιρροών που αυτά έχουν σε ποικίλες πολιτικές πτυχές. Αντίθετα, η πλουραλιστική σχολή σκέψης είναι πιο περιορισμένη διότι προβάλλει την αντίληψη ότι τα συνδικάτα που εξυπηρετούν κυρίως την επίτευξη ειδικών οφελών. Άλλωστε και βάσει της υπάρχουσας βιβλιογραφίας σε αρκετές περιπτώσεις υποδηλώνεται η αδυναμία των συνδικάτων να προστατεύσουν τις μονοπωλιακές τους εξουσίες.

4.3.3. Πολιτική Προσέγγιση

Τέλος, αρκετοί είναι οι μελετητές οι οποίοι μελέτησαν τη συμβολή των συνδικάτων στη διαμόρφωση του κοινωνικού κράτους υπό το πρίσμα της πολιτικής προσέγγισης και της επιρροής που δέχονται ή και αντιστοίχως ασκούν στα πολιτικά κόμματα. Στην περίπτωση των ΗΠΑ πολλές μελέτες εστίασαν το ενδιαφέρον τους στην ανάλυση της σχέσης μεταξύ του Δημοκρατικού Κόμματος και του εργατικού δυναμικού, προκειμένου να διακρίνουν εάν τα συνδικάτα είχαν οποιαδήποτε πολιτική επιρροή γύρω από τα ζητήματα των κοινωνικών δαπανών (Moffett, 2021). Μεταξύ των μελετητών δεν υπάρχει ομοφωνία σχετικά με το εάν η πολιτική επιρροή που ασκούν τα συνδικάτα στα πολιτικά κόμματα αποτελεί ζήτημα επιθυμίας ή ικανότητας. Ωστόσο, όλοι σχεδόν συμπέραναν ότι τα συνδικάτα για να επηρεάσουν τις πολιτικές διαμόρφωσης των κοινωνικών δαπανών, χρησιμοποίησαν τους μηχανισμούς που τους πρόσφερε το κόμμα με το οποίο ήταν πολιτικά προσκείμενοι (Greenstone, 1969, Dark, 2001).

Παρόμοιες μελέτες έχουν διεξαχθεί και για τα συνδικάτα της Ευρώπης, καθώς σχεδόν σε όλες τις χώρες, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις συνήθως ήδη από την ίδρυση τους ή και στην πορεία δημιούργησαν δεσμούς με ένα ή και περισσότερα κόμματα. Άλλωστε οι δύο πλευρές επωφελούνται από μία τέτοιου είδους σχέση. Αφενός τα συνδικάτα χρειάζονται την υποστήριξη των κομμάτων για να ικανοποιήσουν τα συμφέροντά τους και να παρέμβουν ποικιλοτρόπως στις εκάστοτε πολιτικές. Αφετέρου τα πολιτικά κόμματα πέραν του ότι απολαμβάνουν την πολιτική πίστη των μελών των συνδικάτων, οι δράσεις των συνδικάτων

συχνά εργαλειοποιούνται από τα κόμματα ως μέσα άσκησης πίεσης στα πλαίσια του πολιτικού ανταγωνισμού (Brugianini et al., 2001). Σε χώρες με θεσμούς και παραδόσεις που βασίζονται στις τριμερείς διαπραγματεύσεις οι πολιτικοί δεσμοί αποτελούν μέρος μιας σύνθετης ατζέντας που περιλαμβάνει πολύπλοκους συμβιβασμούς. Ακόμη και υπό την απουσία αυτών των θεσμικών ρυθμίσεων, τα συνδικάτα προσπαθούν παντού να επηρεάσουν τις πολιτικές πρόνοιας και φορολογίας. Επιπροσθέτως τα συνδικάτα που εκπροσωπούν τους υπαλλήλους του δημόσιου τομέα –που σήμερα, σχεδόν καθολικά, αποτελούν την πλειοψηφία των μελών των συνδικάτων– πρέπει αναπόφευκτα να αντιμετωπίσουν τις πολιτικές του κράτους (Hyman & Gumbrell, 2010).

Σε πολλές ηπειρωτικές ευρωπαϊκές και σκανδιναβικές χώρες, ήταν το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα που προώθησε την ίδρυση μιας συνομοσπονδίας συνδικάτων. Κόμμα και συνδικάτα ήταν δύο πτέρυγες μέσα στο ίδιο σοσιαλιστικό εργατικό κίνημα (Brugianini et al, 2001). Στη Βρετανία και τη Σκανδιναβία, οι δεσμοί μεταξύ των συνδικάτων των «μπλε κολάρων» και του Εργατικού ή Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος παρέμειναν θεσμοθετημένοι σχεδόν καθ' όλη τη μεταπολεμική περίοδο. Αυτό σίγουρα επέφερε πλεονεκτήματα όταν η Αριστερά ήταν στην κυβέρνηση αλλά και μειονεκτήματα όταν κυβερνούσαν συντηρητικά κόμματα, όπως αυτό της Θάτσερ. Πολύ ενδιαφέρον είναι το Σουηδικό μοντέλο, το οποίο μελετήθηκε από το Higgins (1985), που παρατήρησε ότι τα ισχυρά συνδικάτα φαίνεται ότι μετατόπισαν ολόένα και περισσότερο το ενδιαφέρον και τους στόχους τους από τις συγκρούσεις στη βιομηχανική αρένα, στην άσκηση πολιτικής πίεσης. Αντιπροσωπεύοντας λοιπόν ένα ενιαίο ταξικό συμφέρον, τα συνδικάτα εκμεταλλεύτηκαν πολιτικές ευκαιρίες, οι οποίες τους επέτρεψαν να επιτύχουν πολλαπλά οφέλη για τα μέλη τους, και με λιγότερο κόστος από ότι θα είχαν εάν οι διεκδικήσεις πραγματοποιούνταν μέσω της σύγκρουσης με το κεφάλαιο (Higgins, 1985, Boreham & Hall, 1994). Σε άλλες χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης εμφανίστηκαν θρησκευτικά συνδικαλιστικά κινήματα, που διατήρησαν δεσμούς με Χριστιανοδημοκρατικά κόμματα. Ωστόσο, στη Γαλλία και τη νότια Ευρώπη, τα συνδικαλιστικά κινήματα ενώ αρχικά φαίνεται να απέρριψαν τα κοινοβουλευτικά κόμματα, αργότερα αντικαταστάθηκαν από αριστερά συνδικαλιστικά κινήματα τα οποία διατήρησαν στενούς δεσμούς με το κομμουνιστικό κόμμα. Τα τελευταία ήρθαν σε σφοδρή σύγκρουση με άλλα θρησκευτικοπολιτικά κινήματα διεκδικώντας μερίδιο στην εργατική πίστη.

Ένα ακόμη αξιοσημείωτο παράδειγμα αποτελεί και η μεταπολεμική γερμανική συνδικαλιστική συνομοσπονδία (DGB) η οποία ιδρύθηκε ως ενιαίο κίνημα, που δεν είχε

πλέον επίσημους δεσμούς με το Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα. Ακόμη, η αυστριακή συνομοσπονδία συνδικάτων (ÖGB) περιλαμβάνει επίσης διαφορετικά πολιτικά κινήματα, γεγονός που τους επέτρεπε να οργανώνονται σε πολιτικές παρατάξεις σύμφωνα με κομματικές γραμμές και να διατηρούν στενούς δεσμούς με τα αντίστοιχα κόμματα. Στην Ολλανδία, αναδιαμορφώθηκε το κοινωνικό τοπίο αναδιαμορφώθηκε όταν το σοσιαλιστικό και το καθολικό συνδικαλιστικό κίνημα συγχωνεύτηκαν τη δεκαετία του 1980, με τη νέα ολλανδική συνδικαλιστική συνομοσπονδία (FNV) να διατηρεί μια αποστασιοποιημένη σχέση με τους πρώην πολιτικούς συμμάχους (Εργατικό Κόμμα και το πρόσφατα συγχωνευμένο χριστιανικό Δημοκρατικό κόμμα) (Brugiavini et al., 2001).

Συνεπώς, λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω φαίνεται ότι τα οργανωμένα εργατικά και συμμαχικά πολιτικά κόμματα έχουν κινητοποιηθεί για την επέκταση των προνοιακών επιδομάτων. Ειδικά σε χώρες με σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις που είχαν στενούς δεσμούς με τα εργατικά κινήματα, κυρίως στη Σκανδιναβία, η κοινωνική ασφάλιση και οι δημόσιες υπηρεσίες επεκτάθηκαν κατά τη μεταπολεμική περίοδο (Esping-Andersen, 1990). Ωστόσο και οι Χριστιανοδημοκρατικές κυβερνήσεις, μερικές φορές συνασπιζόμενες με τους Σοσιαλδημοκράτες, διεύρυναν τις κοινωνικές μεταβιβάσεις, ακολουθώντας τη χριστιανική κοινωνική διδασκαλία και τα αιτήματα των εργατικών πτερύγων της (Kersbergen, 1995).

4.4. Συνδικάτα και Κοινωνικές Δαπάνες: Εμπειρικές Μελέτες

Για τη καλύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι συνδικαλιστικές οργανώσεις επηρεάζουν τη διαμόρφωση των κοινωνικών δαπανών στην Ευρώπη, σημαντική είναι η επισκόπηση ορισμένων βασικών μελετών, που εστιάζουν στο παραπάνω ζήτημα. Παρότι οι περισσότερες εμπειρικές μελέτες που αφορούν στο παραπάνω ζήτημα εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στις ΗΠΑ (Freeman & Murdoff, 1985, Albert 2014, Moffett, 2021), έχουν διεξαχθεί και ορισμένες πολύ ενδιαφέρουσες έρευνες για τον Ευρωπαϊκό χώρο.

Μία λοιπόν από αρκετά διαφωτιστική μελέτη, που σχολιάστηκε και παραπάνω είναι των Hooghe & Oser (2016), όπου εξετάστηκε η σχέση της πυκνότητας των συνδικάτων και των κοινωνικών δαπανών, για τις χώρες μέλη του ΟΟΣΑ από το 1980 έως το 2010, μέσω μίας ανάλυσης χρονοσειρών. Τα αποτελέσματα λοιπόν του οικονομετρικού τους υποδείγματος κατέδειξαν ότι η πυκνότητα των συνδικάτων αποτελεί καθοριστικό παράγοντα του επιπέδου στο σύνολο των κοινωνικών δαπανών, χωρίς όμως να αναφέρεται πως επηρεάζεται ο κάθε τύπος δαπάνης ξεχωριστά. Θα πρέπει ωστόσο να υπογραμμιστεί ότι η συνδικαλιστική πυκνότητα συνδέεται με υψηλότερο επίπεδο κοινωνικών δαπανών μόνο σε

συντονισμένες οικονομίες της αγοράς, ενώ η σταδιακή αποδυνάμωση των συνδικαλιστικών οργανώσεων, που παρατηρείται τις τελευταίες δεκαετίες, αναπόφευκτα μπορεί να συσχετιστεί με μια τάση μείωσης των επιπέδων κοινωνικής προστασίας. Ωστόσο, η φθίνουσα πορεία των κοινωνικών δαπανών σχετίζεται, εν μέρει και με τις πολιτικές λιτότητας που επιβλήθηκαν μετά την οικονομική κρίση του 2008, επομένως η παραπάνω υπόθεση χρήζει επανεξέτασης.

Στον αντίποδα στέκει η μελέτη των Yang και Kwon (2019) στην οποία υποβαθμίζεται ο ρόλος που παίζει η πυκνότητα των συνδικάτων αναφορικά με την επίδραση που ασκούν αυτά στις προνοιακές πολιτικές. Μεταξύ των χωρών που εξέτασαν ήταν και 19 Ευρωπαϊκά κράτη, με τα αποτελέσματα να υπογραμμίζουν τη σημασία της δομής των συνδικάτων στη διαμόρφωση στάσεων απέναντι στην αναδιανομή και τις πολιτικές προτιμήσεις, παράγοντες που μπορούν να ορίσουν την κατεύθυνση της ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας. Τα εργατικά συνδικάτα υποτίθεται ότι αγωνίζονται για την επίτευξη κοινών στόχων για όλους τους εργαζόμενους, όπως οι καλύτερες συνθήκες εργασίας, η προστασία της απασχόλησης, οι υψηλότεροι μισθοί, ένα ισχυρότερο δίκτυο κοινωνικής ασφάλειας και κατά συνέπεια ένα ισχυρότερο κράτος πρόνοιας, πιο καθολικό και γενναιόδωρο. Η αποτυχία λοιπόν να οικοδομηθεί ένα κράτος πρόνοιας συνήθως αποδίδεται στην έλλειψη αρκετής δύναμης από την πλευρά της εργατικής τάξης. Ωστόσο, η μελέτη κατέδειξε ότι οι χώρες με συλλογικές διαπραγματεύσεις σε εθνικό και βιομηχανικό επίπεδο δείχνουν περισσότερο υποστηρικτικές σε μία πιθανή κρατική παρέμβαση που στόχο έχει τη μείωση της εισοδηματικής ανισότητας. Η συνδικαλιστική δομή που προωθεί ένα περιεκτικό εργατικό κίνημα μπορεί να είναι ζωτικής σημασίας για την οικοδόμηση ενός κράτους πρόνοιας όχι μόνο λόγω της κινητοποίησης της εξουσίας αλλά και επειδή ενθαρρύνει την ηγεσία των συνδικάτων να προστατεύει τους λιγότερο προνομιούχους εργαζομένους και προωθεί μια στάση ισότητας μεταξύ της μεσαίας τάξης. Για παράδειγμα η χώρα της Γαλλίας είναι μια καλή περίπτωση, καθώς αποτελεί μία από τις χώρες της Ευρώπης με ένα από τα ισχυρότερα κράτη πρόνοιας όσον αφορά τις δημόσιες κοινωνικές δαπάνες (31,8 % του ΑΕΠ το 2017). Παραδόξως, ωστόσο, το ποσοστό συνδικαλισμού της Γαλλίας είναι μόλις 8%.

Επίσης, υπάρχουν και ορισμένες μελέτες, οι οποίες βασίζονται στη θεωρία των πόρων εξουσίας, η οποία καταδεικνύει τα συνδικάτα όχι μόνο εμπλέκονται στη διαπραγμάτευση καλύτερων μισθών και συνθηκών εργασίας, αλλά μπορούν επίσης να οδηγήσουν πολιτικές δυνάμεις στην επιτυχία των κρατών πρόνοιας κινητοποιώντας τους εργαζόμενους να ψηφίσουν πολιτικά κόμματα που, με τη σειρά τους, εφαρμόζουν αναδιανεμητικές πολιτικές

ασκώντας πιέσεις για την αύξηση κοινωνικών δαπανών (Korpi, 2006, Brady et al., 2016, Crouch, 2017). Την παραπάνω υπόθεση επιβεβαίωσε και η πιο πρόσφατη διεθνική μελέτη των Pineda-Hernández et al (2021), στην οποία εξετάστηκαν 24 ανεπτυγμένες χώρες από το 1995 έως το 2015. Πιο συγκεκριμένα, τα αποτελέσματά έδειξαν ότι οι χώρες με πιο κεντρικά ή και συντονισμένα συστήματα διαπραγμάτευσης εμφανίζουν σημαντικά χαμηλότερα ποσοστά φτώχειας σε ηλικία εργασίας σε σύγκριση με χώρες με σε μεγάλο βαθμό ή πλήρως αποκεντρωμένα συστήματα. Ελέγχοντας για επιδράσεις που καθορίζονται στη χώρα και την ενδογένεια, οι εκτιμήσεις τους υποδηλώνουν πράγματι ότι το αποτέλεσμα μείωσης της φτώχειας, που οφείλεται στη δράση των συνδικαλιστικών οργανώσεων πηγάζει από την πολιτική τους δύναμη στην προώθηση των δημόσιων κοινωνικών δαπανών και όχι από οποιαδήποτε άμεση επίδραση στις ανισότητες του εισοδήματος.

Παρότι οι παραπάνω έρευνες παρέχουν μία γενική εικόνα της θετικής επίδρασης των συνδικάτων στο σύνολο των κοινωνικών δαπανών, υπάρχουν και μελέτες που εστιάζουν στον τρόπο διαμόρφωσης συγκεκριμένων προνοιακών πολιτικών. Για παράδειγμα, οι Brugiavini και Calmfors (2002), επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τους, στο πως οι ευρωπαϊκές συνδικαλιστικές οργανώσεις επέδρασαν στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης (συντάξεις και επιδόματα ανεργίας). Βάσει λοιπόν του θεωρητικού οικονομικού μοντέλου, που ανέπτυξαν τα συνδικάτα ήταν δυνατόν να μετριάσουν τις επιπτώσεις της αποτυχίας της αγοράς αναφορικά με τους εργαζόμενους, λόγω της ύπαρξης ατελών ασφαλιστικών και πιστωτικών αγορών. Συνεπώς, υπό τη συνθήκη αυτή οι συνδικαλιστική επιρροή θα μπορούσε να συμβάλλει σημαντικά στην αύξηση των δαπανών για την ασφάλιση. Ωστόσο, υπό το πρίσμα της πολιτικής οικονομίας φαίνεται ότι οι μεταρρυθμιστικές πολιτικές των συνδικαλιστικών ομάδων ευνοούν περισσότερο τους μεγαλύτερους σε ηλικία εργαζόμενους, παρά τους νέους, καθώς μέσω της επίτευξης γενναιόδωρων συντάξεων διατηρείται και το status quo του εκάστοτε συνδικάτου. Αυτός λοιπόν ο τρόπος αντιμετώπισης υποδηλώνει ότι τελικά τα συνδικάτα δεν είναι πάντοτε ικανά να αντιπροσωπεύσουν το γενικό εργατικό κόσμο. Αυτή η συσχέτιση με τις δαπάνες γήρατος είναι ιδιαίτερα ισχυρή όταν εξέτασαν τη διακύμανση της παθητικής συμμετοχής, δηλαδή το ποσοστό των μεγαλύτερων σε ηλικία (ακόμη και συνταξιούχων) μελών του συνδικάτου. Επιπλέον, η μωπική συμπεριφορά από πλευράς των συνδικάτων πιθανόν επικρατούσε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και συμβάλλοντας ως ένα βαθμό στις αρνητικές επιδόσεις της οικονομίας όσον αφορά την ανεργία σε αρκετές χώρες.

Αναφορικά με τα επιδόματα ανεργίας, κάνουν αναφορά στη συνδικαλιστική διάταξη της Γάνδης (Scruggs, 2002), η οποία εφαρμόστηκε σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες, με το κράτος να παρέχει στις συνδικαλιστικές οργανώσεις το δικαίωμα της αυτοδιαχείρισης της ασφάλισης, έναντι των κινδύνων της αγοράς. Η ανησυχία ωστόσο σχετικά με την πυκνότητα των μελών, που διακρίνουν οι μελετητές, καταδεικνύει την προτίμηση των συνδικάτων για αυτό το είδος αποκλειστικής ρύθμισης. Μάλιστα, ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της διάταξης της Γάνδης είναι ότι μπορεί να ενθαρρύνει τα συνδικάτα να εσωτερικεύουν τον δημοσιονομικό περιορισμό που συνεπάγεται η χρηματοδότηση των επιδομάτων ανεργίας. Στην πραγματικότητα, τα συνδικάτα αντιλαμβάνονται τη σχέση μεταξύ των δαπανών για επιδόματα ανεργίας και της χρηματοδότησης αυτών των δαπανών, ανάλογα και με το επίπεδο των επιδοτήσεων που προέρχονται από κρατική χρηματοδότηση. Αυτή η αυξημένη ευθύνη μπορεί να οδηγήσει σε μετριοπάθεια στις μισθολογικές διαπραγματεύσεις και σε ευνοϊκότερες συνθήκες για τα αποτελέσματα της αγοράς εργασίας. Η πρόσθετη θετική επίδραση μπορεί να προέλθει – σε μικροοικονομικό επίπεδο – από τον βαθμό ελέγχου που μπορεί να ασκούν τα συνδικάτα στους δικαιούχους επιδόματος ανεργίας. Ένα σημαντικό συμπέρασμα είναι ότι αυτά τα ευεργετικά αποτελέσματα είναι πολύ λιγότερο αποτελεσματικά όσο περισσότερο το σύστημα επιδοτείται από εξωτερικά οικονομικά. Οι μεταρρυθμίσεις που στοχεύουν στην αλλαγή της χρηματοδότησης των επιδομάτων ανεργίας θα πρέπει να προσπαθήσουν να δημιουργήσουν μια στενότερη σύνδεση μεταξύ του κόστους της ανεργίας και των φόρων (ή των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης) που αυξάνονται για την κάλυψη αυτών των δαπανών.

Ενδιαφέρουσες είναι και οι μελέτες του Ebbinghaus (2006, 2017). Στην πιο πρόσφατη έρευνα μελετώντας την επιρροή των συνδικάτων επί των πολιτικών για τα συνταξιοδοτικά προγράμματα, παρατήρησε ότι η μείωση των μελών τους, η διάβρωση της διαπραγματευτικής ισχύς τους αλλά και ο περιοσμός στις συμμαχίες με τα κόμματα αριστερών καταβολών, κατέστησαν δυσκολότερη την επιρροή των συνδικαλιστικών κινήματων στη χάραξη κοινωνικής πολιτικής. Ο ρόλος λοιπόν των συνδικαλιστικών οργανώσεων στα συνταξιοδοτικά συστήματα ποικίλλει μεταξύ των οκτώ χωρών που μελέτησε². Στα δημόσια συνταξιοδοτικά συστήματα, τα συνδικάτα έπαιζαν παραδοσιακά έναν πιο θεσμοθετημένο ρόλο στην αυτοδιοίκηση στο μοντέλο κοινωνικής ασφάλισης του Bismarck, ιδίως στη Γερμανία, τη Γαλλία και την Ιταλία, αν και σε μικρότερο βαθμό στην Πολωνία. Σε σύγκριση

² Οι υπό μελέτη χώρες είναι η Μεγάλη Βρετανία, η Ολλανδία, η Φιλανδία, η Σουηδία, η Γαλλία, η Γερμανία, η Ιταλία και η Πολωνία.

με τις άλλες χώρες, οι επικουρικές κεφαλαιοποιημένες συντάξεις εισήχθησαν πολύ αργότερα, καθώς η ασφάλιση που σχετίζεται με τις αποδοχές βάσει του κατά Bismarck μοντέλου, παρείχε σχετικά καλή ασφάλεια εισοδήματος ακόμη και για το βιοτικό επίπεδο των υψηλότερων μισθολογικών ομάδων. Στις μεγαλύτερες γερμανικές επιχειρήσεις και στον ιταλικό χρηματοπιστωτικό τομέα, οι ιδιωτικές συντάξεις είχαν εμφανιστεί νωρίς, αν και οι χρηματοδοτούμενες επαγγελματικές και προσωπικές συντάξεις απέκτησαν νέα πνοή με τις περικοπές στις συντάξεις που σχετίζονται με τις δημόσιες αποδοχές από τη δεκαετία του 1990. Και στις δύο χώρες, τα συνδικάτα μπορούν πλέον να αναλάβουν ρόλο στη διαχείριση των συλλογικών συνταξιοδοτικών ταμείων, αν και αυτό εξαρτάται από τη διαπραγμάτευση συλλογικών συμβάσεων για τον αντίστοιχο τομέα ή επιχείρηση. Στην περίπτωση των προσωπικών συνταξιοδοτικών προγραμμάτων, τα συνδικάτα δεν έχουν άμεση επιρροή. Οι πολωνικές υποχρεωτικές προσωπικές συντάξεις δεν παρέχουν στα συνδικάτα κάποια συγκεκριμένη φωνή. Έχουν ασκήσει κριτική στις πρόσφατες μεταρρυθμίσεις για τη μετατόπιση των εισφορών από τις ιδιωτικές στις δημόσιες συντάξεις, αλλά δεν μπόρεσαν να αλλάξουν πορεία όπως σε άλλες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Ωστόσο, η ανάλυση των πραγματικών συνταξιοδοτικών μεταρρυθμίσεων πριν και μετά τη μεγάλη οικονομική ύφεση του 2008, υποδηλώνει ότι τα συνδικάτα έχουν χάσει ακόμη περισσότερο την επιρροή τους τις τελευταίες δεκαετίες καθώς οι κυβερνήσεις έχουν πιέσει για μέτρα λιτότητας (Duchemin & Weber, 2013). Σε γενικές γραμμές, αρκετές από τις μελέτες που επικεντρώνονται στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης (Bonoli, 2000, Ebbinghaus & Hassel, 2000, Anderson, 2004, Natali & Rhodes, 2004, Ebbinghaus & Wiß, 2011, Grødem et al., 2018) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τα συνδικάτα συμβάλουν θετικά στην επίτευξη σημαντικών μεταρρυθμίσεων στον τομέα των κοινωνικών ασφαλίσεων.

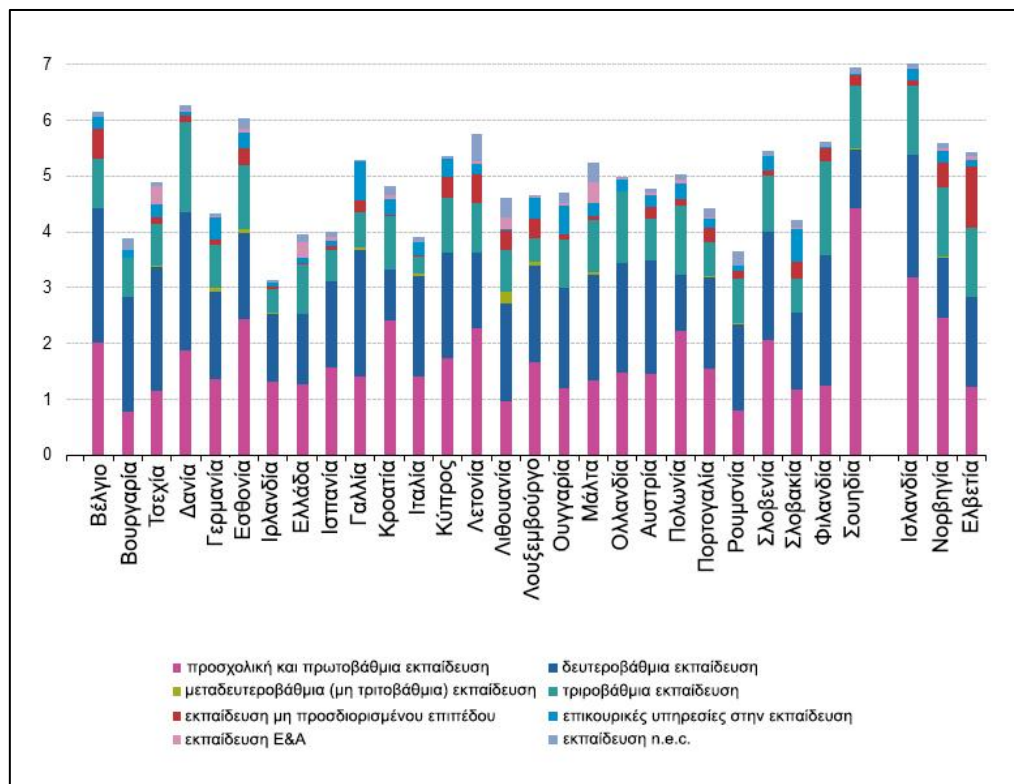
Πιο περιορισμένος ωστόσο είναι ο αριθμός των μελετών που ασχολούνται με την επιρροή που ασκούν τα συνδικάτα στις δαπάνες για το σύστημα υγείας και παιδείας. Ξεκινώντας με τον τομέα της υγείας, σημαντική φαίνεται να είναι η συμβολή των συνδικαλιστικών οργανώσεων στη βελτίωση της Επαγγελματικής Υγείας και Ασφάλειας (EYA), όπως καταδεικνύουν και αρκετές μελέτες (Internationales Arbeitsamt, 2002, Donado & Wälde, 2012, Del Castillo, 2016, McIvor, 2020). Χωρίς τα συνδικάτα και τις κοινές συλλογικές δράσεις δε θα είχε δομηθεί ισχυρή πολιτική συνείδηση για την άσκηση πιέσεων με στόχο τη μεταρρύθμιση στις συνθήκες εργασίας και κατ'επέκταση στη λήψη επαρκότερων μέτρων για την επαγγελματική υγιεινή και ασφάλεια. Σύμφωνα λοιπόν με τους Donado και Wälde (2012) ποικίλα ιστορικά επεισόδια στις χώρες του ΟΟΣΑ, κατέστησαν σαφές ότι η

ΕΥΑ αφενός δεν παρεχόταν πάντα δωρεάν από το κράτος, αφετέρου δεν κάλυπτε ικανοποιητικά τα δικαιώματα των εργατών τόσο στην ιατροφαρμακευτική περίθαλψη όσο και στις αποζημιώσεις. Τα συνδικάτα λοιπόν αγωνίστηκαν σκληρά για να διασφαλίσουν τις προϋποθέσεις για ένα υγιές και ασφαλές περιβάλλον εργασίας, το οποίο αναμφίβολα αποτελεί σημαντική πτυχή του σύγχρονου κράτους πρόνοιας. Ωστόσο ο McIvor (2020) που εξέτασε την ιστορική εξέλιξη της ΕΥΑ στη Μεγάλη Βρετανία, από το 19^ο αιώνα έως το 2020, παρατήρησε ότι από τη δεκαετία του 1970 και εξής η σταδιακή αποδυνάμωση της πυκνότητας των συνδικάτων, η αποβιομηχάνιση, η επικράτηση της νεοφιλελεύθερης πολιτικής και η παγκοσμιοποίηση καθιστούν εύθραυστα και απειλούν τα κεκτημένα των συνδικάτων αναφορικά με την υγεία και την ασφάλεια των εργαζομένων. Εντούτοις, τα συνδικάτα όσο αποδυναμωμένα και αν είναι, συνεχίζουν να αποτελούν βασικούς φρουρούς της ΕΥΑ.

Πιο περιορισμένο ενδιαφέρον φαίνεται πως έχουν δείξει οι ερευνητές στα ζητήματα γύρω από την επίδραση που ασκούν οι συνδικαλιστικές οργανώσεις αναφορικά με τη διαμόρφωση του συνόλου των δαπανών για το εθνικό σύστημα υγείας. Η επέμβαση των συνδικάτων σε ζητήματα που αφορούν τα εθνικά συστήματα υγείας στην Ευρώπη συνδέονται άρρηκτα με τον κοινωνικό διάλογο και κατ'επέκταση τον κοινωνικό συνδικαλισμό. Για παράδειγμα, η Lethbridge (2009) χρησιμοποιεί πρόσφατες έρευνες που εστιάζουν στον κοινωνικό συνδικαλισμό και τον νέο εργατικό διεθνισμό για να δομήσει μια σειρά περιπτωσιολογικών μελετών που εξετάζουν την αντίσταση στις διαφορετικές διαστάσεις της εμπορευματοποίησης της υγειονομικής περίθαλψης σε τέσσερις χώρες (Ισπανία, Μεγάλη Βρετανία, Ελ Σαλβαδόρ και Νότια Αφρική). Η μελέτη περίπτωσης της Ισπανίας εξετάζει τη σύγκρουση της κυβέρνησης με τα συνδικάτα και άλλες κοινωνικές οργανώσεις που υποστήριζαν ένθερμα μεταρρυθμίσεις κατά της εμπορευματοποίησης για τα νοσοκομεία της Γαλικίας. Στην περίπτωση της Μεγάλης Βρετανίας η ερευνήτρια μελέτησε μία συνδικαλιστική-κοινοτική εκστρατεία υπέρ της μισθολογικής αύξησης των εργαζομένων στον τομέα της υγείας. Οι δύο αυτές δράσεις είχαν θετικό αντίκτυπο, καταδεικνύοντας την αποτελεσματικότητα και τη σημασία της συνεργασίας των συνδικάτων με άλλες κοινωνικές οργανώσεις, η οποία εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον καθορισμό κοινών στόχων, που εξυπηρετούν το κοινό καλό. Επιπροσθέτως, το Ευρωπαϊκό Ίδρυμα για τη Βελτίωση των Συνθηκών Διαβίωσης και Εργασίας δημοσίευσε μία έκθεση του 2011 (Eurofound 2011), στην οποία παρουσιάζει τα ευρήματα μιας μελέτης που αξιολόγησε τη συμβολή των εργοδοτών, των συνδικαλιστικών οργανώσεων και των επαγγελματικών οργανώσεων στην επίτευξη της

πρόσληψης και διατήρησης προσωπικού στον τομέα της υγειονομικής περίθαλψης σε 27 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, παρά τους δημοσιονομικούς περιορισμούς. Η πλειονότητα των συνδικαλιστικών οργανώσεων εξέφρασε την ανησυχία και το σκεπτικισμό της για τις τάσεις φιλελευθεροποίησης και ιδιωτικοποίησης της παροχής υγειονομικής περίθαλψης, καθώς δεν απέκλειαν ότι αυτές πιθανόν θα είχαν αρνητικό αντίκτυπο τόσο για τους ίδιους τους εργαζόμενους όσο και για την κοινωνία. Μέσω των συλλογικών διαπραγματεύσεων, σε λιγότερο από τις μισές χώρες τα συνδικάτα συνέβαλαν στην αύξηση των μισθών, ιδιαίτερα μεταξύ των εργαζομένων με χαμηλή ειδίκευση και στη μείωση του προσωπικού που μετανάστευε για την εύρεση καλύτερων συνθηκών εργασίας. Ωστόσο, η επέμβαση των συνδικαλιστικών οργάνων δε κατέστη δυνατό να επηρεάσει τις μεταρρυθμίσεις στην υγεία που είχαν ευρύτερο κοινωνικό αντίκτυπο.

Αρκετά περιθωριοποιημένη, όπως ήδη σχολιάστηκε, είναι η μελέτη του αντίκτυπου των συνδικάτων στις δαπάνες που αφορούν τους τομείς της εκπαίδευσης. Το πρόβλημα της υποχρηματοδότησης αναγνωρίστηκε ως ιδιαίτερα οξύ πρόβλημα ιδιαιτέρως από τα συνδικάτα της Νότιας, Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, όπου οι δαπάνες για την εκπαίδευση παραμένουν οι χαμηλότερες στην Ευρώπη (Βλ. Γράφημα 1).

Γράφημα 1: Συνολικές δαπάνες της γενικής κυβέρνησης για την εκπαίδευση, 2019 (% του ΑΕΠ) (Πηγή: Eurostat)

Η Παγκόσμια Ομοσπονδία Συνδικαλιστικών Οργανώσεων Εκπαιδευτικών (Education International, 2010) πραγματοποίησε μία έρευνα συλλέγοντας δεδομένα από 40 χώρες παγκοσμίως σχετικά τις εξελίξεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και τον αντίκτυπό της στους τομείς της εκπαίδευσης, από το 2008 έως το 2010. Η συλλογή των πληροφοριών πραγματοποιήθηκε σε μια περίοδο που οι χώρες μόλις είχαν αρχίσει να αισθάνονται τον αντίκτυπο της κρίσης στις οικονομίες τους και τις επιπτώσεις που θα μπορούσε να έχει στα εκπαιδευτικά τους συστήματα. Στην Ευρώπη, η πλειονότητα των συνδικάτων που απάντησαν στην έρευνα, συμμετείχαν επίσημα σε συζητήσεις και διαπραγματεύσεις με εθνικές και τοπικές κυβερνήσεις, για το ζήτημα της οικονομικής κρίσης, των δημοσιονομικών περικοπών αλλά και την πιθανότητα για παροχή πακέτων στήριξης για την εκπαίδευση (πχ Κροατία, Γερμανία, Γαλλία, Ισλανδία, Ιρλανδία, Λετονία, Λιθουανία, Ρουμανία, Ισπανία, Σουηδία, Ελβετία και Ηνωμένο Βασίλειο). Ορισμένα από αυτά τα συνδικάτα ανέφεραν ότι αυτές τις διαβουλεύσεις, έμεναν στο επίπεδο της συζήτησης, καθώς αυτά δεν λαμβάνουν μέρος στις αποφάσεις. Όμως, υπήρχαν και ορισμένες συνδικαλιστικές οργανώσεις που μέσω των διαπραγματεύσεων συνέβαλαν στην λήψη αποφάσεων για τη στήριξη του εθνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, η συνδικαλιστική οργάνωση EEPU στην Εσθονία αναφέρει ότι συμμετείχε σε διαπραγματεύσεις με την κυβέρνηση σχετικά με τους μισθούς και τις συνθήκες εργασίας των εκπαιδευτικών. Για την EEPU, οι επιτυχίες περιλαμβάνουν την αποφυγή κλεισίματος σχολείων ή απόλυσης εκπαιδευτικών λόγω της οικονομικής κρίσης.

Ολοκληρώνοντας την επισκόπηση των μελετών, παρατίθεται μία πολύ ενδιαφέρουσα έρευνα, που εξετάζει τον αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης και τις συνέπειές της στις συλλογικές διαπραγματεύσεις, συγκρίνοντας τις αντιδράσεις στις πολιτικές λιτότητας των συνδικαλιστικών οργανώσεων στον τομέα της υγείας και της εκπαίδευσης στη Ρουμανία (Adăscăliței & Muntean, 2019). Σε μια ασφυκτική αγορά εργασίας που δημιουργήθηκε από τη μαζική μετανάστευση ιατρών, με τα συνδικάτα στον τομέα της υγείας να έχουν χρησιμοποιήσει με επιτυχία τους πόρους τους για να προωθήσουν τα συμφέροντά τους και να επιτύχουν σημαντικές αυξήσεις μισθών και καλύτερες συνθήκες εργασίας. Τα αποτελέσματα επίσης της έρευνας κατέδειξαν ότι τα συνδικάτα υγείας επαναπροσδιόρισαν τις στρατηγικές τους, υιοθετώντας μια πιο μαχητική στάση που βασίζεται σε έναν συνδυασμό τοπικών απεργιών, απειλών για απεργίες και προσωρινών συμμαχιών με διάφορους ενδιαφερόμενους. Συγκρίνοντας ωστόσο τη δράση και τη στρατηγική των συνδικάτων στον τομέα της υγείας με αυτό της παιδείας, φάνηκε ότι ήταν λιγότερο αποτελεσματικές. Για παράδειγμα το 2010 εκτός

από τη μείωση κατά 25% στους μισθούς που επηρέασε όλους τους εργαζομένους του δημόσιου τομέα, ο τομέας της εκπαίδευσης επηρεάστηκε από πρόσθετες περικοπές, συμπεριλαμβανομένου του παγώματος προσλήψεων, καθώς και από την απομάκρυνση 10.000 εργαζομένων. Η απάντηση των συνδικαλιστικών οργανώσεων στις περικοπές ήταν αμφίθυμη, διότι μπήκαν σε διαπραγματεύσεις με το Υπουργείο Παιδείας, εναντιούμενοι στα μέτρα, αλλά τελικά επιδιώξαν να διασφαλίσουν ότι ο αντίκτυπος στις θέσεις εργασίας και στα επίπεδα μισθών θα ελαχιστοποιηθεί. Από την άλλη πλευρά, αποδέχθηκαν τη λογική της «βελτιστοποίησης και αποτελεσματικότητας στη δαπάνη του δημόσιου χρήματος» που προτάθηκε από το Υπουργείο. Βασιζόμενοι λοιπόν σε μια προσέγγιση των πόρων ισχύος, οι μελετητές απέδειξαν ότι τα συνδικάτα ήταν επιτυχημένα μόνο όταν συνδυάζουν διαφορετικούς τύπους πόρων για να προωθήσουν την ατζέντα τους. Η συνδικαλιστική δύναμη είναι σχετική μόνο στο βαθμό που οι οργανώσεις καταφέρνουν να την κινητοποιήσουν μαζί με οργανωτικούς και λογικούς πόρους.

Κεφάλαιο 5

5.1. Συλλογικές Διαπραγματεύσεις

5.1.1. Συλλογικές διαπραγματεύσεις και Κοινωνικός Διάλογος

Οι συλλογικές διαπραγματεύσεις κατέχουν σημαντική θέση στη μελέτη των εργασιακών σχέσεων, καθώς αποτελούν ίσως το βασικότερο εργαλείο στη διάθεση των εργαζομένων για την επίτευξη συλλογικών συμφωνιών, που στόχο έχουν την εξασφάλιση των εργασιακών δικαιωμάτων, μέσω του καθορισμού των όρων και των συνθηκών εργασίας και της ρύθμισης των σχέσεων μεταξύ των εργοδοτών και των εργαζομένων ή των οργανώσεών τους. Η διεξαγωγή διαπραγματεύσεων αυτών συνήθως καθορίζεται από την εκάστοτε εθνική νομοθεσία, όπως και η διαβούλευση, η οποία ως γνώμονα έχει τις κοινοτικές οδηγίες και τους αντίστοιχους νόμους του κάθε κράτους.

Στα περισσότερα κράτη μέλη της ΕΕ της Δυτικής Ευρώπης, οι εργοδοτικές οργανώσεις και τα συνδικάτα κατέληξαν σε συμφωνία ήδη κατά την πρώτη περίοδο της εκβιομηχάνισης, καθιερώνοντας τις βιομηχανικές συλλογικές διαπραγματεύσεις (Crouch, 1993). Στο Ηνωμένο Βασίλειο, για παράδειγμα, οι συλλογικές διαπραγματεύσεις στον κλάδο της μηχανικής καθιερώθηκαν αρχικά το 1898, ενώ παρόμοιες ρυθμίσεις έγιναν σε άλλους κλάδους μεταξύ 1917 και 1919. Στη Δανία ο «Συμβιβασμός του Σεπτεμβρίου» του 1899 στήριξε τους αρχικούς θεσμούς συλλογικών διαπραγματεύσεων (Scheuer, 1992). Στη Σουηδία ιδρύθηκαν θεσμοί συλλογικών διαπραγματεύσεων το 1905 και το 1906, ενώ στην Αυστρία, το Βέλγιο, τη Γαλλία, τη Γερμανία και την Ιταλία, η περίοδος αμέσως μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν ιδιαίτερος κρίσιμη για την ανάπτυξη των βιομηχανικών συλλογικών διαπραγματεύσεων (Sisson, 1987, Traxler, 1992, Vilrocx & Van Leemput, 1992). Στη Φινλανδία και την Ολλανδία, οι βιομηχανικές συλλογικές διαπραγματεύσεις επισημοποιήθηκαν σε ευρεία κλίμακα μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ωστόσο οι Φινλανδοί τυπογράφοι είχαν υπογράψει εθνική συλλογική σύμβαση το 1900 (Knoellinger, 1960), όπως και οι ολλανδικές βιομηχανίες εκτύπωσης και καπνού, που είχαν υπογράψει αντίστοιχες συμφωνίες έως το 1918 (Windmuller, 1969). Στην Ελλάδα, την Πορτογαλία και την Ισπανία ιδρύθηκαν βιομηχανικοί θεσμοί συλλογικών διαπραγματεύσεων μετά την κατάρρευση των ολοκληρωτικών καθεστώτων το 1974 και το 1975 ως μέρος των διαδικασιών «εκδημοκρατισμού» (Fishman, 1990, Pridham, 1995, Schmitter, 1995).

Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι συλλογικές διαπραγματεύσεις αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι και του κοινωνικού διαλόγου, ο οποίος σύμφωνα με τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας (ΔΟΕ), συμπεριλαμβάνει κάθε τύπο διαβούλευσης, διαπραγμάτευσης ή συζήτησης ανταλλαγής ιδεών και ποικίλες άλλες κοινές δράσεις μεταξύ των κοινωνικών εταίρων, με στόχο τη βελτίωση των συλλογικών διαπραγματεύσεων γύρω από πληθώρα θεμάτων που αφορούν την οικονομική και κοινωνική ζωή (ILO, 2013). Η μορφή του κοινωνικού διαλόγου μπορεί να είναι άλλοτε διμερής, με τη συμμετοχή εργαζομένων και εργοδοτών και άλλοτε τριμερής με τη συμμετοχή και του κρατικού φορέα (Ishikawa, 2003).

Ο κοινωνικός διάλογος αναδείχθηκε ως μέσο για την υποστήριξη του στόχου των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων να συντονίσουν τις οικονομικές πολιτικές των κρατών μελών με σκοπό την επίτευξη των στόχων που έθετε η κοινότητα. Ως εκ τούτου, ο κοινωνικός διάλογος καθίσταται ακρογωνιαίος λίθος του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου (Voß, 2011). Για το σκοπό αυτό, η Μόνιμη Επιτροπή για την Απασχόληση, που δημιουργήθηκε τον Δεκέμβριο του 1970 αποτέλεσε μία πρώτη δομή, στόχος της οποίας ήταν να συγκεντρώσει τους εκπροσώπους των εργοδοτών, των εργαζομένων και των θεσμικών οργάνων της ΕΕ και να ξεκινήσει διαβουλεύσεις γύρω από διάφορα ζητήματα. Παρότι δεν προέκυψαν συγκεκριμένες προτάσεις από τις συζητήσεις στα πλαίσια της συγκεκριμένης επιτροπής, τέθηκαν οι βάσεις για την ισχυροποίηση του κοινωνικού διαλόγου τις επόμενες δεκαετίες. Πιο συγκεκριμένα η Ενιαία Ευρωπαϊκή πράξη που εγκαινιάστηκε το 1985 ήταν ιδιαίτερος κρίσιμη στην εξέλιξη του κοινωνικού διαλόγου, καθώς έδωσε τη δυνατότητα ανάπτυξης συμβατικών σχέσεων μεταξύ των κοινωνικών εταίρων, σηματοδοτώντας την έναρξη ενός δομημένου διαλόγου. Επιπροσθέτως, οι κοινές γνωμοδοτήσεις που υπογράφηκαν τα επόμενα χρόνια ήταν μια απόδειξη της ικανότητας των κοινωνικών εταίρων να ενεργούν από κοινού. Ωστόσο, ο αντίκτυπός τους παρέμεινε περιορισμένος, λόγω του γεγονότος ότι οι κοινωνικοί εταίροι δεν είχαν τα κατάλληλα μέσα να επηρεάσουν τη χάραξη της κοινοτικής πολιτικής. Το 1991 αποτελεί μία ακόμη ημερομηνία σταθμό για την εξέλιξη του θεσμού του κοινωνικού διαλόγου, διότι μεταξύ άλλων υπεγράφη η Συνθήκη του Μάαστριχτ, η οποία κατέστησε τους κοινωνικούς εταίρους ρυθμιστικούς φορείς, δίδοντας τους τη δυνατότητα να συμμετέχουν στις υποχρεωτικές διαβουλεύσεις με την Επιτροπή αλλά και να αναστέλλουν τη νομοθετική πρωτοβουλία μέχρι την ολοκλήρωση των συζητήσεων γύρω από το εκάστοτε ζήτημα. Την επόμενη χρονιά συστάθηκε και η μόνιμη Επιτροπή Κοινωνικού Διαλόγου, που ως βασικό στόχο είχε να οργανώσει τις δράσεις που σχετίζονται με καίρια εργασιακά ζητήματα αλλά και να παρακολουθεί και να αξιολογεί τα αποτελέσματα των διαπραγματεύσεων, κοινοποιώντας

τα την ίδια στιγμή και στους φορείς ενδιαφέροντος. Έχοντας περάσει πάνω από 30 χρόνια από την πρώτη εμφάνιση του κοινωνικού διαλόγου και εστιάζοντας στο σήμερα, φαίνεται πιο αναγκαία από ποτέ η επανεκκίνηση του θεσμού στην Ευρώπη, καθώς αποτελεί ακόμη ένα από τα ισχυρότερα μέσα προώθησης των εργασιακών ζητημάτων αλλά και επίλυσης ποικίλων άλλων κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων.

Συνεπώς, καθίσταται σαφές ότι ο θεσμός του κοινωνικού διαλόγου και κατ' επέκταση οι συλλογικές διαπραγματεύσεις μπορούν να επηρεάσουν σημαντικά τη διαμόρφωση του κοινωνικού κράτους. Όμως, για να καταστεί ο κοινωνικός διάλογος βιώσιμος, θα πρέπει να επιτευχθεί μια σχετικά ομοιόμορφη ισορροπία δυνάμεων μεταξύ των συνδικαλιστικών οργανώσεων και των εργοδοτών (Kjellberg, 2021). Μία από τις ευρωπαϊκές χώρες που πέτυχε αυτή την ισορροπία είναι η Σουηδία, στην οποία τα συνδικάτα και οι υπόλοιποι κοινωνικοί εταίροι χρησιμοποιούν τις συλλογικές διαπραγματεύσεις ως αντιστάθμισμα της ελλιπούς εργατικού δικαίου (Westregard & Milton, 2016). Το 1869 υπεγράφη στη Στοκχόλμη η πρώτη συλλογική σύμβαση, έπειτα από την απεργιακή κινητοποίηση των εργαζομένων εξαιτίας της μείωσης των μισθών. Κομβικής βέβαια σημασίας είναι η σύναψη της συμφωνίας Saltsjobad το 1938, η οποία εξαιρούσε το κράτος από τον καθορισμό των μισθών, χρίζοντας του κοινωνικούς εταίρους αποκλειστικά υπεύθυνους για τη διαπραγμάτευση. Το κράτος απέκτησε το ρόλο του διαμεσολαβητή, εξασφαλίζοντας ουσιαστικά την ομαλή διεξαγωγή των διαπραγματεύσεων. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια το Σουηδικό σύστημα συλλογικής διαπραγμάτευσης παρουσιάζει μία τάση αποκέντρωσης, καθώς φαίνεται υιοθετούνται οι διαπραγματεύσεις τοπικού επιπέδου για τον καθορισμό των μισθών. Δεν λείπουν ωστόσο και οι διεπαγγελματικές συμφωνίες μεταξύ συνδικάτων και εργοδοτών για ζητήματα που αφορούν το ασφαλιστικό και συνταξιοδοτικό σύστημα.

Η ίδια τάση αποκέντρωσης στις συλλογικές διαπραγματεύσεις παρατηρείται με την έλευση στο 2000 και στη Γερμανία που αποτελεί μία από τις ισχυρότερες βιομηχανικές χώρες του πλανήτη. Μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1990 οι διαπραγματεύσεις διεξάγονταν σε κλαδικό επίπεδο και βάσει ενός συγκεντρωτικού συστήματος (Müller & Schulten, 2019). Ωστόσο, η κάλυψη των κλαδικών συμφωνιών σταδιακά μειώθηκε αισθητά, καθώς η πλειοψηφία των εργαζομένων είχαν συνάψει εταιρικές συμβάσεις, ενώ ένας αξιόλογος αριθμός επιχειρήσεων κατοχύρωσε ειδικές συμφωνίες εργασίας. Αυτό όμως είχε ως αποτέλεσμα, αφενός οι εργαζόμενοι να στερηθούν του δικαιώματος της διαπραγμάτευσης και αφετέρου ορισμένες εταιρίες να παραβιάζουν τις συλλογικές συμφωνίες. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί, ότι οι τομείς που επηρεάστηκαν δεν είναι μόνο οι μισθοί, αλλά και οι

συνθήκες εργασίας (πχ ωράριο, άδειες, απολύσεις), η εκπαίδευση, το σύστημα επιμόρφωσης καθώς και οι συντάξεις. Αξιοσημείωτες βέβαια είναι και οι πιέσεις που άσκησαν σύσσωμα τα συνδικάτα το 2013 για την παγίωση του νομοθετικού πλαισίου σχετικά με τον κατώτατο μισθό, το οποίο είναι σε ισχύ από το 2015. Βάσει λοιπόν όλων των παραπάνω, φαίνεται ότι το εθνικό σύστημα διαπραγματεύσεων βρίσκεται σε ένα οριακό σημείο, καθώς πέρα από τη μείωση των κλαδικών συμφωνιών, χρόνο με το χρόνο όλο και λιγότεροι εργοδότες συμμετέχουν στις ομοσπονδίες και τις ενώσεις.

Μία ακόμη ιδιαίτερη περίπτωση αναφορικά με την προαναφερθείσα ισορροπία δυνάμεων μεταξύ των συνδικαλιστικών οργανώσεων και των εργοδοτών, είναι το Ηνωμένο Βασίλειο (Waddington, 2019). Οι δεκαετίες του 1980 και 1990 αποτέλεσαν περίοδο πολύ έντονων αναταραχών στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων, διότι μέχρι τότε οι συλλογικές διαπραγματεύσεις δεν είχαν κατοχυρωθεί νομοθετικά και συνεπώς ήταν ανυπόστατες. Μία ακόμη ιδιαιτερότητα του βρετανικού συστήματος ήταν και η παντελής απουσία εργοδοτικών οργανώσεων σε ορισμένους εργασιακούς τομείς. Το πρότυπο λοιπόν που ακόμη κυριαρχεί σε εθνικό επίπεδο είναι η πλήρως αποκεντρωμένες συλλογικές διαπραγματεύσεις, στα πλαίσια των οποίων ούτε ο ρόλος των συνδικάτων ούτε το σύστημα εκπροσώπησης δεν ήταν σαφώς καθορισμένα. Παρότι θεσπίστηκε η Επιτροπή Χαμηλού Εισοδήματος, η οποία κατοχύρωσε τον εθνικό κατώτατο μισθό, το σύστημα παρέχει στους εργοδότες ευελιξία διαπραγμάτευσης, ευνοώντας τη μισθολογική αναπροσαρμογή με βάση τις δεξιότητες του εκάστοτε εργαζομένου. Συνεπώς, το συγκεκριμένο σύστημα εκπροσώπησης και διαπραγμάτευσης έχει αρκετές αρνητικές συνέπειες στις εργασιακές σχέσεις της χώρας.

Οι συλλογικές διαπραγματεύσεις και ο κοινωνικός όμως διάλογος, αναπτύχθηκε και στα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης, μετά την πτώση των σοβιετικών καθεστώτων. Οι Bohle και Greskovits (2012) που μελέτησαν την εξέλιξη των συλλογικών διαπραγματεύσεων στα συγκεκριμένα κράτη, διέκριναν τρεις διαφορετικές τάσεις. Πρώτον, η Σλοβενία μπορεί να θεωρηθεί ως η μόνη οικονομία των Ανατολικών χωρών που προσεγγίζει στενά το εταιρικό μοντέλο, καθώς διαθέτει κεντρικές δομές διαπραγμάτευσης και καλά εδραιωμένο τριμερή διάλογο. Δεύτερον, οι «φιλελεύθερες» οικονομίες της αγοράς, κυρίως στις χώρες της Βαλτικής, έχουν αναπτύξει αποκεντρωμένες συνδικαλιστικές δομές και έχουν μικρή παράδοση στον τριμερή διάλογο, καθώς η καθυστερημένη έναρξη των μεταρρυθμίσεων, τις οδήγησε σε μια ριζική μεταβατική πορεία, που ευνόησε τη μακροοικονομική σταθερότητα έναντι των διαφόρων μορφών προστασίας της αγοράς εργασίας και ενίσχυσης του κράτους πρόνοιας. Τέλος, οι «ενσωματωμένες φιλελεύθερες» οικονομίες, συμπεριλαμβανομένης της

Τσεχίας, της Ουγγαρίας, της Πολωνίας και της Σλοβακίας, θα μπορούσαν να τοποθετηθούν στη μέση μεταξύ των άκρων της Σλοβενίας και της Βαλτικής. Τα κράτη αυτά έχουν επιδείξει κάποιο βαθμό συμμετοχής της εργασίας στη διαδικασία χάραξης πολιτικής, αλλά το σύστημα των συλλογικών διαπραγματεύσεων κατέστη σε μεγάλο βαθμό αποκεντρωμένο και οι συμφωνίες σε κλαδικό επίπεδο είτε μειώθηκαν σημαντικά, είτε παρέμειναν σπάνιες. Οι οικονομίες της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας μοιράζονται πολλά χαρακτηριστικά με τα κράτη της Βαλτικής, παρόλο που και στις δύο χώρες οι διαδικασίες μετασχηματισμού και εκδημοκρατισμού παρατάθηκαν λόγω των χαμηλών επιπέδων κρατικής ικανότητας να εισάγει μεταρρυθμίσεις μέσω του κοινωνικού διαλόγου. Παρόλο που τα συνδικάτα παραμένουν κατακερματισμένα και το σύστημα συλλογικών διαπραγματεύσεων αποκεντρώνεται, οι διαπραγματεύσεις σε κλαδικό επίπεδο εξακολουθούν να διαδραματίζουν ρόλο και τα συνδικάτα είναι σε θέση να ασκούν επιρροή στην πολιτική μέσω νομοθετικών πιέσεων (Butković et al. 2016).

Ολοκληρώνοντας με την περίπτωση της Ελλάδας, το 1975 κατοχυρώθηκε το δικαίωμα σύναψης συλλογικών συμφωνιών, ενώ το νομοθετικό πλαίσιο που όριζε τις εργασιακές σχέσεις θεσπίστηκε 15 χρόνια αργότερα το 1990 (Katsaroumpas & Koukiadaki, 2019). Η νέα αυτή νομοθεσία διεύρυνε το περιεχόμενο των συμβάσεων και βελτίωσε τον κοινωνικό διάλογο, καθώς όριζε με σαφήνεια τις προϋποθέσεις και τους κανόνες των συλλογικών διαπραγματεύσεων και της διαιτησίας. Δικαίωμα συμμετοχής στις διαπραγματεύσεις έχουν οι συνδικαλιστικές οργανώσεις και οι εργοδότες που είτε υπάγονται σε κάποια ένωση είτε είναι αυτόνομοι. Οι περισσότερες συμβάσεις είναι κλαδικές και επιχειρησιακές και είτε καλύπτουν τους εργαζόμενους σε εθνικό επίπεδο είτε στο επίπεδο μίας συγκεκριμένης επιχείρησης. Ωστόσο, δεν είναι πάντα αποτελεσματικές εξαιτίας των ελλειπών νομοθετικών ρυθμίσεων και της πολύπλοκης οργάνωσης του συστήματος. Μάλιστα, από το 2008 και έπειτα, στα πλαίσια της δημοσιονομικής προσαρμογής πραγματοποιήθηκαν πολυάριθμες παρεμβάσεις, που στόχο είχαν να αποδυναμώσουν και να απορρυθμίσουν τις συλλογικές συμβάσεις, με στόχο να μειωθούν οι μισθοί και να αλλάξουν οι συνθήκες εργασίας.

Συνεπώς, τα παραπάνω παραδείγματα χωρών, ως ένα βαθμό θα μπορούσαν να είναι αντιπροσωπευτικά των κυρίαρχων τάσεων στην Ευρώπη (Kjellberg, 2021). Αδιαμφισβήτητα, οι συλλογικές διαπραγματεύσεις αλλά και ο κοινωνικός διάλογος παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των εργασιακών σχέσεων, αποτελώντας ένα από τα βασικά μέσα που χρησιμοποιούν τα συνδικάτα για την εξασφάλιση των εργασιακών δικαιωμάτων.

Παρατηρείται λοιπόν ότι στο Σκανδιναβικό μοντέλο οι συμμετέχοντες στις συλλογικές διαπραγματεύσεις περιορίζουν την κρατική παρεμβατικότητα, χρίζοντας κυρίως ρυθμιστές της διαδικασίας τα συνδικάτα και τις εργοδοτικές ενώσεις. Από την άλλη το αγγλοσαξονικό μοντέλο (Ηνωμένο Βασίλειο και Ιρλανδία) χαρακτηρίζεται από έντονο βολонταρισμό και τα συνδικάτα είναι ιδιαιτέρως αδύναμα. Μάλιστα στον ιδιωτικό τομέα συχνά απουσιάζουν εντελώς οι συλλογικές συμφωνίες, ενώ στο βιομηχανικό τομέα έχουν θεσπιστεί μόνο νομοθετικοί κανόνες ψηφοφορίας. Στο μοντέλο της Ηπειρωτικής Ευρώπης (Γερμανία, Αυστρία, Βέλγιο, Ολλανδία και Ελβετία) εφαρμόζονται συνήθως οι τριμερείς συλλογικές διαπραγματεύσεις, στις οποίες τα συνδικάτα, οι εργοδότες και το κράτος συγκροτούν μία κοινωνική σύμπραξη στοχεύοντας σε κοινές αποδεκτές λύσεις.

Τέλος το μοντέλο του Ευρωπαϊκού Νότου (Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία) άλλαξε σημαντικά μετά την οικονομική κρίση του 2008, καθώς προωθήθηκαν τα αποκεντρωμένα συστήματα συλλογικών διαπραγματεύσεων, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις δόθηκε νομική προτεραιότητα σε επιχειρησιακές συμφωνίες, για να αποφευχθεί η σύγκρουση (Malo, 2016). Ειδικά στην Ελλάδα και στην Ισπανία τα τελευταία χρόνια οι συλλογικές διαπραγματεύσεις μειώθηκαν δραματικά, με αποτέλεσμα πολλές από τις αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν να κρίνονται αυθαίρετες. Ο ρόλος λοιπόν και του τριμερούς κοινωνικού διαλόγου αναφορικά με τις μεγάλες αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν φαίνεται πως ήταν αρκετά περιορισμένος και στις τρεις χώρες. Το ίδιο περιορισμένη ήταν και η ευελιξία των κοινωνικών εταίρων, διότι είχαν μία πολύ μετριοπαθή στάση στη διαδικασία των διαπραγματεύσεων, με αποτέλεσμα πολλές από τις μεταρρυθμίσεις να εισάγονται μονομερώς από τις διαδοχικές κυβερνήσεις.

5.1.2. Θεωρίες Συλλογικής Συμπεριφοράς και Κοινωνικών Κινήματων

Έχουν διατυπωθεί πολυάριθμοι ορισμοί για τα κοινωνικά κινήματα, με στόχο να είτε να συλλάβουν την ουσία τους (Turner & Killian, 1957, Touraine, 1984, McAdam & Snow, 1997, Meyer & Tarrow, 1998) είτε για να καταδείξουν όλες τις πτυχές τους (Melucci, 1989, 1996, Della Porta & Diani, 1999, Johnston, 2014). Βάσει των παραπάνω ορισμών τα κοινωνικά κινήματα αποτελούνται από δίκτυα άτυπων σχέσεων με κοινές πεποιθήσεις και αλληλεγγύη, οι καθιστούν ορατές τις κοινωνικές διεκδικήσεις μέσω της δημόσιας διαμαρτυρίας και της συγκρουσιακής συλλογική δράσης. Συνεπώς, ένα κοινωνικό κίνημα είναι μια συλλογική δράση (ή συλλογική πρόκληση) που πραγματοποιείται μέσω επίσημων και ανεπίσημων αλληλεπιδράσεων που δημιουργούνται μεταξύ μιας πληθώρας ατόμων, συλλογικοτήτων και οργανωμένων ομάδων (Σερντεδάκις, 2011, Tejerina, 2017). Οι

συλλογικότητες αυτές μοιράζονται, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, την αίσθηση του ανήκει ή μία κοινή ταυτότητα, η οποία ορισμένες φορές τους οδηγεί σε σύγκρουση με άλλους κοινωνικούς ή πολιτικούς παράγοντες για την ιδιοποίηση, τη συμμετοχή ή τον μετασχηματισμό των σχέσεων εξουσίας και την επίτευξη των κοινωνικών στόχων.

Για την καλύτερη κατανόηση βέβαια των συλλογικών συμπεριφορών και των κοινωνικών κινημάτων σημαντική είναι η σύντομη παράθεση των βασικών θεωριών που έχουν διατυπωθεί για αυτά. Μία από τις πρωιμότερες σχολές σκέψης είναι αυτή του Σικάγου (Blumer, 1957, Turner & Killian, 1957), οι μελετητές της οποίας υποστήριξαν ότι η ανάπτυξη και το αποτέλεσμα ενός κοινωνικού κινήματος εξαρτώνται από τις αλληλεπιδράσεις τόσο μεταξύ ηγετών, ακτιβιστών και υποστηρικτών του κινήματος όσο και μεταξύ του κινήματος, των αντιπάλων του και της ευρύτερης κοινωνίας στην οποία λαμβάνει χώρα. Οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν και δημιουργούν μια αίσθηση ενότητας, ορίζουν αξίες και στόχους και με βάση αυτές διαμορφώνουν τη στρατηγική τους.

Λίγο αργότερα οι στρουκτουραλιστές θεωρητικοί επικεντρώθηκαν περισσότερο στην ανάλυση των δομικών χαρακτηριστικών των κοινωνικών κινημάτων, αντιμετωπίζοντας τα μαζικά κινήματα και τις ραγδαίες κοινωνικές αλλαγές ως κίνητρα για κινητοποίηση (Kornhauser, 1959). Βάση της στρουκτουραλιστικής θεωρίας του Smelser (1963), για τη συλλογική συμπεριφορά, οι βασικοί προσδιοριστικοί παράγοντες για την ανάδυση των κοινωνικών κινημάτων είναι η δομική συμβολή, η δομική πίεση, η ανάπτυξη και η εξάπλωση μιας γενικευμένης πεποίθησης, που συλλήβδην επιταχύνουν, την κινητοποίηση των συμμετεχόντων στη δράση και τον κοινωνικό έλεγχο. Ωστόσο, για να δημιουργηθεί ένα κοινωνικό κίνημα θα πρέπει να υπάρξουν και οι κατάλληλες δομικές συνθήκες.

Κατά της διάρκεια της δεκαετίας του 1970, οι αντιλήψεις σχετικά με τη συλλογική δράση αναθεωρήθηκαν ριζικά, εξαιτίας των μαζικών κινητοποιήσεων καθ' όλη τη διάρκεια του 1960. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η θεωρητική προσέγγιση της δομικής λειτουργικότητας να πέσει σε δυσμένεια και να αναδυθούν νέα μοντέλα, που βασίζονταν στην ορθολογική εκλογή και στην οργανωτική διαχείριση. Η θεωρία λοιπόν της κινητοποίησης των πόρων αντιμετωπίζει η κινητοποίηση είναι η διαδικασία μέσω της οποίας μια ομάδα διασφαλίζει τον συλλογικό έλεγχο των απαραίτητων πόρων για την πραγματοποίηση της συλλογικής δράσης (McCarthy & Zald, 1977, Jenkins, 1983). Επιπροσθέτως, ο σχηματισμός κοινωνικών κινημάτων εξαρτάται από τη διαθεσιμότητα ομαδικών πόρων, οι οποίοι περιλαμβάνουν τους ανθρώπινους, τους υλικούς και τις οργανωτικές εγκαταστάσεις. Ουσιαστικά, η ειδοποιός

διαφορά της συγκεκριμένης θεωρίας από τα δύο προηγούμενα ρεύματα σκέψης έγκειται στο γεγονός ότι η δράση των κοινωνικών κινημάτων μετατοπίζεται στο επίκεντρο της ανάλυσης, αναλύοντας τη συλλογική δράση υπό το πρίσμα των πόρων, των κινήτρων και των στρατηγικών κινήσεων.

Μία νέα προσέγγιση των κοινωνικών κινημάτων έκανε την εμφάνιση της στη δεκαετία του 1990, η οποία εστίασε στη δομή των πολιτικών ευκαιριών, υποστηρίζοντας ότι οι πτυχές του πολιτικού συστήματος σε μεγάλο βαθμό καθορίζουν την ανάπτυξη των κινημάτων, ανεξάρτητα από τη σκόπιμη δράση των εμπλεκόμενων παραγόντων (Kriesi, 1996). Σύμφωνα και με άλλους θεωρητικούς (Tarrow, 1994, McAdam et al., 2001) που ακολουθούν τη συγκεκριμένα θεωρία, οι αλλαγές στις πολιτικές ευκαιρίες συγκροτούν τον κύριο παράγοντα ενεργοποίησης νέων κυμάτων κινητοποίησης, αλληλοεπιδρώντας συχνά με τους αντιπάλους σε σταθερές δομές διάσπασης. Η άνοδος και η πτώση των κοινωνικών κινημάτων δεν μπορεί εύκολα να ερμηνευθεί μέσω αυτών των σταθερών διασπάσεων, καθώς οι πολιτικές ευκαιρίες που αρπάζονται και διευρύνονται από τα κοινωνικά κινήματα, μετατρέπονται σε συλλογική δράση και συντηρούνται από την κινητοποίηση δομών και των πολιτιστικών πλαισίων.

Τέλος, σχεδόν παράλληλα με τη θεωρία των πολιτικών ευκαιριών, αναπτύχθηκε και η μία ακόμη θεωρητική προσέγγιση, η οποία ανέδειξε το ρόλο που παίζουν τα πολιτιστικά και συμβολικά στοιχεία στη συλλογική δράση, διότι αποτέλεσε μία πτυχή που είχε επισκιαστεί σε όλες τις προηγούμενες θεωρίες. Συνοπτικά η προσέγγιση αυτή εξετάζει την επίδραση που έχουν τα πολιτισμικά στοιχεία στην οργάνωση των κοινωνικών κινημάτων και αναλύει στον τρόπο με τον οποίο τα κοινωνικά κινήματα αναδύονται εντός ορισμένων πολιτιστικών πλαισίων, παράγοντας νέα πολιτιστικά πρότυπα, έξω από θεσμοθετημένα περιβάλλοντα (Morris & Mueller, 1992, Johnston & Klandermans, 1995, Melucci, 1996, Baumgarten et al., 2014). Οι καθοριστικοί παράγοντες ανάδυσης ενός κοινωνικού κινήματος δεν είναι γραμμικοί αλλά ορίζονται μέσω ποικίλων αλληλεπιδράσεων, διαπραγματεύσεων και αντιθέσεων, που σχετίζονται με: α) το νόημα που έχει μια δράση για τον δρώντα, β) τις δυνατότητες και τα όρια του δρώντα και γ) το περιβάλλον στο οποίο λαμβάνει χώρα η δράση. Συνεπώς, η συλλογική ταυτότητα λειτουργεί ως ένας κοινός και διαδραστικός παράγοντας, που συγκροτείται από πολλά άτομα (ή ομάδες σε πιο σύνθετο επίπεδο), που σχετίζονται με τους προσανατολισμούς της δράσης αλλά και το πεδίο είτε των ευκαιριών είτε των περιορισμών που προσφέρει ο χώρος δράσης.

5.1.3. Η σχέση κοινωνικών κινημάτων και συνδικάτων

Επικεντρώνοντας λοιπόν τον ενδιαφέρον μας στη σχέση των κοινωνικών κινημάτων και των συνδικαλιστικών οργανώσεων, φαίνεται ότι και οι δύο αυτοί θεσμοί έχουν συμμετάσχει σε εκδηλώσεις διαμαρτυρίας, σε εκστρατείες ή έχουν συνεργαστεί χρησιμοποιώντας διάφορες στρατηγικές πολιτικής επιρροής (Zajak et al., 2018). Πρόσφατα λοιπόν, ορισμένοι μελετητές όρισαν τη σύμπραξη αυτή ως συνδικαλισμό με κοινωνική προσανατολισμό (*social movement unionism*) (Ford, 2009, Nowack, 2017, Mathers et al., 2019). Ωστόσο, δε πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός ότι οι δύο αυτοί θεσμοί λειτουργούν σε διαφορετικούς τομείς, καθώς ο ένας σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με τη βιομηχανική σφαίρα, ενώ ο άλλος με τη δημόσια. Επιπροσθέτως συχνά διαφέρουν και ως προς την οργανωτική τους δομή (γραφειοκρατική και ιεραρχική έναντι των δικτύων που βασίζονται στην άτυπη και αποκεντρωμένη συμμετοχή), τις βασικές δημοκρατικές αρχές (αντιπροσωπευτική δημοκρατία έναντι της άμεσης δημοκρατίας) ή ακόμη και στα κίνητρα συλλογικής δράσης (υλικές και εργασιακές ανησυχίες έναντι των μετα-υλιστικών αξιών) (Grote & Wagemann, 2019). Συνεπώς, μέχρι σήμερα η υπάρχουσα βιβλιογραφία που μελετά τη σχέση αυτή, καταδεικνύει ότι τα συνδικάτα και τα κοινωνικά κινήματα αντιπροσωπεύουν ξεχωριστές οργανωτικές μορφές. Στο πλαίσιο λοιπόν αυτό, η θεωρία του κοινωνικού κινήματος και των εργασιακών σχέσεων αναπτύχθηκε μάλλον ανεξάρτητα, παρά το γεγονός ότι έχουν κοινές ρίζες στη μαρξιστική σκέψη (Yon, 2016).

Οι μελετητές των εργασιακών σχέσεων, ως βασικό σημείο εκκίνησης για τις αναλύσεις τους θέτουν τις εγγενείς συγκρούσεις συμφερόντων μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων (Dunlop, 1993, Jackson et al., 2013, Pries, 2010). Μελετούν τις διαφορετικές θεσμικές ρυθμίσεις που διαμορφώνουν τη σχέση εργασίας, οι οποίες σχετίζονται τόσο με τους κανόνες και τις δομές εξουσίας στο σύστημα παραγωγής όσο και με τις συλλογικές διαπραγματεύσεις σε διαφορετικά επίπεδα. Οι μελετητές του κοινωνικού κινήματος, από την άλλη πλευρά, αποστασιοποιούνται ρητά από τις ερμηνείες που βασίζονται στις ταξικές σχέσεις ως ικανή συνθήκη για κινητοποίηση και διαμαρτυρία, διότι κρίνουν πρωταρχικής σημασίας άλλους παράγοντες, όπως η κινητοποίηση πόρων, οι πολιτικές ευκαιρίες και οι ταυτότητες (McAdam et al., 1996, Della Porta & Diani, 2010, Rucht, 2017). Ωστόσο, η περιθωριοποίηση των συνδικάτων από τις μελέτες του κοινωνικού κινήματος, σταμάτησε να υφίσταται όταν οι ερευνητές επανακάλυψαν και ενέταξαν εκ νέου το ζήτημα του καπιταλισμού στις αναλύσεις τους (Barker et al., 2013, Della Porta, 2015). Ειδικά στα πλαίσια της πρόσφατης ευρωπαϊκής οικονομικής κρίσης, οι μελετητές άρχισαν να

επανεξετάζουν τα συνδικάτα ως σχετικούς παράγοντες που επηρεάζουν τη διαμόρφωση του κοινωνικού κινήματος (Della Porta et al., 2017, Kanellopoulos et al, 2017). Οι μελετητές του κοινωνικού κινήματος άρχισαν να εξετάζουν τη συνεργασία μεταξύ των οργανωτικών διαφορών των δύο θεσμών από την πολιτιστική σκοπιά, η οποία κατέστη ιδιαίτερα δημοφιλής στις θεωρίες του κοινωνικού κινήματος, εστιάζοντας στις διαδικασίες της μεσιτείας, της οικοδόμησης γεφυρών και της δόμησης μιας κοινής ταυτότητας (Flesher Fominaya, 2010, Baumgarten, 2014)

Βάσει λοιπόν, της παραπάνω συζήτησης φαίνεται ότι η στροφή του ενδιαφέροντος των ερευνητών των εργασιακών σχέσεων, στη συνεργασία κοινωνικού κινήματος-συνδικαλιστικής οργάνωσης, οφείλεται ως ένα βαθμό στο γεγονός ότι άνοιξε ξανά ένας κύκλος συζητήσεων γύρω από την αναζωογόνηση των συνδικάτων (Frege & Kelly, 2003). Λαμβάνοντας υπόψη την πτώση του συνδικαλισμού και των συλλογικών διαπραγματεύσεων, τα κοινωνικά κινήματα, θεωρήθηκαν από αρκετούς ως στρατηγικοί εταίροι που θα μπορούσαν να αντισταθμίσουν την απώλεια της δομικής και θεσμικής ισχύος των συνδικάτων (Frege & Kelly, 2004, Turner, 2006, Fletcher & Gapasin, 2008, Tattersall, 2010).

5.2. Συνδικάτα, Διαμαρτυρίες και Κοινωνικό Κράτος στην Ευρώπη

Όπως κατέστη σαφές, από την παραπάνω συζήτηση, οι συνδικαλιστικές ενώσεις δρουν από τη μία στο πεδίο της πολιτικής και από την άλλη στο πεδίο των συλλογικών διαπραγματεύσεων. Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον λοιπόν να εξεταστεί, η αντίδραση των συνδικάτων στη μείωση των κοινωνικών δαπανών και στις πολιτικές λιτότητας που επιβάλλουν κατά καιρούς οι κυβερνήσεις. Μάλιστα, η Ευρώπη αποτελεί μία από τις ιδανικότερες μελέτες περίπτωσης, εξαιτίας της έντονης ποικιλομορφίας στην οργάνωση του συνδικαλιστικού κινήματος σε κάθε χώρα, ώστε να αναδειχθεί ο ρόλος των συνδικάτων στη διαμόρφωση των ποικίλων προνοιακών πολιτικών.

Τα συνδικάτα υιοθετούν διάφορες τακτικές συλλογικής διαμαρτυρίας και κινητοποίησης, με βασικές να είναι η απεργία, οι συγκεντρώσεις-διαδηλώσεις, ο εμπορικός αποκλεισμός και οι εκστρατείες υπεράσπισης (Bernaciak & Kahancova, 2017). Ωστόσο, η πιο διαδεδομένη, ισχυρή και πολυμελετημένη τακτική από αυτές είναι η απεργία, στην οποία κυρίως θα επικεντρωθεί η παρούσα ανάλυση. Η εξέλιξη του απεργιακού φαινομένου στην Ευρώπη είναι μακράν και πολυδιάστατη, καθώς διαφέρει τόσο ανά περίοδο, όσο και ανά χώρα.

Ένας από τους πρώτους θεωρητικούς που ασχολήθηκαν με την ταξινόμηση του απεργιακού φαινομένου είναι ο Shalev (1993), ο οποίος διέκρινε τρεις βασικές περιόδους μέχρι και τα τέλη του 1970. Η πρώτη περίοδος (1960 – 1967), χαρακτηρίζεται από ταχεία οικονομική ανάπτυξη και χαμηλή ανεργία και οι απεργίες χωρίζονται σε τέσσερις ομάδες. Υπάρχουν οι χώρες όπως η Ελβετία, η Νορβηγία, η Σουηδία, η Γερμανία και η Ολλανδία, στις οποίες οι απεργίες είναι σύντομης διάρκειας και μικρής συμμετοχής. Σε χώρες όπως η Γαλλία, η Ιταλία και η Αυστραλία, παρότι οργανώνονται σύντομες απεργίες, χαρακτηρίζονται από μαζική συμμετοχή εργαζομένων. Μία ακόμη κατηγορία είναι οι χώρες όπως οι ΗΠΑ, ο Καναδάς και η Ιρλανδία, στις οποίες καταγράφεται μικρός αριθμός απεργιών, οι οποίες ωστόσο είναι μακροχρόνιες και παρατεταμένες, ενώ στις χώρες όπως η Βρετανία, το Βέλγιο, η Φινλανδία, η Αυστρία και η Δανία, παρουσιάζουν απεργίες μεσαίας διάρκειας και μέτριου ποσοστού συμμετοχής. Η δεύτερη περίοδος (1968–1973), είναι ταραχώδης και παρουσιάζει κάποια σύγκλιση μεταξύ των χωρών όσον αφορά τα ποσοστά συμμετοχής των εργαζομένων στις απεργίες, αλλά με μικρή εναλλαγή των προηγούμενων προτύπων διάρκειας. Η περίοδος μετά το 1974, μια περίοδος στασιμότητας και αυξανόμενης ανεργίας, παρατηρείται δραματική πτώση στην απεργιακή δραστηριότητα στη Γαλλία, ενώ αυξάνεται σημαντικά στη Σουηδία και τη Νορβηγία.

Η εικόνα αλλάζει ωστόσο ριζικά κατά τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 (Bordogna & Cella, 2002). Στην Ευρώπη η συχνότητα και η διάρκεια των απεργιών μειώθηκε δραματικά, όχι μόνο στην Ιταλία, αλλά και στη Σουηδία, την Ολλανδία, το Ηνωμένο Βασίλειο, και τη Δανία. Η ίδια πτωτική τάση εντοπίζεται ακόμη και στην άλλη άκρη του Ατλαντικού, στις Ηνωμένες Πολιτείες. Επιπροσθέτως, η Γαλλία βάσει των καταγεγραμμένων απεργιών αποδείχθηκε ότι είχε το χαμηλότερο μέσο μέγεθος απεργιών από όλες τις υπό εξέταση χώρες. Ήταν μια πτώση που συνοδεύτηκε από ισοδύναμη μείωση της σχετικής συμμετοχής και του συνολικού όγκου που, αν δεν ήταν συχνότητα, θα ευθυγράμμιζε τη Γαλλία με τις χώρες με αμελητέα επίπεδα βιομηχανικών συγκρούσεων. Αντιθέτως, στην περίπτωση της Ιταλίας, παρότι η συχνότητα μειώθηκε ως ένα βαθμό κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 (ιδιαίτερα το πρώτο μισό της δεκαετίας) και σε μικρότερο βαθμό επίσης κατά τη δεκαετία του 1990, το μέσο μέγεθος των απεργιών παρέμεινε υψηλό, γεγονός που αποδεικνύει τη συνέχιση ικανότητα κινητοποίησης των συνδικάτων. Ωστόσο, αν ληφθούν υπόψη μόνο οι οικονομικές απεργίες, το μέσο μέγεθος στη δεκαετία του 1990 ήταν κάπως μικρότερο από ό,τι στις Κάτω Χώρες και πλησίον του ποσοστού της Σουηδίας. Η πιο εντυπωσιακή διαφορά βέβαια σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια αφορά τη Δανία, όπου ήδη

κατά τη δεκαετία του 1980 και τις αρχές της δεκαετίας του 1990 η συχνότητα των απεργιών πλησίασε και σε ορισμένες περιπτώσεις ξεπέρασε αυτή της Γαλλίας και της Ιταλίας, φτάνοντας σε τιμές πολύ υψηλότερες από όλες τις χώρες που εξετάστηκαν στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990. Επιπροσθέτως, σε αυτό το σημείο η Δανία παρουσιάζει ένα μοτίβο σχεδόν αντίθετο από αυτό που επικρατεί στην Ολλανδία, στη Γερμανία και σε κάποιο βαθμό στη Σουηδία. Στη Δανία μπορεί οι απεργίες να είναι πιο συχνές, έχουν ωστόσο μικρότερη συμμετοχή και συντομότερη διάρκεια, τάση που έρχεται σε αντίθεση με ένα μοτίβο εξαιρετικά σπάνιων, σχετικά ευρείας βάσης και παρατεταμένων απεργιών στις άλλες χώρες όπου ο όγκος και η σχετική συμμετοχή ήταν σχεδόν αμελητέα.

Μία ακόμη ενδιαφέρουσα πιο πρόσφατη μελέτη, που μπορεί να αποτελέσει τη βάση για τη συζήτηση είναι των Hamann (et al., 2013), οι οποίοι μελέτησαν τον αντίκτυπο μίας σειράς απεργιών που διοργάνωσαν τα συνδικάτα κατά ποικίλων κυβερνητικών πολιτικών και μεταρρυθμίσεων στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης μεταξύ του 1980 και του 2009. Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται τα δεδομένα της μελέτης τα οποία δείχνουν ότι το 41% των γενικών απεργιών οδήγησαν σε παραχωρήσεις από τις κυβερνήσεις. Το 10% τοις εκατό (8 απεργίες) περιλαμβάνει μεγάλες παραχωρήσεις και στο 31% (23 απεργίες) μικρές παραχωρήσεις όλων των περιπτώσεων. Η γενική απεργία του 2002 στην Ισπανία κατά της μεταρρύθμισης του κυβερνώντος Λαϊκού Κόμματος για τα επιδόματα ανεργίας αποτελεί παράδειγμα μεγάλης παραχώρησης: η κυβέρνηση κατέληξε να ακυρώσει σχεδόν ολόκληρη τη μεταρρύθμιση. Παράδειγμα δευτερεύουσας παραχώρησης είναι η γαλλική κυβέρνηση που αυξάνει το επίπεδο σύνταξης για τους εργαζόμενους χαμηλού εισοδήματος, ενώ αρνείται να παραχωρήσει στη μείζονα πρότασή της για αύξηση του αριθμού των ετών που απαιτούνται για τη λήψη πλήρους κρατικής σύνταξης. Επιπλέον, οι γενικές απεργίες ήταν επιτυχείς επηρεάζοντας τις κυβερνητικές πολιτικές ή τις προτάσεις πολιτικής σε διάφορες χώρες που καλύπτουν διαφορετικά κράτη πρόνοιας και ποικιλίες καπιταλιστικών τυπολογιών. Τα συνδικάτα τα πήγαν ιδιαίτερα καλά (δηλαδή, σημειώνοντας παραχωρήσεις σε πάνω από το 50 τοις εκατό των περιπτώσεων) στην Αυστρία, τη Φινλανδία, τις Κάτω Χώρες, τη Νορβηγία, την Ιταλία, το Λουξεμβούργο και την Πορτογαλία. Αντίθετα, τα πήγαν σχετικά άσχημα στην Ελλάδα, την Ισπανία, το Βέλγιο και τη Γαλλία.

Η επιτυχία των συνδικάτων τόσο στη διοργάνωση γενικών απεργιών όσο και στην εξασφάλιση αποτελεσμάτων παραμένει ακόμη αξιοσημείωτη καθώς συνέβη τη στιγμή που η πυκνότητα των συνδικάτων είχε μειωθεί δραματικά και πολλά αριστερά κόμματα είχαν προσχωρήσει στο κέντρο, με αποτέλεσμα αρκετά συνδικάτα να παραμείνουν χωρίς ισχυρούς

κομματικούς συμμάχους. Ωστόσο, το ποσοστό επιτυχίας των γενικών απεργιών, που πρωταρχικό στόχο είχαν να αναγκάσουν τις κυβερνήσεις σε παραχωρήσεις, δε κατανέμεται ομοιόμορφα μεταξύ των περιπτώσεων των χωρών. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι στη Δανία, τη Γερμανία, την Ιρλανδία, τη Σουηδία και το Ηνωμένο Βασίλειο, κατά το αναφερόμενο διάστημα δεν πραγματοποιήθηκαν απεργίες εν μέρει λόγω των νομικών περιορισμών που εμπόδιζαν τέτοιου είδους δράσεις (Traxler, 1999, Jacobs, 2004). Οι περισσότερες απεργιακές κινητοποιήσεις εντοπίζονται στη Νότια Ευρώπη (με πρώτη σε αριθμό απεργιών την Ελλάδα) και στη Γαλλία. Ωστόσο, απεργίες σημειώθηκαν και σε χώρες με κάποια από τα χαμηλότερα επίπεδα βιομηχανικών συγκρούσεων στη Δυτική Ευρώπη, όπως η Αυστρία, το Λουξεμβούργο και η Ολλανδία.

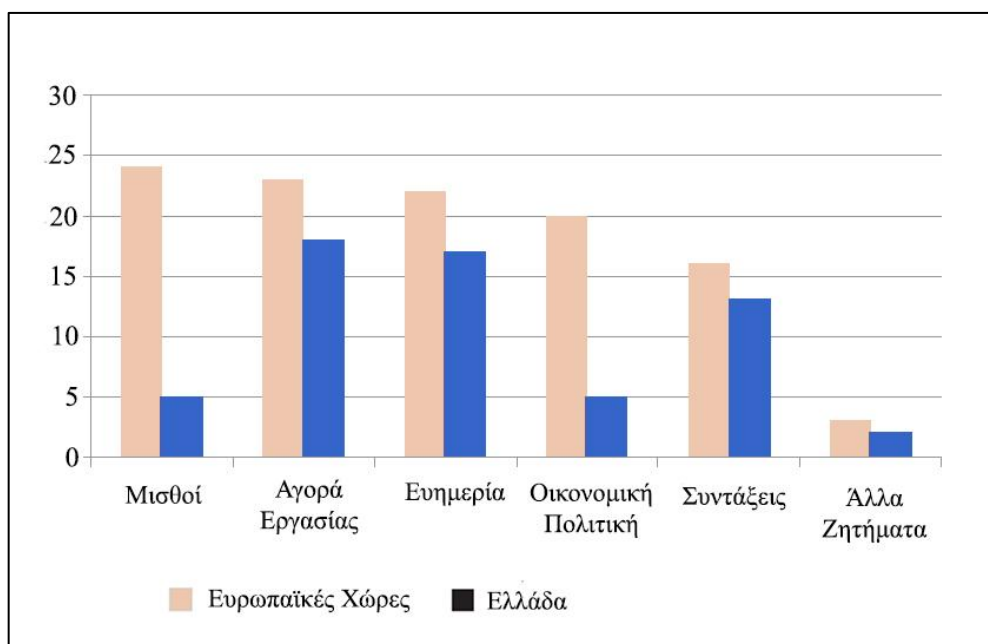
Χώρα	Σύνολο απεργιών (απειλές)	Σύνολο απεργιών με γνωστές συνέπειες	Μείζονες παραχωρήσεις	Ελάχιστονες παραχωρήσεις	Καμία παραχώρηση	Ποσοστό απεργιών με παραχωρήσεις
Αυστρία	1	1	0	1	0	100%
Φιλανδία	4	4	1	3	0	100%
Ολλανδία	2	2	0	2	0	100%
Νορβηγία	1	1	0	1	0	100%
Ιταλία	13	14	3	7	4	71%
Λουξεμβούργο	1	3	2	0	1	67%
Πορτογαλία	3	3	0	2	1	67%
Γαλλία	9	6	0	3	3	50%
Βέλγιο	8	6	0	1	5	17%
Ισπανία	6	6	1	0	5	17%
Ελλάδα	37	29	1	2	26	10%
Σύνολα	81	75	8	23	44	41%

Πίνακας 1: Απεργίες και έκβασή τους σε επιλεγμένες χώρες, 1980-2009.

(Hamann et al, 2013, 24, Πιν. 1)

Τα ζητήματα που οδήγησαν τα συνδικάτα στην οργάνωση γενικών απεργιών ποικίλλουν και μεταξύ άλλων περιλαμβάνουν την εθνική μισθολογική πολιτική, συμπεριλαμβανομένων των βασικών (ελάχιστων) συντελεστών και των υπερωριών και των αποδοχών αδειας (είκοσι τέσσερις απεργίες). Επίσης, κάποιες ακόμη αιτίες ήταν η μεταρρύθμιση της αγοράς εργασίας, συμπεριλαμβανομένων των δομών διαπραγμάτευσης, οι νομικές ρυθμίσεις των απολύσεων, μη μισθολογικά ζητήματα (πχ ο χρόνος εργασίας), θέματα πρόνοιας (πχ των επιδομάτων ασθένειας και ανεργίας, συντάξεις) και οι ιδιωτικοποιήσεις. Το

Γράφημα 2 αποτυπώνει την κατανομή των ζητημάτων που οδήγησαν σε γενικές απεργίες (συμπεριλαμβανομένων των απειλών απεργίας), σε 16 διαφορετικές Ευρωπαϊκές χώρες και στην Ελλάδα³. Σε περιπτώσεις που περισσότερα από ένα ζητήματα οδήγησαν σε απεργία ή απειλή απεργίας, κάθε ζήτημα καταμετρήθηκε ξεχωριστά. Κατά συνέπεια, ο συνολικός αριθμός των θεμάτων υπερβαίνει τον συνολικό αριθμό απεργιών και απειλών απεργιών.

Γράφημα 2: Συχνότητα γενικών απεργιών, με γνώμονα τα αιτήματα των συνδικάτων, 1980-2006 (Hamann et al, 2012, 1035, Πίν. 2)

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, οι μισθοί ήταν το πιο σημαντικό ζήτημα που κινητοποίησε τις απεργίες (7 στις 18 απεργίες), ακολουθούμενες από τα ζητήματα που αφορούσαν τις οικονομικές πολιτικές (5 απεργίες). Ωστόσο, με το πέρασμα στη δεκαετία του 1990, η «οικονομική πολιτική» αποτέλεσε τη βασική αιτία για τουλάχιστον 16 από τις 29 απεργίες που πραγματοποιήθηκαν σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Κατά την ίδια δεκαετία, η πρόνοια και οι συντάξεις συγκροτούσαν ορισμένα επίσης θέματα απεργιακών κινητοποιήσεων, αντιπροσωπεύοντας 6 στις 11 απεργίες εκείνη τη δεκαετία. Περνώντας ωστόσο στο διάστημα μεταξύ 2000 και 2008 οι μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας και στο συνταξιοδοτικό αναδείχθηκαν ως τα πιο συχνά θέματα απεργιακών κινητοποιήσεων σε όλες τις υπό μελέτη χώρες (15 από τις 38 απεργίες). Συνεπώς, παρατηρείται μία ποικιλομορφία στις διεκδικήσεις των συνδικάτων, αξιόλογο μερίδιο των οποίου κατέχουν και τα ζητήματα που σχετίζονται με τις περικοπές στις κοινωνικές δαπάνες. Βάσει λοιπόν των στοιχείων του

³ Οι υπό εξέταση χώρες, πέραν της Ελλάδας, είναι: η Αυστρία, το Βέλγιο, η Δανία, η Φιλανδία, η Γαλλία, η Γερμανία, η Ιρλανδία, η Ιταλία, το Λουξεμβούργο, η Ολλανδία, η Νορβηγία, η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Σουηδία και η Μεγάλη Βρετανία (Βλ. Hamann et al, 2012, 1032, Πίν. 2).

Γράφημα 3 φαίνεται ότι η κυβερνητική παρέμβαση για τον περιορισμό του επιπέδου των μισθολογικών διακανονισμών έπαιξε μόνο ένα μέτριο ρόλο στη γένεση των γενικών απεργιών, ιδιαίτερα σε χώρες εκτός της Ελλάδας, όπου οι μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας, την πρόνοια και τις συντάξεις προκάλεσαν την πλειονότητα των γενικών απεργιών. Επιπλέον, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι παρόλο που πραγματοποιήθηκαν πολυάριθμες γενικές απεργίες κατά της οικονομικής πολιτικής με βασική αιτιολογία τα φορολογικά ζητήματα και τις δημόσιες δαπάνες, η συντριπτική πλειονότητα αυτών έχει σημειωθεί στην Ελλάδα.

Τα αιτήματα όμως των γενικών αυτών απεργιών δεν ικανοποιήθηκαν σε όλες τις περιπτώσεις. Σε ένα ποσοστό που άγγιζε το 40% υπολογίστηκε η επιτυχία που γνώρισαν τα συνδικάτα αναφορικά με την πίεση και την επιρροή που άσκησαν στις ποικίλες πολιτικές μεταρρυθμίσεις, όπως υποδηλώνουν και οι τροποποιήσεις τις οποίες πραγματοποίησαν ορισμένες κυβερνήσεις μετά τις γενικές απεργίες. Αυτή βέβαια αποτελεί και την πιο εντυπωσιακή εξέλιξη δεδομένων των κυρίαρχων τάσεων στην πολιτική οικονομία σε αρκετές χώρες της Ευρώπης: α) η στροφή των αριστερών κυβερνήσεων προς πολιτικές υπέρ της αγοράς, β) η μείωση των μελών και η πυκνότητα των συνδικάτων και γ) η μείωση της διαπραγματευτικής δύναμης των συνδικάτων, όπως αποδεικνύεται από την πτώση στα μερίδια εργασίας (Glyn, 2006). Παρά τη γενική αποδυνάμωση της οργανωμένης εργασίας και τη συνολική πτώση της απεργιακής δραστηριότητας, την παρακμή τόσο του κορπορατισμού όσο και της σοσιαλδημοκρατίας από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και τις αρχές της δεκαετίας του 1990 – ως αποτέλεσμα της ανόδου του νεοφιλελευθερισμού – οδήγησε στο φαινόμενο της πολιτικής μαζικής απεργίας (Gall, 2013). Οι μαζικές απεργίες μάλιστα αποτέλεσαν το βασικό πυλώνα των αντιπαραθέσεων των συνδικαλιστικών κινημάτων στη Γαλλία, την Ελλάδα, την Ιταλία, την Πορτογαλία και την Ισπανία από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, ειδικά στα συνδικάτα του δημοσίου τομέα. Επιπλέον, η σχετική απουσία τέτοιων απεργιών στη Δανία, τη Γερμανία, την Ιρλανδία, τη Σουηδία και το Ηνωμένο Βασίλειο δεν υποδηλώνει απαραίτητα την ύπαρξη άλλων πιο παραγωγικών μέσων έκφρασης και επίλυσης παραπόνων εκεί.

Τα δεδομένα μας, που κατέγραψαν οι Hamann et al., (2013), καταδεικνύουν ότι το 41% (31 από τις 75 απεργίες για τις οποίες υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία για τα αποτελέσματα) των γενικών απεργιών οδήγησαν σε παραχωρήσεις από τις κυβερνήσεις. Το 10% (8 απεργίες) αφορά τις μεγαλύτερες παραχωρήσεις και το 31% (23 απεργίες) τις μικρές παραχωρήσεις, επί του συνόλου των περιπτώσεων. Η γενική απεργία του 2002 στην Ισπανία

κατά της μεταρρύθμισης του κυβερνώντος Λαϊκού Κόμματος για τα επιδόματα ανεργίας αποτελεί παράδειγμα μεγάλης παραχώρησης: η κυβέρνηση κατέληξε να ακυρώσει σχεδόν ολόκληρη τη μεταρρύθμιση (del Rio Loira & Fenger, 2019). Παράδειγμα δευτερεύουσας παραχώρησης είναι η γαλλική κυβέρνηση η οποία αύξησε το επίπεδο σύνταξης για τους εργαζόμενους χαμηλού εισοδήματος, ενώ αρνήθηκε τη μείωση του αριθμού των ετών που απαιτούνται για τη λήψη πλήρους κρατικής σύνταξης (Palier, 2004). Επιπλέον, οι γενικές απεργίες ήταν επιτυχείς επηρεάζοντας τις κυβερνητικές πολιτικές ή τις προτάσεις πολιτικής σε διάφορες χώρες που καλύπτουν διαφορετικά κράτη πρόνοιας και ποικιλίες καπιταλιστικών τυπολογιών. Μάλιστα οι παραχώσεις που σημειώθηκαν από τις κυβερνήσεις άγγιζαν το 50% επί του συνόλου των περιπτώσεων στην Αυστρία, τη Φινλανδία, τις Κάτω Χώρες, τη Νορβηγία, την Ιταλία, το Λουξεμβούργο και την Πορτογαλία. Αντίθετα, οι απεργίες δεν είχαν τα επιθυμητά αποτελέσματα στην Ελλάδα, την Ισπανία, το Βέλγιο και τη Γαλλία.

Το απεργιακό κύμα μετά το 2008 ξεκίνησε με γενικές απεργίες στην Ιταλία και τη Γαλλία και ενισχύθηκε το 2010, όπου σημειώθηκαν 14 γενικές απεργίες σε πέντε χώρες (Nowak & Gallas, 2014). Την ίδια ένταση συνέχισε να έχει και το 2011 που πραγματοποιήθηκαν 11 μεγάλες απεργίες σε τρεις χώρες και το 2012, με 10 μεγάλες απεργίες σε πέντε διαφορετικές χώρες. Το 2013 σημειώθηκαν 5 ακόμη γενικές απεργίες στη Δυτική Ευρώπη. Πέρα από τη Γαλλία, σημαντική είναι και η παρουσία της Ισπανίας και της Πορτογαλίας σε αυτές τις διαμαρτυρίες κατά της λιτότητας. Όπως φαίνεται, η συχνότητα των γενικών απεργιών μετά τη βαθιά οικονομική κρίση του 2008, είναι ιδιαίτερος υψηλή, σε σύγκριση και με τον αριθμό των γενικών απεργιών, που πραγματοποιήθηκαν από το 1980 και εξής. Στο επίκεντρο αυτού του νέου απεργιακού κύματος είναι οι πέντε χώρες που παρουσίασαν από το 1980 και έπειτα την υψηλότερη συχνότητα γενικών απεργιών από το 1980: 19 από αυτές τις 38 απεργίες ήταν στην Ελλάδα, έξι στην Ιταλία, πέντε στην Πορτογαλία, τέσσερις στην Ισπανία και τρεις στη Γαλλία. Στο Βέλγιο, έγινε μια γενική απεργία τον Ιανουάριο του 2012, η πρώτη με το 1984.

Το είδος της απεργίας που επικρατεί κατά την περίοδο της κρίσης σε αρκετές χώρες της Ευρώπης, είναι η πολιτική απεργία, η οποία αντανάκλα μία συγκεκριμένη πολιτική συγκυρία και τις ταξικές σχέσεις δυνάμεων, δυσμενείς για την εργασία. Φαίνεται ότι πολλά από τα μεγάλα συνδικάτα στις πληττόμενες από την κρίση χώρες βρίσκονται στα μισά του δρόμου μεταξύ της οργάνωσης διαμαρτυριών κατά της λιτότητας και των προσπαθειών να κρατήσουν ανοιχτούς διαύλους διαπραγματεύσεων. Ωστόσο σε ορισμένες από τις χώρες, όπως για παράδειγμα στη Βρετανία, την Ισπανία και την Πορτογαλία, τα συνδικάτα

ξεκίνησαν να υιοθετούν μια πιο συγκρουσιακή στάση έναντι των κυβερνήσεων. Ένα ακόμη αξιοσημείωτο παράδειγμα επιθετικής απεργίας, ήταν γενική απεργία τριών εβδομάδων στη Γαλλία κατά των περικοπών των συντάξεων τον Οκτώβριο του 2010. Παρόμοιες κινητοποιήσεις στη Γαλλία το 1995 και το 2006 είχαν επιφέρει σημαντικές παραχωρήσεις από τη Γαλλική κυβέρνηση (Lindvall, 2011). Ωστόσο, η συγκεκριμένη απεργία δεν είχε επιτυχή έκβαση, παρότι υπήρχε ευρεία συναίνεση μεταξύ των κύριων συνδικαλιστικών οργανώσεων και η κοινή γνώμη ήταν σε μεγάλο βαθμό υπέρ της κινητοποίησης. Το γαλλικό λοιπόν παράδειγμα αποτυπώνει στο έπακρο το αδιέξοδο που αντιμετώπισαν τα συνδικάτα σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες κατά τη διάρκεια της κρίσης. Οι παλιές στρατηγικές της εργασίας με απειλές και αποκλεισμούς, όπως και εναπόθεση της ελπίδα των συνδικάτων στις διαπραγματεύσεις στις αλλαγές των εκάστοτε κυβερνήσεων δεν φαίνεται να λειτουργούν πλέον. Οι πολιτικές απεργίες, σύμφωνα και με τη Silver (2003), αποτελούν διαμαρτυρίες που αφορούν κυρίως τους τομείς που σχετίζονται με τις οι απολύσεις, οι ιδιωτικοποιήσεις και οι περιορισμοί των δικαιωμάτων των εργαζομένων.

Παρότι μέχρι σήμερα, η βιβλιογραφία γύρω από τις συλλογικές διαμαρτυρίες των συνδικάτων έχει κυρίως επικεντρωθεί κυρίως στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, θα αποτελούσε σημαντική παράληψη, να μην αναφερθούμε, έστω και σύντομα στις εξελίξεις που έλαβαν χώρα στα πρώην Σοβιετικά κράτη της Ανατολικής Ευρώπης. Για μεγάλο χρονικό διάστημα, οι μελετητές του πεδίου της συγκριτικής πολιτικής ευνόησαν την ελιτίστικη προσέγγιση, στην προσπάθεια τους να ερμηνεύσουν την πτώση των σοβιετικών καθεστώτων στην Ευρώπη (O'Donnell & Schmitter 1991, Rustow, 2012). Ωστόσο από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990 οι κριτικές των Collier και Mahoney (1997), και του Bermeo (1997), μετατόπισαν το ενδιαφέρον τους από τις στρατηγικές ελίτ στους απείθαρχους συλλογικούς παράγοντες, υπογραμμίζοντας τη σημασία της κοινωνικής αστάθειας για τη δημιουργία αλλαγής καθεστώτος και τον περιορισμό του εύρους των επιλογών που προσφέρονται στη διαπραγμάτευση των ελίτ.

Εστιάζοντας στην εξέλιξη των κοινωνικών κινημάτων στις μετά κομμουνιστικές δημοκρατίες της Ευρώπης, πολύ σημαντική είναι η μελέτη της Kamenitsa (1998), η οποία εξέτασε την γρήγορη περιθωριοποίηση των κοινωνικών κινημάτων που οδήγησαν την αντιπολίτευση στο κομμουνιστικό καθεστώς στη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας (DDR), μετά την πτώση του τείχους. Επιπροσθέτως, ο Kubicek (1999), υιοθετώντας μία πιο διευρυμένη οπτική εξέτασε την εξέλιξη των εργατικών κινημάτων στα μετά κομμουνιστικά καθεστάτα της Ανατολικής Ευρώπης. Παρότι λοιπόν φαινόταν ότι το Εργατικό Κόμμα

(ιδιαίτερα στην Πολωνία) είχε αναδειχθεί ως ισχυρή πολιτική δύναμη, ενόσω τα κομμουνιστικά καθεστώτα σταδιακά κατέρρεαν, και τα συνδικάτα έμοιαζαν να είναι οι νέοι εγγυητές για μία ισχυρή μετακομμουνιστή εργατική τάξη, μετά την πτώση των καθεστώτων αμφότεροι υπαναχώρησαν, επιτρέποντας τις νέες δημοκρατικές κυβερνήσεις να εισάγουν αντιλαϊκές μεταρρυθμίσεις. Στο ίδιο μήκος κύματος και ο Greskovits (1998), παίρνοντας ως παράδειγμα την περίπτωση της Λατινικής Αμερικής, παρατήρησε ότι μετά την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων ο αριθμός και η ένταση των απεργιών, άλλων μορφών συλλογικών διαμαρτυριών στην Ανατολική Ευρώπη δεν ήταν τόσο μεγάλες, όπως θα ήταν το αναμενόμενο, πιθανόν λόγω της εύθραυστης ισορροπίας μεταξύ της ελλιπούς δημοκρατίας και της ατελούς οικονομίας της αγοράς στα κράτη αυτά. Ωστόσο, η μόνη βασική αδυναμία των παραπάνω μελετών είναι ότι δίνουν εσφαλμένα την εντύπωση ότι η εξέλιξη των εργατικών κινητοποιήσεων στις χώρες αυτές ήταν ομοιόμορφη, τη στιγμή που εντοπίζεται σημαντική ποικιλομορφία όχι μόνο μεταξύ των κρατών, αλλά ακόμη και μεταξύ των διαφορετικών κινημάτων εντός την ίδια χώρα ή και του ίδιου του κινήματος διαχρονικά (Ekiert & Kubik, 1998).

Σε μία πιο πρόσφατη εμπειρική μελέτη, ο Robertson (2004), μελέτησε τις συλλογικές δράσεις που αναπτύχθηκαν στη Βουλγαρία, την Πολωνία και τη Ρωσία κατά τη μετά κομμουνιστική περίοδο, αποδομώντας την ισχύουσα αντίληψη περί άτακτης υπαναχώρησης των συνδικάτων. Για παράδειγμα στη Βουλγαρία η κινητοποίηση των συνδικάτων και των εργατών γενικά ήταν επανειλημμένα αρκετά ισχυρή, με κύριο στόχο την ανατροπή των κυβερνήσεων. Παρόλο που οι δύο μεγάλες συνομοσπονδίες συνδικάτων είχαν εκ διαμέτρου διαφορετικές πολιτικές, θυσίασαν σε κρίσιμες τις πολιτικές τους συμμαχίες με γνώμονα το κοινό όφελος της εργατικής τάξης, μαθαίνοντας από την πολωνική εμπειρία (Gradev, 2001). Στην Πολωνία, τα κομματικά προσανατολισμένα συνδικάτα έχουν κεντρική θέση στη μετά κομμουνιστική πολιτική. Πράγματι, ήταν δύσκολο να χαραχθούν σαφείς γραμμές μεταξύ των κομμάτων και των δύο κορυφαίων συνδικαλιστικών συνομοσπονδιών, ιδεολογικά ή οργανωτικά. Ως αποτέλεσμα, τα πολωνικά συνδικάτα ήταν λιγότερο ευαίσθητα από τα βουλγαρικά στις απαιτήσεις του ανταγωνισμού στους χώρους εργασίας, όντας ιδιαίτερος πιστά στις πολιτικές των κομμάτων. Επίσης, να σημειωθεί ότι οι απεργίες στην Πολωνία δεν κατευθύνονται πάντα προς τη διευθέτηση μιας μισθολογικής διαφοράς, αλλά θεωρούνται ως νόμιμο μέσο έκκλησης για αλλαγή κατεύθυνσης στην κοινωνική πολιτική ή ενίσχυση των δημοκρατικών δικαιωμάτων (Trappmann, 2012). Αν και οι πολιτικές απεργίες

απαγορεύονταν στην Πολωνία, οι πολιτικοοικονομικές απεργίες γίνονται ανεκτές, με βάση τον ρόλο της απεργίας το 1980-81 στην ανάπτυξη της Πολωνίας προς τη δημοκρατία.

Τέλος, η πιο πρόσφατη έρευνα του Vandaele (2011), συγκέντρωσε και μελέτησε τα δεδομένα για τις απεργιακές κινητοποιήσεις σε τουλάχιστον 5 Ανατολικές χώρες (Ουγγαρία, Λετονία, Πολωνία, Ρουμανία και Σλοβακία) μεταξύ του 1990 και το 2000. Παρατήρησε λοιπόν ότι η απεργιακή δραστηριότητα στις χώρες αυτές χαρακτηρίζεται από τρομερή αστάθεια. Οι απεργίες διακόπηκαν για ορισμένα διαστήματα κατά τη δεκαετία του 1990: στην Ουγγαρία (1995 και 1999), τη Λετονία (1999), την Πολωνία (1992), τη Ρουμανία (1999) και τη Σλοβακία (1991). Ενώ, και κατά τη δεκαετία του 2000, σε γενικές γραμμές η απεργιακή δραστηριότητα βρισκόταν σε πολύ χαμηλό επίπεδο. Το πιο αξιοσημείωτο ωστόσο είναι ότι η πλειονότητα των απεργιών, πραγματοποιήθηκε στο δημόσιο τομέα, τη στιγμή που οι μισθοί στον ιδιωτικό τομέα ήταν μακράν χαμηλότεροι. Φαίνεται λοιπόν ότι μέχρι και τη δεκαετία του 2000 ότι η γεωγραφική μετεγκατάσταση του βιομηχανικού κεφαλαίου δεν έχει οδηγήσει σε απεργιακό κύμα στις Ανατολικές χώρες. Σε γενικές γραμμές λοιπόν, τα περισσότερα (αλλά όχι όλα) συνδικάτα της Ανατολικής Ευρώπης δεν έχουν ισχυρή παράδοση αγωνιστικότητας και η ταύτιση με τον συνδικαλισμό σχεδόν απουσιάζει από τους εργαζόμενους (Ost & Crowley, 2001, Ost, 2009). Ακόμη, η κινητοποίηση και η οργανωτική ικανότητα του συνδικάτου παρεμποδίζονται όχι μόνο από τη χαμηλή συνδικαλιστική πυκνότητα στις περισσότερες χώρες αλλά και από την αποδυνάμωση των όρων απασχόλησης, η οποία μειώνει ακόμη περισσότερο την ικανότητα των εργαζομένων να ενεργούν συλλογικά (Alemán, 2008). Ωστόσο, η μονομερής έμφαση στο μη φιλικό προς τα συνδικάτα περιβάλλον και στον πολιτιστικό ντετερμινισμό (όπως η κομμουνιστική και η μετά κομμουνιστική κληρονομιά) είναι άστοχη καθώς οι εκστρατείες αναζωογόνησης των συνδικάτων, όπως αυτή στην Πολωνία, έχουν συνδεθεί με νέες μορφές συνδικαλιστικού ακτιβισμού (Mrozowicki et al., 2010). Πριν από το ξέσπασμα της κοινωνικο-οικονομικής κρίσης, υπήρχαν κάποιες ενδείξεις για αυξανόμενο ακτιβισμό της βάσης μεταξύ των εργαζομένων και απεργιακή δραστηριότητα σε ορισμένες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.

5.3. Πολιτική και Συλλογικές Διαμαρτυρίες

Η μελέτη της σχέσης μεταξύ της πολιτικής και των σύγχρονων κοινωνικών κινημάτων, δεν αποτελεί εύκολο εγχείρημα, διότι εμπεριέχει πολλές πτυχές και απαιτεί ποικίλους τρόπους προσέγγισης, τόσο θεωρητικά όσο και εμπειρικά. Οι μελετητές των πολιτικών επιπτώσεων των κινημάτων έχουν πλέον απομακρυνθεί από την εξέταση του κατά

πόσον κινήματα ή οργανώσεις είναι επιτυχείς στην απόκτηση νέων οφελών ή αποδοχής (Gamson, 1990) και έχουν στραφεί στην εξέταση της αιτιώδους επιρροής των κινήματων στα πολιτικά αποτελέσματα και διαδικασίες που αντλούνται από τη βιβλιογραφία της πολιτικής κοινωνιολογίας (Andrews, 2004, Amenta & Caren ,2004, Amenta et al., 2010).

Οι γενικές πολιτικές απεργίες, αποτελούν όπως προαναφέρθηκε και την πιο προσφιλή μορφή διαμαρτυρίας σε αρκετά κράτη της Ευρώπης και στοχεύουν την κυβέρνηση και όχι τους εργοδότες. Τα αιτήματά των συνδικάτων τείνουν να επικεντρώνονται στις κυβερνητικές πολιτικές ή σε προτάσεις μεταρρύθμισης πολιτικής αντί για τις συνθήκες εργασίας, τους μισθούς και άλλα θέματα που σχετίζονται πιο άμεσα με τον χώρο εργασίας. Συνεπώς, οι θεωρητικοί που ασχολούνται με τη μελέτη των πολιτικών απεργιών, να τις αντιμετωπίζουν ως πολιτική πράξη, η οποία στρέφεται εναντίον τόσο του κρατικού όσο και του κομματικού μηχανισμού (Franzosi, 1995, Nam, 2007, Hamann et al., 2013).

Στο σημείο αυτό σημαντική για τη συζήτηση είναι και η σύντομη παρουσίαση της εξέλιξης των συμμαχιών που αναπτύχθηκαν μεταξύ των κομμάτων και των συνδικάτων στη Δυτική Ευρώπη. Οι απαρχές των συμμαχιών αυτών μπορούν να αναχθούν στην έναρξη της εκβιομηχάνισης τον 19^ο αιώνα. Αυτή η νέα «δεξαμενή ψήφων της εργατικής τάξης» τροφοδότησε την ανάπτυξη των σοσιαλιστικών και εργατικών κομμάτων (Piven, 1992). Ταυτόχρονα, τα συνδικάτα προσπάθησαν να ενισχύσουν τις οργανώσεις τους επιτυγχάνοντας κοινοβουλευτική εκπροσώπηση των μελών τους. Σε ορισμένες χώρες τα συνδικάτα είτε ίδρυσαν τα ίδια τα κόμματα (Βρετανία και Ιρλανδία), είτε συμμετείχαν ενεργά στην ίδρυσή τους (Δανία και Νορβηγία). Σε άλλα, τα σοσιαλιστικά κόμματα βοήθησαν στη δημιουργία των συνδικάτων (Σουηδία), ή διαφορετικά κόμματα δημιούργησαν τα δικά τους συνδικάτα (Ιταλία, Γαλλία, Γερμανία) (Western 1997, Streeck & Hassel, 2003). Η φύση των σχέσεων συνδικάτων-κομμάτων και τα πρότυπα της μετέπειτα ανάπτυξής τους διέφεραν σημαντικά μεταξύ των χωρών, ανάλογα με παράγοντες όπως η έναρξη και ο ρυθμός της εκβιομηχάνισης, ο βαθμός της κρατικής καταστολής, ο χρόνος ίδρυσης των συνδικάτων σε σχέση με τους συμμαχικό κόμμα, ή τη σημασία των θρησκευτικών και πολιτικών διασπάσεων τόσο στο κομματικό όσο και στο συνδικαλιστικό σύστημα (Lipset, 1983, Valenzuela, 1991).

Από την αρχή της μεταπολεμικής περιόδου μέχρι τη δεκαετία του 1980, τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα και τα συνδικάτα στις βόρειες ευρωπαϊκές χώρες ενθάρρυναν ένα πολύ χαρακτηριστικό πρόγραμμα πολιτικής. Στους αντίστοιχους ρόλους τους ως τα πολιτικά και βιομηχανικά φτερά του εργατικού κινήματος, αυτοί οι δύο παράγοντες

ανέπτυξαν μια ισχυρή συμμαχία που, όταν ήταν επιτυχής, κατέληξε σε ένα πολύ αναγνωρίσιμο είδος καπιταλιστικής πολιτικής πρόνοιας (Esping-Andersen, 1990).

Περνώντας στη δεκαετία του 1980, οι πιέσεις προς τα συνδικάτα εντάθηκαν, λόγω της αυξανόμενης διεθνοποίησης του εμπορίου και των αγορών κεφαλαίων, καθώς και εξαιτίας της αύξησης της ανεργίας και των δημογραφικών αλλαγών. Με την άνοδο της Νέας Δεξιάς στις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο και την επακόλουθη διάδοση των νεοφιλελεύθερων ιδεών και των επιχειρημάτων για την ευρωσκληρότητα, τα συνδικάτα και οι θεσμοί διαπραγμάτευσης μισθών θεωρούνταν όλο και περισσότερο ως οι κύριες αιτίες του υψηλού πληθωρισμού, της αργής τεχνολογικής αλλαγής και της υποτονικής ανάπτυξης των ευρωπαϊκών οικονομιών. Σταδιακά, η μετατόπιση της πολιτικής προς τα δεξιά υιοθετήθηκε και από τις σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις, όπως ήδη επισημάνθηκε. Η υιοθέτηση λοιπόν αυστηρών μέτρων λιτότητας και η «δεξιά» στροφή των περισσότερων κομμάτων, επέφεραν σοβαρή ρήξη στη μέχρι πρότινος ισχυρή συμμαχία με τα συνδικάτα (Piven, 1992, Martin & Ross, 1999, Callaghan, 2003). Δύο παραδείγματα που σκιαγραφούν την παραπάνω κατάσταση είναι οι τεταμένες σχέσεις μεταξύ των σοσιαλιστικών κυβερνήσεων και των συνδικάτων στη Γαλλία κατά τη διάρκεια της επταετίας του Μιτεράν (Ross, 1987) και οι δύο γενικές απεργίες των συνδικάτων στην Ισπανία, πάλι στις αρχές της δεκαετίας του 1980, όταν κυβερνούσαν οι σοσιαλιστές (Astudillo Ruiz, 2001).

Η ίδια περίπου κατάσταση υφίσταντο και κατά τη δεκαετία του 1990. Ενδεικτικό συμβάν, είναι η παραίτηση του υπουργού Οικονομικών της Σουηδίας το 1991 έπειτα από τη σφοδρή σύγκρουση με τα συνδικάτα, η οποία με τη σειρά της οδήγησε σε εκλογική ήττα για το σοσιαλιστικό κόμμα (Notermans, 2001). Ωστόσο, στα τέλη του 1990, σε χώρες τόσο διαφορετικές μεταξύ τους, όπως η Ολλανδία, η Ιταλία και η Πορτογαλία, αριστερές κυβερνήσεις και συνδικάτα συνεργάστηκαν σε ένα ευρύ φάσμα κοινωνικοοικονομικών θεμάτων. Αυτές περιλάμβαναν μεταρρυθμίσεις των αγορών εργασίας και των διατάξεων για το κράτος πρόνοιας που συχνά συνοδεύονταν από εθνικά συμφωνημένες εισοδηματικές πολιτικές (Fajertag & Rochet, 1997, 2000). Επιπλέον, αυτά τα πολύπλοκα πακέτα πολιτικής συζητήθηκαν και εγκρίθηκαν επίσης σε χώρες που κάποτε θεωρούνταν απίθανο να υπάρξει συνεργασία μεταξύ της κυβέρνησης και των οργανωμένων ομάδων συμφερόντων λόγω διαρθρωτικών θεσμικών ελλείψεων (Baccaro, 2003). Ειδικότερα, πολλές από αυτές τις χώρες δεν είχαν μια εξαιρετικά συγκεντρωμένη, ιεραρχική συνομοσπονδία συνδικάτων, καθώς και μια διαρκή παράδοση σοσιαλδημοκρατικής διακυβέρνησης.

Η κατάσταση όμως, πάλι αλλάζει σημαντικά με το πέρασμα στον 21^ο αιώνα. Οι κυβερνήσεις τόσο της δεξιάς και όσο και της αριστεράς, ειδικά μετά το 2008, δέχθηκαν σημαντικές δημοσιονομικές πιέσεις, οι οποίες τις οδήγησαν στην υιοθέτηση αυστηρότερων πολιτικών που στόχευαν στην εξισορρόπηση των προϋπολογισμών και στην τόνωση της ανάπτυξης, κυρίως προσανατολισμένες στην αγορά και όχι πολιτική αναδιανομή. Σε γενικές γραμμές, αυτές οι μεταρρυθμιστικές προτάσεις δεν ήταν ευρέως δημοφιλείς καθώς συνήθως περιλάμβαναν περικοπές των κοινωνικών δαπανών, από τις οποίες επωφελούνταν ένα σημαντικό τμήμα του εκλογικού σώματος. Όπως ήταν λοιπόν ήταν αναμενόμενο, οι απεργίες που οργάνωναν τα συνδικάτα, για να διαμαρτυρηθούν για τις πολιτικές λιτότητας, έχαιραν ευρείας λαϊκής υποστήριξης (Hamann et al., 2013, Gall, 2013). Ως εκ τούτου, οι κυβερνήσεις ανέμεναν ότι όλη αυτή η κατάσταση θα είχε αρνητικές συνέπειες στην εκλογική τους δύναμη και στην προσπάθεια τους να μη χάσουν τους ψηφοφόρους τους, ενόψει κάποιας δημόσιας διαμαρτυρίας, συχνά προέβαιναν παραχωρήσεις, ακόμη και ασήμαντες, στα πλαίσια της στρατηγικής «αποφυγής ευθυνών». Δεδομένου ότι οι κυβερνήσεις αποτελούσαν τους κύριους παράγοντες που χορηγούν ή αρνούνται παραχωρήσεις στα συνδικάτα ως απάντηση στις γενικές απεργίες, τα κυβερνητικά χαρακτηριστικά είναι αυτά που ευθύνονταν για τη διακύμανση της πιθανότητας τα κυβερνώντα κόμματα να κάνουν παραχωρήσεις ή να τηρήσουν τα αρχικά τους προγράμματα μεταρρυθμίσεων.

Βάσει και των παραπάνω μελετών για τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης που παρατέθηκαν φαίνεται ότι οι γενικές απεργίες στρέφονται συχνότερα κατά των συντηρητικών κυβερνήσεων σε σύγκριση με τις αριστερές ή κεντρώες (Χριστιανοδημοκράτες ή Κόμμα του Κέντρου). Τα συντηρητικά κόμματα ενίοτε ήταν πιο απομακρυσμένα από τα συνδικάτα, καθώς πρωτεύον μέλημα των πολιτικών τους είναι η προστασία της αγοράς, παρότι εντοπίζονται και ορισμένες περιπτώσεις στις οποίες εννόησαν μικρότερα κράτη πρόνοιας. Αντιθέτως, τα αριστερά κόμματα προασπίζονται συχνότερα τα συνδικαλιστικά συμφέροντα, όντας πιο προσηλωμένα στις αρχές του κράτους πρόνοιας. Αυτό συνέχισε να ισχύει ακόμη μετά τη δεκαετία του 1980, οπότε και τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα σε αρκετές χώρες της Δυτικής Ευρώπης προσπάθησαν να γίνουν πιο κεντρώα, επαναξιολογώντας τις πολιτικές τους που αφορούσαν θέματα όπως οι δαπάνες πρόνοιας και η ευελιξία στην αγορά εργασίας (Piazza, 2001, Bonoli & Powell, 2010). Ωστόσο, υπάρχουν και ορισμένοι μελετητές (Urchurch et al., 2009, Mathers et al., 2019), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι μετά την μεγάλη οικονομική κρίση, έχει επέλθει σοβαρή ρήξη μεταξύ συνδικάτων και σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων, καθώς αποδέχονται τις νεοφιλελεύθερες εμπνευσμένες πολιτικές λιτότητας, οι

οποίες απορρύθμισαν τις αγορές εργασίας και συνέβαλαν στη διάβρωση του κράτους πρόνοιας.

Από την άλλη πλευρά, τα κεντρώα ή χριστιανοδημοκρατικά κόμματα τείνουν να υιοθετούν μία πολιτική στάση που ισορροπεί μεταξύ συντηρητικών και αριστερών πολιτικών. Συχνά βέβαια τα κόμματα αυτά, καταλήγουν να μιμούνται και τους αριστερούς ομολόγους τους, επιδιώκοντας να καταλήξουν σε συμφωνία με τα συνδικάτα για αμφισβητούμενες μεταρρυθμίσεις, σε μια προσπάθεια να προσελκύσουν πολιτική εύνοια από το εκλογικό σώμα, ειδικά όταν ο κύριος εκλογικός τους ανταγωνισμός βρίσκεται στα αριστερά. Επιπροσθέτως, οι ιδεολογικοί και οργανωτικοί δεσμοί μεταξύ αριστερών (μερικές φορές και Χριστιανοδημοκρατικών) κυβερνήσεων και συνδικάτων, παίζουν ορισμένες φορές καταλυτικό ρόλο στην απόφαση των πρώτων να προβούν σε παραχωρήσεις.

Η εικόνα όμως που έχουμε από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης είναι αρκετά διαφορετική σε σχέση με το τρόπο που επιδρούν τα κόμματα στα κράτη της Δύσης. Υπό το σοβιετικό καθεστώς, τα συνδικάτα δεν λειτουργούσαν ως αυτόνομες οργανώσεις αλλά κυριαρχούνταν από τα κομμουνιστικά κόμματα. Σε γενικές γραμμές, ο ρόλος τους ήταν να πειθαρχήσουν τους εργαζόμενους σε κρατικές επιχειρήσεις και να τους εξοικειώσουν με τις αποφάσεις του κόμματος και τα πολιτικά σχέδια. Επιπροσθέτως, επιτελούσαν και ορισμένες κοινωνικές λειτουργίες. Ως εκ τούτου, σε αντίθεση με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, δεν υπήρχε παράδοση αμοιβαίας αλληλεξάρτησης και επωφελών ανταλλαγών μεταξύ συνδικάτων και πολιτικών κομμάτων. Μετά την κατάρρευση του συστήματος, εμφανίστηκαν δεσμοί μεταξύ των πολιτικών ομάδων και της οργανωμένης εργασίας, αλλά χωρίς την αμοιβαία πίστη από ό,τι στη Δύση. Τα πολιτικά κόμματα, τα οποία στις περισσότερες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης ήταν ισχυρότερα από τους συνδικαλιστικούς εταίρους τους, αθετώντας συχνά τις υποσχέσεις τους και ακολουθώντας πολιτικές που ήταν αντίθετες με τα συμφέροντα των εργαζομένων. Ενέτασαν επίσης συνδικαλιστικούς ηγέτες σε κομματικές δομές και για να συμμετέχουν στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, οι οποίες όχι μόνο εμπόδισαν την ικανότητα κινητοποίησης των συνδικάτων, αλλά προκάλεσαν επίσης σημαντική διαμάχη μεταξύ των μελών της τάξης, ειδικά όταν οι πολιτικές που ακολούθησαν περιελάμβαναν επώδυνα μέτρα αναδιάρθρωσης. Συνολικά, οι δεσμοί κόμματος-συνδικάτου που σφυρηλατήθηκαν στη μεταβατική περίοδο έχουν αποδυναμώσει τόσο την εργασία όσο και τα προνόμια του κράτους πρόνοιας, αντί να ενισχύσουν τα δικαιώματα των εργαζομένων (Avdagic, 2004, Bernaciak et al., 2014).

Κεφάλαιο 6

6.1. Η Ελλάδα ως μελέτη περίπτωσης

Στο άρθρο 25 του Ελληνικού Συντάγματος διατυπώνεται ο ορισμός του κοινωνικού κράτους, το οποίο συγκροτεί «τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους» (*Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, 2019, 5716-5717). Όπως και στις περισσότερες χώρες του Δυτικού κόσμου, έτσι και στην Ελλάδα, μεταπολεμικά το κοινωνικό κράτος κατοχυρώθηκε συνταγματικά.

Το ελληνικό κράτος πρόνοιας αποτελεί μία ιδιαίτερη περίπτωση, καθώς συγκριτικά με άλλες χώρες είναι αρκετά «όψιμο», καθώς άρχισε να αναπτύσσεται πέρα από το εμβρυϊκό του στάδιο, μόλις λίγα χρόνια μετά την πτώση της στρατιωτικής δικτατορίας στα τέλη της δεκαετίας του 1970 - αρχές του 1980. Ήταν η εποχή των πρώτων περισσότερο φιλελεύθερων πολιτικών στα κράτη πρόνοιας στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ, διότι θεωρήθηκε ως μία από τις θεμελιώδεις αιτίες του στασιμοπληθωρισμού της περιόδου (Maniatis, 2006). Στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 (Σωτηρόπουλος, 2003), η χώρα γνώρισε ραγδαία οικονομική ανάπτυξη, παράλληλα με τις διαρθρωτικές αλλαγές στην οικονομία, αντανακλώντας μια καθυστερημένη εκβιομηχάνιση, ενώ παράλληλα οι πολιτικές πρόνοιας ήταν υποτυπώδεις (Petmesidou, 1996, Σακελλαρόπουλος & Οικονόμου, 2006).

Κατά τη διάρκεια του 1970, το Υπουργείο Εργασίας έδειχνε ελάχιστο ενδιαφέρον στις πολιτικές απασχόλησης, αλλά αντιθέτως τις χρησιμοποιούσε για να έχει το κράτος υπό τον έλεγχο το συνδικαλιστικό κίνημα (Ιωάννου, 1989, Πετρινωτή, 1993). Είναι γεγονός ότι στην Ελλάδα το συνδικαλιστικό κίνημα ήταν πάντα συνδεδεμένο με την πολιτική εξέλιξη της χώρας (Κατσορίδας, 2018). Πιο συγκεκριμένα στην πρόσβαση στον τομέα της υγείας επικρατούσε ανισότητα, καθώς βρισκόταν σε ισχύ ένα πολύπλοκο υβριδικό σύστημα τόσο κρατικών όσο και ιδιωτικών φορέων, το οποίο δεν παρείχε σε όλους ισότιμα τις ίδιες υπηρεσίες (Σακελλαρόπουλος & Οικονόμου, 2006). Ο κατακερματισμός του ασφαλιστικού συστήματος αντικατόπτριζε την πολιτική ισχύ ορισμένων οργανωμένων εργατικών συντεχνιών, οι οποίες υιοθετώντας τακτικές πατρωνίας, πετύχαιναν ειδικές ρυθμίσεις και εξασφάλιζαν επιπλέον οικονομικούς πόρους για τη χρηματοδότηση των ταμείων τους, τη στιγμή που δεν είχε παγιωθεί οποιοδήποτε δίκτυο κοινωνικής ασφάλειας (Πετμεζίδου-Τσουλουβή, 1992).

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 τα παραπάνω δεδομένα μεταβλήθηκαν, καθώς το πολιτικό σκηνικό άλλαξε ριζικά με την άνοδο των σοσιαλιστών στην εξουσία (Σακελλαρόπουλος & Οικονόμου, 2006). Παρότι σε αρκετά ύστερο χρόνο συγκριτικά με άλλες Ευρωπαϊκές χώρες, οι κατά κεφαλήν κοινωνικές δαπάνες αυξήθηκαν πολύ γρήγορα σε σύγκριση με το ΑΕΠ και σε ποσοστό πολύ υψηλότερο από τον μέσο όρο της ΕΕ. Ωστόσο, η γρήγορη επέκταση δεν κράτησε πολύ. Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1980 ο ρυθμός αλλαγής μειώθηκε σημαντικά και στις αρχές της δεκαετίας του '90 έγινε αρνητικός (Petmesidou, 1996). Επιπροσθέτως, καθιερώθηκαν νέοι κοινωνικοί θεσμοί, με σημαντικότερο το Εθνικό Σύστημα Υγείας, μέσω του οποίου επιδιώχθηκε να αντιμετωπιστεί το ζήτημα με τις ελάχιστες δημόσιες δαπάνες του ΑΕΠ για την υγεία και το πρόβλημα με το κατακερματισμό του ασφαλιστικού συστήματος σε πολυάριθμους φορείς (Σακελλαρόπουλος & Οικονόμου 2006). Το ΕΣΥ αναμφίβολα αποτέλεσε ίσως την πιο καίρια μεταρρύθμιση της δεκαετίας, διότι κατοχυρώθηκε η καθολική προστασία της υγείας, η οποία συγχρόνως αναγνωρίστηκε και ως αναφαίρετο κοινωνικό δικαίωμα (Οικονόμου, 2005). Επίσης, παρατηρήθηκε μία σημαντική αύξηση στις κοινωνικές δαπάνες για την υγεία, από 3,8% το 1980 σε 5,0% το 1992 (Petmesidou, 1996, Tragakes & Polyzos, 1998).

Ορισμένες ακόμη σημαντικές μεταρρυθμίσεις που συντελέστηκαν μέσα στη δεκαετία αυτή, ήταν η επέκταση της συνταξιοδοτικής κάλυψης των ιδιωτικών υπαλλήλων σε όλη τη χώρα, η αναθεώρηση και ο εκσυγχρονισμός του οικογενειακού Δικαίου καθώς και η αξιοσημείωτη αύξηση των μισθών και των συντάξεων (Σακελλαρόπουλος & Οικονόμου, 2006). Η σοσιαλιστική πολιτική επέφερε θετικές αλλαγές αναφορικά με τη μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων αλλά και την αναδιανομή των εισοδημάτων στα μεσαία και κατώτερα κοινωνικά στρώματα (Μητράκος & Τσακλόγλου, 2003). Αυτό ως αποτέλεσμα είχε, οι κοινωνικές δαπάνες του ΑΕΠ να φτάσουν στο 22,60% το 1985, από 15,69% που κυμαίνονταν το 1980⁴ (Υπουργείο Υγείας 1990). Εντούτοις, συγκρίνοντας τις αντίστοιχες δαπάνες άλλων ευρωπαϊκών κρατών την ίδια περίοδο, η Ελλάδα συνέχισε να παραμένει πολύ πίσω. Μάλιστα από το 1987, που η κυβέρνηση άλλαξε, παρατηρείται μείωση των κοινωνικών δαπανών, καθώς επιβλήθηκε μία πολιτική λιτότητας (Petmesidou, 1996). Συμπερασματικά λοιπόν, όλες οι μεταρρυθμίσεις και οι νέοι θεσμοί που καθιερώθηκαν, οφείλονται σε σημαντικό βαθμό στις κινητοποιήσεις της Αριστεράς και του συνδικαλιστικού κινήματος. Ορισμένοι κλάδοι μάλιστα, με εξέχον παράδειγμα τους τραπεζοϋπάλληλους, είχαν

⁴ Ο υπολογισμός αυτός είναι κατά προσέγγιση, λόγω των ελλειπών στοιχείων των Κοινωνικών Προϋπολογισμών της δεκαετίας του 1980

μεγαλύτερη συνδικαλιστική ισχύ και πολιτική δύναμη, με αποτέλεσμα το κράτος να υποχωρεί και να συναινεί με τις διεκδικήσεις τους (Σωτηρόπουλος, 1999). Ωστόσο, ο έντονος πελατειακός χαρακτήρας της διαμόρφωσης των παροχών, οι σημαντική επιρροή που ασκούσαν οι κοινωνικές ή συνδικαλιστικές ομάδες πίεσης καθώς και η απουσία συνολικού μεταρρυθμιστικού έργου, επέφερε σταδιακά αύξηση στον πληθωρισμό και την εμφάνιση δημοσιονομικών ελλειμμάτων (Προβόπουλος, 1985, Παυλόπουλος & Κουζέλης, 1990).

Η δεκαετία του 1990 βρίσκει την Ελλάδα με ένα σύγχρονο κοινωνικό κράτος, το οποίο ωστόσο διακρινόταν από αρκετές ιδιαιτερότητες και ιδιομορφίες (Σακελλαρόπουλος & Οικονόμου, 2006). Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από τρεις βασικές μεταρρυθμίσεις στους τομείς της κοινωνικής ασφάλισης, των εργασιακών σχέσεων και της υγείας. Εστιάζοντας στις εργασιακές σχέσεις, βάσει του Νόμου 1876/1990 κατήργησε το μέχρι πρότινος ιδιότυπο ελληνικό σωματειακό κράτος, το οποίο δομήθηκε κατά τη διάρκεια της μεταπολίτευσης (Σακελλαρόπουλος & Οικονόμου, 2006). Το νέο θεσμικό πλαίσιο έθεσε σε νέα βάση τις συλλογικές διαπραγματεύσεις και ανέπτυξε ποικίλες νέες πρακτικές τριμερούς διαλόγου. Πιο συγκεκριμένα διευρύνθηκε το περιεχόμενο των συλλογικών συμβάσεων και διαπραγματεύσεων, καθώς εγκαθιδρύθηκαν κλαδικές επιχειρησιακές διαπραγματεύσεις και συμβάσεις συλλογικού χαρακτήρα, καταργήθηκε η υποχρεωτική κρατική διαιτησία και συστάθηκε ένας αυτόνομος φορέας διαμεσολάβησης και διαιτησίας. Επιπροσθέτως, θεσπίστηκε το δικαίωμα στη διαπραγμάτευση, που στόχο είχε να κατοχυρωθεί τόσο ο διάλογος ως μέσο εξασφάλισης των συμφωνιών, όσο και η επικουρική διαιτησία. Εντός του πλαισίου αυτού, ιδρύθηκαν ο Οργανισμός Μεσολάβησης και Διαιτησίας (ΟΜΕΔ) και το Ελληνικό Ινστιτούτο Υγιεινής και Ασφάλειας στην Εργασία (ΕΛΙΝΥΑΕ). Ωστόσο, οι παραπάνω μεταρρυθμίσεις, μέχρι πρότινος, δεν απέδωσαν καρπούς, διότι οι συλλογικές διαπραγματεύσεις και οι συμβάσεις παρέμειναν σε μεγάλο βαθμό κεντροποιημένες, σε αντίθεση με άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες (Καρακιουλάφη & Μοσχονάς, 2005). Το πρόβλημα της Ελλάδας ήταν ότι δε διέθετε θεσμικό πλαίσιο που να επιτρέπει σε περιφερειακούς, δημοτικούς και εθελοντικούς παράγοντες να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνικής προστασίας (Petmesidou, 1996). Μία από τις αιτίες καθυστέρησης της αποκέντρωσης των διαπραγματεύσεων ήταν η ισχνή παρουσία φορέων εκπροσώπησης των εργαζομένων στις ελληνικές επιχειρήσεις (Katsaroumpa & Koukiadaki, 2019). Επίσης, η μετριοπαθής στάση των συνδικάτων σε συνδυασμό με τον συγκεντρωτικό τρόπο διαπραγμάτευσης, έδωσε την ευκαιρία στους εργοδότες να συμμετέχουν στην

οικονομική διαχείριση, διασφαλίζοντας μερικώς την κοινωνική ομαλότητα στα εργασιακά (Καρακιουλάφη & Μοσχονάς, 2007).

Αναφορικά με τη μεταρρύθμιση στην κοινωνική ασφάλιση, πραγματοποιήθηκε το 1990-93 από την κεντροδεξιά κυβέρνηση της ΝΔ και βασίστηκε σε ένα φιλελεύθερο οικονομικό μοντέλο, που ανέδειξε την ατομική πρωτοβουλία, προώθησε τις ιδιωτικοποιήσεις και στόχευε στη μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος (Σακελλαρόπουλος & Οικονόμου, 2006). Εντούτοις, υπό το φόβο του πολιτικού κόστους και τις πιέσεις της ΓΣΣΕ και των σοσιαλιστών, εν τέλει διατηρήθηκε το ισχύον σύστημα Μπίσμαρκ (Τήνιος, 2001). Ακόμη, οι μαζικές και καλά συντονισμένες κινητοποιήσεις και διαμαρτυρίες των κοινωνικών ομάδων οδήγησε στη θεσμοθέτηση του Επιδόματος Κοινωνικής Αλληλεγγύης των Συνταξιούχων (ΕΚΑΣ) το 1996 και του Ταμείου Κύριας Ασφάλισης Αγροτών το 1997 (Σακελλαρόπουλος & Οικονόμου, 2006). Παρομοίως, στον τομέα του ΕΣΥ ενισχύθηκε η ιδιωτική πρωτοβουλία στην παροχή υπηρεσιών, υποβαθμίζοντας την κρατική δραστηριότητα, η ευθύνη για την υγεία μετατράπηκε σε ατομική υποχρέωση από συλλογική ευθύνη, ενώ το αναφαίρετο δικαίωμα στην πρόσβαση στο σύστημα υγείας μετατράπηκε σε δικαίωμα επιλογής (Abel-Smith et al., 1994, Petmesidou, 1996). Ακόμη, το κράτος έπαψε να είναι ο κύριος χρηματοδότης του ΕΣΥ, ενώ παράλληλα αυξήθηκαν οι εισφορές κοινωνικής ασφάλισης και ιδιωτικών δαπανών, με αποτέλεσμα ο κοινωνικός χαρακτήρας του συστήματος Υγείας να φθίνει. Ωστόσο, οι δομικές αδυναμίες και τα λειτουργικά προβλήματα του ΕΣΥ σε συνδυασμό με την αδιασαφήνιστη άποψη της πολιτείας γύρω από το κοινωνικό κράτος, εμπόδισαν την πραγματοποίηση των μεταρρυθμίσεων (Οικονόμου, 2004, Davaki & Mossialos, 2005, Μαλούτας & Οικονόμου, 2008).

Τέλος από το 1995 και μετά, επιχειρήθηκαν μία σειρά ορισμένων επιπρόσθετων αλλαγών, οι οποίες ήταν αποτέλεσμα ευρωπαϊκής παρακίνησης και βασίστηκαν σε πόρους της ΕΕ (Σακελλαρόπουλος & Οικονόμου, 2006). Οι βασικοί στόχοι των μεταρρυθμίσεων αυτών ήταν ο εξευρωπαϊσμός της εργασιακής διαβούλευσης, η προεργασία της κατοχύρωσης του μη θεσπισμένου κοινωνικού διαλόγου και η υπογραφή κοινωνικών συμφωνιών (Μουρίκη, 2002, Κουτσιαράς, 2004, Hemerijck, 2006). Εντούτοις, τα συνδικάτα δεν αντιμετώπισαν θετικά τις παραπάνω αλλαγές, με αποτέλεσμα να έρθουν σε κόντρα με την κυβέρνηση, γεγονός που, από την άλλη πλευρά, έθεσε τις βάσεις για την εδραίωση της κουλτούρας του διαλόγου.

Ακόμη, στα πλαίσια μετριασμού του κρατικού παρεμβατισμού και ενίσχυσης του κοινωνικού διαλόγου θεσμοθετήθηκε μία σειρά από νέους φορείς διμερούς και τριμερούς συμμετοχής, όπως η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (ΟΚΕ) και οι Νομαρχιακές Οικονομικές και Κοινωνικές Επιτροπές (ΝΟΚΕ). Βέβαια, η ενδυνάμωση του κοινωνικού διαλόγου ήταν μία αρκετά αργή διαδικασία, καθώς από τη μία επιχειρούνταν η μείωση της κρατικής παρεμβατικότητας και από την άλλη γινόταν μία προσπάθεια εναρμόνισης με τις πρακτικές των χωρών της ΕΕ, προσκρούοντας στο παραδοσιακό υφιστάμενο σύστημα (Μουρίκη, 2002, Καρακιουλάφη & Μοσχονάς, 2005, Zambarloukou, 2006). Το κράτος έπαιξε το ρόλο του βασικού ρυθμιστή αλλά και υποκινητή των εξελίξεων με αποτέλεσμα να παρεμποδίζεται η ανάπτυξη του κοινωνικού διαλόγου. Επίσης, η απουσία αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των συνομιλητών αλλά και οι ισχυρές πελατειακές σχέσεις εμπόδισαν εξίσου τον κοινωνικό διάλογο (Lyberaki, & Tsakalotos, 2002, Καρακιουλάφη & Μοσχονάς, 2005). Συμπερασματικά, σύμφωνα και με το Σακελλαρόπουλο και Οικονόμου (2006) η δεκαετία του 1990 αποτέλεσε σταθμό στην εξέλιξη του κοινωνικού κράτους, καθώς η κοινωνική πολιτική εδραιώθηκε σε νέα πεδία. Επίσης, τα πρώτα δημοσιονομικά ελλείμματα κατέδειξαν την ανάγκη για άμεσες μεταρρυθμίσεις με σκοπό την εξυγίανση του κρατικού προϋπολογισμού, ενώ μέσω της ευρωπαϊκής παρότρυνσης εισήλθαν νέοι πόροι στη χώρα και υιοθετήθηκαν νέες δομές και πρακτικές προς μίμηση άλλων ευρωπαϊκών χωρών.

Το συμβούλιο της Λισαβόνα έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη του κοινωνικού κράτους κατά την πρώτη δεκαετία της νέας χιλιετηρίδας. Η κυβέρνηση Σημίτη μετά την επανεκλογή της το 2000 πρότεινε ως βασική προτεραιότητά της την αναμόρφωση του κοινωνικού κράτους, προτείνοντας ριζικές αλλαγές αναφορικά με την κοινωνική πολιτική, οι οποίες για πρώτη φορά συμβάδιζαν με τις ευρωπαϊκές πρακτικές (Σακελλαρόπουλος & Οικονόμου, 2006). Οι αλλαγές επέφεραν πολύ σημαντική αύξηση τόσο των κοινωνικών δαπανών ως ποσοστού του ΑΕΠ – προσεγγίζοντας τον ευρωπαϊκό μέσο όρο – όσο και του μέσου κατά κεφαλήν εισοδήματος, το οποίο έφτασε σχεδόν το 70% του μέσου όρου της ΕΕ (Βλ. Πίν. 2 και 3). Παρόλα αυτά όμως τα ποσοστά ανεργίας, κυρίως ανάμεσα στους νέους και τις γυναίκες είχαν ανέλθει σε πολύ υψηλά ποσοστά, ο μέσος μισθός παρέμενε από τους χαμηλότερους στην Ευρώπη, το ίδιο και τα επίπεδα των συντάξεων. Απογοητευτική εικόνα εμφάνιζε και το υψηλό ποσοστό φτώχειας, ενώ τα ελλείμματα στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης συνεχώς διογκώνονταν. Συνεπώς, τα σημεία αιχμής του νέου μεταρρυθμιστικού προγράμματος της χώρας ήταν τα εργασιακά και οι συντάξεις.

	ΑΕΠ		ΔΑΠΑΝΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ¹	
	ΕΕ-27	ΕΛΛΑΔΑ	ΕΕ-27	ΕΛΛΑΔΑ
1995	6.337.767.2 €	104.662.1 €	19.99%	16.6%
1996	6.636.555.1 €	114.908.2 €	19.75%	17.0%
1997	6.819.250.1 €	126.353.8 €	19.36%	16.9%
1998	7.110.925.9 €	129.057.3 €	19.61%	17.5%
1999	7.430.972.4 €	139.945.1 €	19.8%	18.0%
2000	7.869.357.3 €	142.976.0 €	19.4%	17.8%
2001	8.241.913.5 €	152.193.8 €	19.43%	18.6%
2002	8.538.761.6 €	163.460.8 €	19.67%	18.4%
2003	8.767.546.8 €	178.904.9 €	20.0%	18.2%

¹ Οι δαπάνες υπολογίζονται ως ποσοστό του ΑΕΠ

Πίνακας 2: Κοινωνικοί δείκτες των ετών 1995-2003
(Πηγή: Eurostat)

Χώρα	1991	1995	2000	2003
Βέλγιο	4.417	5.867	6.492	7.719
Δανία	6.252	8.479	9.384	10.782
Γερμανία	4.681	6.645	7.344	7.911
Ελλάδα	1.537	1.917	2.966	3.671
Ισπανία	2.392	2.516	3.066	3.656
Γαλλία	4.803	6.131	6.969	7.932
Ιρλανδία	2.139	2.669	3.874	5.744
Ιταλία	4.166	3.631	5.168	5.956
Λουξεμβούργο	5.516	7.998	9.876	12.653
Ολλανδία	5.068	6.340	6.923	8.239
Αυστρία	4.767	6.657	7.429	8.233
Πορτογαλία	1.134	1.824	2.599	3.192
Φινλανδία	5.983	6.159	6.403	7.427
Σουηδία	7.702	7.439	9.079	9.933
Ην.Βασίλειο	3.752	4.176	7.083	7.532
ΕΕ-15	4.142	4.985	6.192	6.925

Πίνακας 3: Οι κατά κεφαλήν δαπάνες (σε ευρώ) των ετών 1991-2003 (Σακελλαρόπουλος & Οικονόμου, 2006, 20, Πιν. 3)

Στα πλαίσια των δημοσιονομικών ελλειμμάτων τα όργανα της ΕΕ αλλά και άλλων διεθνών οργανισμών πίεξαν την Ελλάδα να προβεί άμεσα σε μεταρρυθμίσεις, που βασικό στόχο είχαν τη βελτίωση της αγοράς εργασίας, την αναδιάρθρωση των υπηρεσιών του δημοσίου τομέα, την αναβάθμιση του εθνικού στατιστικού συστήματος, την αναμόρφωση του φορολογικού συστήματος για εργαζόμενους και συνταξιούχους καθώς και την υιοθέτηση νέων στρατηγικών που στόχο είχαν τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, την καλύτερη επαγγελματική κατάρτιση (πχ δια βίου μάθηση) και τον εκσυγχρονισμό της οργάνωσης στα

εργασιακά (πχ μερική απασχόληση, ευελιξία ωραρίου, περιορισμός φυλετικών διακρίσεων) (Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2000, 2001, 2002, 2003α, 2004). Παρότι μέσω του Ν. 2874/2000 για την προώθηση της απασχόλησης προσπάθησαν να προσελκύσουν το ενδιαφέρον των συνδικάτων, πέτυχαν το ακριβώς αντίθετο, καθώς σύσσωμα τα σωματεία των εργαζομένων αντέδρασαν έντονα και συγκρούστηκαν με το κράτος (Paradimitriou, 2005). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η ψήφιση του νόμου μέσω της Βουλής να είναι μία πυρρίχια νίκη για την κυβέρνηση, αποτυγχάνοντας να λάβει τη συναίνεση της κοινωνίας, γεγονός που την οδήγησε στην αποξένωση αφενός από τα συνδικάτα αφετέρου και από τους εργοδότες (ΟΚΕ, 2001). Παρόλο όμως που ο νόμος έμεινε μόνο στα χαρτιά, μέχρι και το 2004 το κράτος προχώρησε σε κάποιες διαρθρωτικές κινήσεις για τα εργασιακά και τη μείωση της ανεργίας, όπως είναι η μείωση των ασφαλιστικών εισφορών για πρόσληψη ανειδίκευτων, η αναμόρφωση του ΟΑΕΔ και η ίδρυση 81 νέων Κέντρων Προώθησης Απασχόλησης αλλά και Εταιρειών Προσωρινής Απασχόλησης. Ωστόσο, όλες αυτές οι παρεμβάσεις δεν απέφεραν τα επιθυμητά αποτελέσματα, διότι οι υπηρεσίες ήταν ανεπαρκείς και οικονομικά μη βιώσιμες και επίσης η τεράστια γραφειοκρατία αποπροσανατόλιζε τους υπεύθυνους από το ουσιαστικό περιεχόμενο της συμβουλευτικής (Τσιώλης, 2005, Αγραπιδάς, 2006).

Ο κρατικός μηχανισμός προσχεδίασε για μία μακρά περίοδο (ήδη από τα τέλη του 1990) τη μεταρρύθμιση στο ασφαλιστικό σύστημα, προετοιμάζοντας παράλληλα την κοινή γνώμη μέσω του Τύπου αλλά και του κοινωνικού διαλόγου (Σακελλαρόπουλος & Οικονόμου, 2006). Στη δημόσια συζήτηση αναδύθηκαν δύο διαφορετικοί πόλοι, με διακριτές προσεγγίσεις και απόψεις γύρω από την αναδιάρθρωση του ασφαλιστικού. Από τη μία πλευρά υπήρχε η Ευρώπη, η οποία υπογράμμιζε την άμεση ανάγκη για την αποκατάσταση της βιωσιμότητας του συστήματος και την επίτευξη της δημοσιονομικής σταθερότητας, ενώ στον αντίποδα βρίσκονταν τα συνδικάτα τα οποία εστίαζαν την προσοχή τους στην ανεπάρκεια του συστήματος και στις πολύ χαμηλές συντάξεις. Αυτό λοιπόν είχε ως αποτέλεσμα να προταθούν δύο αρκετά διαφορετικά μοντέλα σχετικά με τη μεταρρύθμιση, με αυτό του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων να ρίχνει το βάρος στην επαναφορά της βιωσιμότητας (Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2001), ενώ η έκθεση της ΓΕΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ να προτείνει λύσεις για την επάρκεια των συντάξεων (Ρομπόλης, Ρωμανιάς & Μάργος, 2001). Η πρόταση της κυβέρνησης τελικά αποδοκιμάστηκε έντονα τόσο από τα υπόλοιπα πολιτικά κόμματα αλλά και από τα συνδικάτα, τα οποία οργάνωσαν πρωτοφανείς κινητοποιήσεις και απεργίες. Όπως ήταν αναμενόμενο το πολιτικό κόστος για το κυβερνών κόμμα ήταν τεράστιο με αποτέλεσμα η κυβέρνηση να προβεί ένα χρόνο αργότερα, το 2002, στην εσπευσμένη μεταρρύθμιση, η οποία μάλλον σχεδιάστηκε σε

συνεργασία με τη ΓΣΕΕ, καταλήγοντας στο νόμο Ν. 3029/2002, γνωστού και ως «Νόμο Ρέππα». Στο νέο νόμο λοιπόν αναμορφώθηκε το συνταξιοδοτικό του ιδιωτικού τομέα, ενοποιήθηκαν τα κύρια και τα επικουρικά ταμεία και επίσης δημιουργήθηκε ο νέος θεσμός των επαγγελματικών ταμείων. Επιπροσθέτως, αποφασίστηκε να δοθεί χρηματοδότηση 1% από το συνολικό ετήσιο ΑΕΠ, ώστε να καλυφθούν ελλείμματα στο ΙΚΑ (Sotiropoulos, 2004).

Παρότι λοιπόν, είχε δημιουργηθεί η εντύπωση ότι την προηγούμενη διετία είχαν γίνει ορισμένα θετικά βήματα σχετικά με τη δημοσιονομική αναπροσαρμογή, μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004, η ελληνική οικονομία παρουσίασε ενδείξεις σοβαρής επιδείνωσης (Manridis, 2018). Παρά το γεγονός ότι είχε πραγματοποιηθεί μία σειρά ιδιωτικοποιήσεων αλλά και επενδύσεων, ο δημόσιος τομέας είχε κορεστεί από τους υπεράριθμους υπαλλήλους, που πέρα από αντιπαραγωγικοί, είχαν και υψηλό κόστος στον κρατικό προϋπολογισμό. Την κατάσταση επιπροσθέτως επιβάρυναν το τεράστιο κόστος φιλοξενίας των Ολυμπιακών Αγώνων, οι μηδαμινές εξαγωγές και το μεγάλο ποσοστό διαφθοράς, με αποτέλεσμα τα πρωτογενή ελλείμματα και το δημόσιο χρέος να διογκώνονται (Thomadakis, 2015). Εντούτοις, αντί οι κοινωνικές δαπάνες να μειωθούν, όπως θα ήταν αναμενόμενο, λόγω μη βιωσιμότητας του συστήματος, αυξάνονταν με ταχύτατο ρυθμό, όπως καταδεικνύουν και τα στοιχεία της Eurostat στον Πίνακα 4.

Οι κυριότερες εργατικές κινητοποιήσεις πραγματοποιούνται τη διετία 2005-2006, κατά τη διάρκεια των οποίων αρκετοί ήταν οι κλάδοι (τραπεζοϋπάλληλοι, ναυτεργάτες, των δάσκαλοι, των λιμενεργάτες, καθηγητές πανεπιστημίου) που προέβησαν σε μαζικές απεργίες ενάντια στα μέτρα της κυβέρνησης που έθιγαν τα ασφαλιστικά τους δικαιώματα (Κατσορίδας, 2018). Ακόμη, μία σημαντική απεργιακή διαμαρτυρία πραγματοποιήθηκε το 2006 πάλι από τους δασκάλους, διεκδικώντας μεταξύ άλλων την αύξηση των δαπανών για την παιδεία σε ποσοστό 5% επί του ΑΕΠ ή 15% επί του ετήσιου προϋπολογισμού. Παρότι οι κινητοποιήσεις διήρκησαν συνολικά έξι εβδομάδες τα αιτήματά τους παρέμειναν ανεκπλήρωτα. Όμως η μαχητικότητα του κλάδου των δασκάλων άνοιξε το δρόμο για νέες διεκδικήσεις και μαζικότερη αντίδραση έναντι των μέτρων που καταστρατηγούσαν το κοινωνικό κράτος. Ωστόσο, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι συγκριτικά με τη προηγούμενη δεκαετία η πυκνότητα του συνδικαλιστικού κινήματος παρουσιάζει αισθητή πτώση, διανύοντας μία περίοδο «συναίνεσης» αναφορικά με τις πολιτικές εξευρωπαϊσμού του κοινωνικού κράτους (Κουζής, 2007, Μπιθυμήτρης & Κωτσονόπουλος, 2018).

ΕΤΟΣ	ΑΕΠ ¹	ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ²	ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ ΕΛΛΕΙΜΜΑ ΕΠΙ ΤΟΥ ΑΕΠ
2004	193.715.8	18.3%	-8,83%
2005	199.242.3	19.5%	-6,19%
2006	217.861.6	19.4%	-5,95%
2007	232.694.6	20.1%	-6,71%
2008	241.990.4	21.6%	-10,18%
2009	237.534.2	23.9%	-15,15%
2010	224.124.0	24.8%	-11,29%
2011	203.308.2	26.0%	-10,47%
2012	188.380.6	27.0%	-9,09%
2013	179.884.4	25.2%	-13,35%
2014	177.236.0	25.3%	-3,63%
2015	176.368.9	25.4%	-5,85%
2016	174.494.2	25.6%	0,24%
2017	176.903.4	24.7%	0,58%
2018	179.557.7	24.1%	0,93%
2019	183.250.4	24.0%	1,13%

¹ Το ΑΕΠ υπολογίζεται σε ευρώ

² Οι δαπάνες υπολογίζονται ως ποσοστό του ΑΕΠ

Πίνακας 4: Κοινωνικοί δείκτες των ετών 2004-2019 (Πηγή Eurostat)

Το 2008 το χρέος της Ελλάδας σε σχέση με το ΑΕΠ είχε φτάσει το 109,4%. Η κυβερνητική αστάθεια, ο λαϊκισμός και η καθυστέρηση των μεταρρυθμίσεων οφείλονταν σε παλαιότερα διαρθρωτικά προβλήματα του κρατικού μηχανισμού όπως η γραφειοκρατία, η φοροδιαφυγή και η διαφθορά, στοιχεία που επιδείνωσαν σταδιακά τη γενική οικονομία χρόνο με το χρόνο (Papadopoulos & Roumpakis, 2012, Manridis, 2018). Οι δαπάνες του κράτους ήταν σταθερά περισσότερες από τα έσοδα και επιπροσθέτως όλα τα στοιχεία έδειχναν ότι πριν από το 2009 όλες οι επενδύσεις βασιζόνταν σε εξωτερικούς δανεισμούς (Hyrrpolite, 2016). Η περίοδος από το 2008 μέχρι και την αποχώρηση της κυβέρνησης Καραμανλή, έμεινε γνωστή ως η «διετία της κατάρρευσης», με τη χώρα να τριπλασιάζει το χρέος της και να προσθέτει σε αυτό 57 δις. ευρώ. Εν τω μεταξύ, οι κοινωνικές δαπάνες παρέμεναν διογκωμένες, χωρίς ωστόσο να βελτιώνονται οι παθογένειες του συστήματος. Αντιθέτως ορισμένες από αυτές επιδεινώθηκαν, διότι η κατανομή των πόρων δεν πραγματοποιούνταν με βάση τις πραγματικές ανάγκες για κοινωνική προστασία αλλά με κριτήριο την εκάστοτε πολιτική ισχύ των κοινωνικών ομάδων και των σωματείων τους (Ματσαγγάνης, 2011).

Η βαθιά οικονομική ύφεση, στην οποία είχε εισέλθει η εθνική οικονομία, κατέστησε την Ελλάδα το πρώτο κράτος μέλος της Ευρωζώνης που ζήτησε επίσημα οικονομική βοήθεια από το ΔΝΤ και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στις 23 Απριλίου 2010, ο τότε πρωθυπουργός Γιώργος Παπανδρέου ανακοίνωσε το αίτημα της ελληνικής κυβέρνησης για ενεργοποίηση ενός μηχανισμού στήριξης, που θα εποπτευόταν από κοινού από το ΔΝΤ/ΕΚΤ/ΕΚ και ο οποίος επρόκειτο να παράσχει δάνειο «διάσωσης» στην χώρα, υποτίθεται με χαμηλότερα επιτόκια από αυτό της αγοράς (Papadopoulos & Roumpakis, 2012). Στις 3 Μαΐου του ίδιου έτους η Βουλή εγκρίνει το λεγόμενο «Μνημόνιο», το οποίο θα παρείχε στην Ελλάδα στήριξη ύψους 110 δις ευρώ, η οποία ωστόσο θα χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά για την κάλυψη των υποχρεώσεων της χώρας προς τους οφειλέτες της, δηλαδή τις τράπεζες, τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και τα κράτη. Τα μέτρα λιτότητας και οι μεταρρυθμίσεις που επέβαλε το ΔΝΤ έπληξαν ανεπανόρθωτα τις κοινωνικές δαπάνες, καθώς πραγματοποιήθηκαν σημαντικές περικοπές εισοδήματος και έκτακτες αυξήσεις της φορολογίας, που συνοδεύτηκαν από την εκτεταμένη απορρύθμιση των ελληνικών βιομηχανικών σχέσεων και την κατάργηση πολλών κερτημένων κοινωνικοοικονομικών δικαιωμάτων πολυάριθμων επαγγελματιών. Επιπροσθέτως, επλήγη σημαντικά και το συνταξιοδοτικό σύστημα διότι οι πολυάριθμες μεταρρυθμίσεις που πραγματοποιήθηκαν οδήγησαν σε μεγάλη μείωση των συντάξεων, με τους εργαζόμενους ωστόσο να συνεχίζουν να συνεισφέρουν υψηλά χρηματικά ποσά στα ταμεία (Papadopoulos & Roumpakis, 2012).

Φυσικά ανεπηρέαστο δεν έμεινε και το συνδικαλιστικό κίνημα, δεδομένου ότι η νέα μνημονιακή περίοδος επέφερε απότομες τροποποιήσεις στο σύστημα διαπραγμάτευσης (Katsaroumpas & Koukiadaki, 2019). Ο νόμος 4093/2012 μετατόπισε την κοινή ρυθμιστική διαδικασία για τον καθορισμό των μισθών στην εθνική γενική συλλογική σύμβαση και την αντικατέστησε με ένα νόμιμο συντελεστή κατώτατου μισθού, τον οποίο νομοθετήθηκε από την κυβέρνηση. Περαιτέρω αλλαγές το 2013 (Νόμος 4172/2013) προέβλεπαν ότι ο κατώτατος μηνιαίος και ημερήσιος μισθός καθορίζεται με απόφαση του Υπουργού Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας, με τη συγκατάθεση του Υπουργικού Συμβουλίου. Επίσης, ενώ η εθνική γενική συλλογική σύμβαση εξακολουθεί να ρυθμίζει μη μισθολογικά ζητήματα, τα οποία ισχύουν άμεσα για όλους τους εργαζόμενους, η ρυθμιστική της λειτουργία, όσον αφορά τα επίπεδα μισθών, έχει αναληφθεί πλέον από το κράτος. Αυτό θα μπορούσε να αποτελεί παράδειγμα μιας περίπτωσης αυτού που οι Streeck και Thelen (2005) αποκαλούν «μετατόπιση», επειδή οι συλλογικές θεσμικές ρυθμίσεις που βασίζονταν στην αυτονομία για τον καθολικό καθορισμό του ελάχιστου μισθού ουσιαστικά αντικαθίστανται από νέες θεσμικές ρυθμίσεις υπό την ηγεσία του κράτους.

Τα αλληπάλληλα μνημονιακά προγράμματα προκάλεσαν έξαρση απεργιακών κινητοποιήσεων (Diani & Kousis, 2014), οι οποίες είχαν σημαντικό αντίκτυπο στο μετασχηματισμό του κοινωνικοπολιτικού κλίματος της χώρας. Αυτό είχε μάλιστα ως αποτέλεσμα, οι πολιτικοί σχεδιασμοί και οι πρακτικές να επηρεάζονται, ακόμη και να εξαρτώνται από τη δυναμική του εργατικού κινήματος (Κατσορίδας, 2018). Με άλλα λόγια τα συνδικάτα συχνά αποτελούσαν κύριο φορέα «εσωτερικής διακυβέρνησης (Rudig & Karyotis, 2013, Kanelloropoulos et al., 2017). Θα πρέπει επίσης να υπογραμμιστεί ότι οι απεργιακές κινητοποιήσεις της τριετίας 2010-12 φαίνεται ότι έχουν αποκτήσει νέα χαρακτηριστικά, διαφέροντας από αυτές του παρελθόντος (π.χ. κατάληψη χώρων εργασίας, βίαιες διαδηλώσεις, περιφρουρήσεις εργοστασίων). Εντούτοις από τα μέσα του 2012 και εξής παρατηρούνται έντονα σημάδια κόπωσης του συνδικαλιστικού κινήματος, καθώς αφενός τα αιτήματα των απεργών δεν ικανοποιούνται από την κυβέρνηση αφετέρου διότι ανατρέπονται και σημαντικές κατακτήσεις, που με κόπο και αγώνες είχαν κατοχυρωθεί στο παρελθόν (Κατσορίδας, 2018).

Όταν η «αντιμνημονιακή» κυβέρνηση Σύριζα-ΑΝΕΛ ανέλαβε για πρώτη φορά την εξουσία τον Ιανουάριο του 2015, διατύπωσε εξαρχής την πρόθεσή της να περιορίσει τον αντίκτυπο των μέτρων λιτότητας που επέβαλε το ΔΝΤ και η ΕΕ. Κατά τη «περίοδο μετά την αποδόμηση» 2015–2016, μια νομοθετική πρόταση της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του Σύριζα συμπεριέλαβε την επαναφορά της ρυθμιστικής λειτουργίας της εθνικής γενικής συλλογικής σύμβασης, αναφορικά με τον εθνικό κατώτατο μισθό, καθώς και την εξάμηνη παράταση συλλογικών συμβάσεων κατά τη λήξη τους (άρθρο 72 ν. 4331/2015). Η σύναψη, ωστόσο, της τρίτης δανειακής σύμβασης τον Ιούλιο του 2015, ανάγκασε τη κυβέρνηση και πάλι να προβεί σε αυστηρές αναθεωρήσεις και αναδιάρθρωση των συλλογικών διαπραγματεύσεων (European Council, 2015). Αυτό συνεπώς, οδήγησε στην ανατροπή της νομοθεσίας που εισήγαγε ο Σύριζα σχετικά με τους κανόνες, τη διάρκεια των συλλογικών συμβάσεων και την εγκατάλειψη ενός νομοσχεδίου που προέβλεπε την αποκατάσταση των συλλογικών διαπραγματεύσεων για τους δημόσιους υπαλλήλους (Katsaroumpas & Koukiadaki, 2019).

Η αντίδραση των συνδικάτων, όπως ήταν φυσικό, ήταν άμεση καθώς το 2016 σημειώθηκε σημαντική ανάκαμψη των κινητοποιήσεων, οι οποίες αυξήθηκαν σε ποσοστό 127% στον ευρύτερο δημόσιο τομέα και 40% στον ιδιωτικό τομέα συγκριτικά με την περσινή χρονιά (Παπανικολόπουλος et al., 2018). Ωστόσο, πρόκειται για σχετικά μετριοπαθείς αντιδράσεις, κυρίως εναντίον του νέου νομοσχεδίου του Κατρούγκαλου για το ασφαλιστικό. Τα αιτήματα των διαμαρτυρομένων ήταν σε ακριβή συστοιχία με τις κυβερνητικές μνημονιακές πολιτικές αλλά και με τη στάση που τηρούσαν οι εργοδότες. Ο χαρακτήρας των

αιτημάτων ήταν αφενός «αμυντικός», καθώς μεταξύ άλλων, διεκδικούσαν σταθερότητα και εξασφάλιση αναφορικά με την εργασία, τους μισθούς και αφετέρου «επιθετικός», απαιτώντας αναδιάρθρωση και αναβάθμιση των υπηρεσιών, αύξηση προσλήψεων αλλά και κονδυλίων (Almeida, 2007). Ωστόσο, δεν υπήρχε σύμπνοια μεταξύ των κλάδων δημοσίου και ιδιωτικού τομέα, διότι τα συμφέροντα του διέφεραν σημαντικά, με αποτέλεσμα οι διεκδικήσεις τους να αποκλίνουν.

Η έντονη κοινωνική αναταραχή αλλά και το πολιτικό κόστος των τριών διαδοχικών μνημονίων που υπεγράφησαν, οδήγησαν σε μία νέα προσπάθεια μεταρρύθμισης του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας. Στις αρχές του 2017 για πρώτη φορά στην Ελλάδα εφαρμόζεται το σύστημα κοινωνικού εισοδήματος αλληλεγγύης (SSI), το οποίο αφορούσε νοικοκυριά τα οποία ζούσαν κάτω από τα όρια της φτώχειας. Μάλιστα οι τρεις πυλώνες του προγράμματος ήταν, η οικονομική στήριξη, η πρόσβαση σε υπηρεσίες και αγαθά καθώς και η παροχή επικουρικής βοήθειας για την επανένταξη στην αγορά εργασίας. Μία ακόμη πρωτοβουλία της κυβέρνησης ήταν η ίδρυση και λειτουργία Κοινοτικών Κέντρων στους περισσότερους δήμους της χώρας, που στόχο είχαν την ανάπτυξης υπηρεσιών στα πλαίσια της κοινότητας αλλά και την εξοικείωση των δημοτών με όλα τα κοινωνικά προγράμματα. Επίσης, μεταρρυθμίσεις έγιναν και στο σύστημα γονικών παροχών, στις αρχές του 2018, μέσω της ενοποίησης των δύο επιδομάτων κύριας οικογένειας/παιδιού και τη δημιουργία του νέου ενιαίου «Επιδόματος Παιδιού». Ακόμα, στα πλάνα της κυβέρνησης ήταν και η χορήγηση επιδόματος στέγασης σε 600.000 πληττόμενα νοικοκυριά, με τη χρηματοδότηση να εκτιμάτε στα 600 εκατομμύρια ευρώ ετησίως, τα οποία θα αντλούνται από τον κρατικό προϋπολογισμό (Ziomas et al., 2018). Φαίνεται λοιπόν ότι ορισμένες κυβερνητικές πρωτοβουλίες που αναλήφθηκαν τα τελευταία χρόνια έχουν αρχίσει να αντιμετωπίζουν τις σοβαρές παθογένειες του κοινωνικού κράτους, όπως την έλλειψη προγραμματισμού, τις διοικητικές και λειτουργικές ελλείψεις και την κατακερματισμένη εφαρμογή των κοινωνικών παροχών. Ειδικότερα, τα νέα οφέλη, όπως το κοινωνικό εισόδημα αλληλεγγύης και το επίδομα στέγασης, μαζί με τα μεταρρυθμισμένα οικογενειακά επιδόματα, θεωρήθηκαν ως εξορθολογισμένα κοινωνικά οφέλη, τα οποία θα μπορούσαν λειτουργήσουν ως δίκτυο κοινωνικής ασφάλειας κατά της (ακραίας) φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.

Βάσει λοιπόν της σύντομης ιστορικής αναδρομής που πραγματοποιήθηκε σχετικά με τα τεκταινόμενα γύρω από το κοινωνικό κράτος και τα συνδικάτα στην Ελλάδα, αδιαμφισβήτητα η χώρα ανήκει στο Νότιο μοντέλο κοινωνικής πολιτικής (Κατρούγκαλος 2004). Πιο συγκεκριμένα, εστιάζοντας στους τομείς της κοινωνικής ασφάλισης, διακρίνει κανείς στοιχεία του μοντέλου κατά Bismark, ενώ στον τομέα της δημόσιας υγείας ακολουθεί

το μοντέλο του Beveridge. Όπως και οι υπόλοιπες χώρες της Νότιας Ευρώπης, και στην Ελλάδα εφαρμόζεται κατά κόρον η πολιτική επιδομάτων, η οποία βασίζεται στην προσέγγιση του Bismark που σχετίζεται με τις χρηματικές παροχές, που αναδιανέμονται μέσω του ενός κατακερματισμένου προνοιακού συστήματος. Ωστόσο, οι παροχές αυτές δε μοιράζονται ισάξια μεταξύ των εργαζομένων, που χαίρουν κρατικής αναγνώρισης (οι εντός) και των μη θεσμοθετημένων (οι εκτός). Η επιδότηση των εκτός είναι φανερά χαμηλότερη από των εντός (Papadopoulos & Roumpakis, 2013, Galata & Chrysakis, 2017).

Επικεντρώνοντας την προσοχή μας στο ελληνικό συνδικαλιστικό σύστημα φαίνεται ότι η βάση οργάνωσης τους είναι διττή, καθώς χωρίζεται σε οργανισμούς του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα. Πιο συγκεκριμένα, οι εργαζόμενοι στον ιδιωτικό τομέα εντάσσονται στη δομή της ΓΣΕΕ (Γενικής Συνομοσπονδίας Εργασίας Ελλάδος), η οποία βάσει νόμου είναι η μόνη που μπορεί να διενεργεί εθνικές συλλογικές διαπραγματεύσεις και επίσης κατέχει το μονοπώλιο για όλες τις άλλες συνδικαλιστικές αρμοδιότητες σε πανελλαδική βάση (Κούζης, 2007). Από την άλλη πλευρά οι εργαζόμενοι που απασχολούνται με συμβάσεις δημοσίου δικαίου (π.χ. δημόσιοι υπάλληλοι, δάσκαλοι, εργαζόμενοι σε δημόσιες επιχειρήσεις) δικαιούνται να ενταχθούν σε συνδικαλιστικές οργανώσεις που ανήκουν στη δομή της ΑΔΕΔΥ (Ανώτατης Διοίκησης Συνδικάτων Δημοσίων Υπαλλήλων). Αμφότερες η ΓΣΕΕ και η ΑΔΕΔΥ συντελούν τον τριτοβάθμιο εθνικό συνδικαλιστικό τομέα, ενώ τα τοπικά εργατικά κέντρα και οι παραρτηματικές ομοσπονδίες ανήκουν στο δευτεροβάθμιο τομέα. Τέλος, εταιρικά, περιφερειακά ή κλαδικά σωματεία αποτελούν τον πρωτοβάθμιο συνδικαλιστικό τομέα (Ιοαννου, 2000).

Παρότι λοιπόν τα συνδικάτα στην Ελλάδα είναι επισήμως ανεξάρτητα μετά την πτώση της στρατιωτικής δικτατορίας το 1974, φαίνεται ότι ανέπτυξαν «μια «πελατειακή» σχέση με το κράτος, τα πολιτικά κόμματα και τις αντίστοιχες κυβερνήσεις (Ιοαννου, 2000, Urchurch & Mathers, 2012). Επιπροσθέτως, στην Ελλάδα το σύστημα εργασιακών σχέσεων είναι σε μεγάλο βαθμό κρατικοκεντρικό. Χαρακτηριστική είναι η κυριαρχία μίας μικροαστικής κοινωνικής δομής, που μοιάζει να ευνοεί μεσολαβήσεις λαϊκίστικου τύπου (Μπιθυμήτρης & Κωτσονόπουλος 2018). Συνεπώς, η πλουραλιστική προσέγγιση (**Βλ. Κεφάλαιο 4.3.1.**) φαίνεται να ταιριάζει περισσότερο στην ελληνική περίπτωση, καθώς οι συνδικαλιστικές οργανώσεις λειτουργούν όπως όλες οι υπόλοιπες ομάδες συμφερόντων, που πρωταρχικός σκοπός τους είναι η εξασφάλιση του οφέλους των μελών τους και δευτερευόντως του κοινωνικού συνόλου. Ο πελατειακός χαρακτήρας μπορεί να διαποτίσει τόσο τα εργατικά συνδικάτα και όσο και άλλες επαγγελματικές ομάδες, συνδεδεμένος με

τυπικές δομές συλλογικής δράσης, δημιουργώντας ένα υβριδικό σύστημα διαμεσολάβησης συμφερόντων (Trantidis, 2016).

Στην Ελλάδα, οι σχέσεις πάτρωνα και πελάτη διείσδυσαν στα εργατικά συνδικάτα και επαναπροσδιόρισαν τη σχέση τους με την πολιτική εξουσία. Μετά την πτώση της αυταρχικής στρατιωτικής δικτατορίας το 1974, η κεντροδεξιά Νέα Δημοκρατία και το σοσιαλιστικό ΠΑΣΟΚ διόρισαν μαζικά κομματικούς πελάτες στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, που περιλάμβανε τα κρατικά μονοπώλια σε ηλεκτρισμό, τηλεπικοινωνίες, μεταφορές, ύδρευση και λιμάνια καθώς και πολλές άλλες εμπορικές επιχειρήσεις (πχ βενζίνης, άμυνας, ναυπηγείων και τσιμέντου). Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 το ΠΑΣΟΚ είχε αναπτύξει το ισχυρότερο πελατειακό δίκτυο μεταξύ των εργαζομένων στον ευρύτερο δημόσιο τομέα. Μέσω των κλαδικών του οργανώσεων (κλαδικές), έφτασε στον έλεγχο των περισσότερων εργατικών συνδικάτων και δύο βασικών εργατικών-συνδικαλιστικών ενώσεων, της ΑΔΕΔΥ και της ΓΣΕΕ (Lyrintzis, 1984, Sotiropoulos, 1996, Lavdas, 2005, Matsaganis, 2007, Pappas, 2009). Τα μέλη του συνδικάτου στον ευρύτερο δημόσιο τομέα θα μπορούσαν να διεκδικήσουν τόσο ατομικές χάρες ως πελάτες όσο και συλλογικά αγαθά ως ομάδα, όπως μισθούς υψηλότερους από τον ιδιωτικό τομέα, γενναιόδωρα συνταξιοδοτικά προγράμματα, επιλογές πρόωρης συνταξιοδότησης, επιπλέον παροχές και διακοπές. Συνεπώς, η συγκεκριμένη δομή του ευρύτερου συνδικαλιστικού σώματος φαίνεται να είναι εξαιρετικά κατακερματισμένη (*disjointed corporatism*), με αποτέλεσμα να είναι λιγότερο ικανό να διεξάγει έναν ευρύτερο κοινωνικό διάλογο για τις γενικές πολιτικές (Lavdas, 2005). Ωστόσο, η πελατειακή συσχέτιση με την πολιτική εξουσία δημιούργησε «ενότητα στον κατακερματισμό» κάτω από ένα σύνολο κινήτρων και άτυπων κανόνων, που διείπαν τις κοινωνικές παροχές για συγκεκριμένους κλάδους. Αυτό το μοτίβο συλλογικής οργάνωσης και διαμεσολάβησης συμφερόντων δημιούργησε μια επαναλαμβανόμενη πολιτική μεροληψία αναφορικά με την παροχή και τη διατήρηση αγαθών από συγκεκριμένες ομάδες εργαζομένων.

Ένας από τους τομείς που παρατηρήθηκε το συγκεκριμένο φαινόμενο ήταν το ασφαλιστικό σύστημα όπου η κατανομή των πόρων, επί πολλές δεκαετίες δεν πραγματοποιούνταν με βάση τις ανάγκες της κάθε κοινωνικής ομάδας, αλλά βάσει της πολιτικής ισχύς των συνδικάτων που τις εκπροσωπούν (Ματσαγγάνης, 2011). Για παράδειγμα, όταν το 1990 η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας προώθησε στη Βουλή ένα μεταρρυθμιστικό νομοσχέδιο για το συνταξιοδοτικό σύστημα, τα συνδικάτα των δημόσιων συγκοινωνιών, των κρατικών τραπεζών και της δημόσιας εταιρείας ηλεκτρικής ενέργειας έδειξαν την αντίθεση τους, προχωρώντας σε απεργιακές κινητοποιήσεις για δύο εβδομάδες

(Matsaganis, 2007). Εντούτοις, αντί το νομοσχέδιο να αποσυρθεί, τροποποιήθηκε αφήνοντας ουσιαστικά ανέπαφα τα συμφέροντα των «προστατευόμενων» κλάδων. Εν συνεχεία, δύο χρόνια αργότερα μέσω του Νόμου 1902/ 1990, η κυβέρνηση προσπάθησε να αποφύγει για ακόμη μία φορά, την άμεση αντιπαράθεση με τα συνδικάτα, μεταθέτοντας το βάρος των περικοπών στις δαπάνες της ασφάλισης κυρίως στις μελλοντικές ομάδες εργαζομένων. Αυτού του είδους οι ανισότητες συνεχίζουν να διαιωνίζονται μέσα στο χρόνο, καθώς κατά περιόδους οι ισχύουσες ρυθμίσεις ευνοούν τα ελεύθερα επαγγέλματα έναντι των μισθωτών, το δημόσιο έναντι των ιδιωτικών εργαζομένων, τα συνδικάτα έναντι των επισφαλών εργαζομένων, τους μεσήλικες έναντι των νέων και τους άνδρες έναντι των γυναικών (O'Donnell & Tinios, 2003, Featherstone, 2005, Triantafyllou, 2005, Kalavrezou, 2021).

Μία ακόμη πολύ ενδιαφέρουσα πτυχή προς διερεύνηση, αναφορικά με τον τρόπο που τα συνδικάτα στην Ελλάδα διαμορφώνουν το κοινωνικό κράτος, είναι τα χαρακτηριστικά των συλλογικών δράσεων και οι λόγοι πραγματοποίησής τους. Ελλείπει αναλυτικών καταγραφών των συλλογικών διαμαρτυριών κατά τις δεκαετίες του 1980 και 1990, θα εστιάσουμε την προσοχή μας στις περιπτώσεις που αφορούν την περίοδο μετά τη μεγάλη οικονομική κρίση του 2008. Το 2018 δημοσιεύτηκε μία πολύ ενδιαφέρουσα μονογραφία, που εξέταζε το φαινόμενο της απεργίας στην ελληνική επικράτεια και μεταξύ άλλων οι ερευνητές προχώρησαν σε μία αναλυτική καταγραφή των απεργιών από το 2011 έως το 2017 (Παπανικολόπουλος et al, 2018). Βάσει λοιπόν των στοιχείων, επιβεβαιώθηκε η μέχρι τότε παραδοχή ότι τα συνδικάτα συνήθως αποτελούν το βασικό πυλώνα των κινητοποιήσεων και την ισχυρότερη μονάδα άσκησης πολιτικής πίεσης εν των έσω (Rudig & Karyotis, 2013, Kanellopoulos et al., 2017).

Κατά την περίοδο 2010-2015, οι δράσεις των συνδικαλιστικών οργανώσεων χωρίζονται σε δύο βασικές υποπεριόδους, την πρώτη διετία και τη δεύτερη. Κατά την πρώτη διετία παρατηρήθηκε κλιμάκωση των κινητοποιήσεων, ενώ από το 2013 φαίνεται ότι η δράση των εργατικών κινημάτων περνά σε μία περίοδο ύφεσης. Επιπροσθέτως, κατά την πρώτη περίοδο, κυριαρχούν κινητοποιήσεις συγκρουσιακού χαρακτήρα, όπως οι βίαιες διαδηλώσεις, οι περιφρουρήσεις και οι καταλήψεις. Αντιθέτως, η δεύτερη περίοδος χαρακτηρίστηκε από πιο μετριοπαθείς δράσεις (λιγότερο κοστοβόρες από τις πολυήμερες απεργίες), όπως είναι οι συγκεντρώσεις και οι παραστάσεις διαμαρτυρίας και οι ειρηνικές διαδηλώσεις (Παπανικολόπουλος et al, 2018). Το 2016, παρότι παρατηρείται ανάκαμψη 38%⁵ στις εργατικές κινητοποιήσεις (359 συμβάντα), αυτή αφορά κυρίως δράσεις μη απεργιακού

⁵ Αύξηση 40% στον ιδιωτικό τομέα, 27% στο δημόσιο και 127% στον ευρύτερο δημόσιο τομέα (Παπανικολόπουλος et al, 2018, Γράφημα 1, Πίνακας 1)

χαρακτήρα και μικρής συμμετοχής, που διαρκούν μόνο λίγες ώρες (πχ κατά κόρον συγκεντρώσεις, και δευτερευόντως πορείες, στάσεις εργασίας και παραστάσεις διαμαρτυρίας).

Εξετάζοντας λοιπόν σε δεύτερο επίπεδο τα αιτήματα των συνδικάτων κατά τη διάρκεια 2010-2017, αποδεικνύεται ότι η συντριπτική πλειονότητα των διαμαρτυριών πραγματοποιήθηκαν για την εξασφάλιση της εργασίας και του μισθού. Τα ζητήματα που αφορούσαν την υπογραφή συλλογικών συμβάσεων⁶ αποτέλεσαν τα πιο αιχμηρά αγκάρια για τα συνδικάτα. Ωστόσο, οι συλλογικές δράσεις του εργατικού κόσμου σχετίζονταν και το διαχρονικό πρόβλημα της συρρίκνωσης του κοινωνικού κράτους, μέσω των περικοπών των κοινωνικά επιδομάτων και άλλων κονδυλίων και μέσω των αυξήσεων στις εισφορές για την κοινωνική ασφάλιση. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των αρχών του 2016, οπότε και όλες οι συλλογικές δράσεις ως αίτημα είχαν την καταψήφιση του νόμου Κατρούγκαλου για το ασφαλιστικό. Αντιθέτως, τα συνδικάτα ελάχιστη προσοχή έδωσαν σχεδόν μηδενική προσοχή σε ζητήματα φορολογίας, ενώ μειοψηφική παρουσία στα αιτήματα είχαν τα θέματα γύρω από την αναβάθμιση των υπηρεσιών (π.χ. το ΕΣΥ) και την αύξηση των μισθών, των προσλήψεων και των δημόσιων κονδυλίων. Επιπροσθέτως, η ΓΕΣΕΕ και η ΑΔΕΔΥ δεν είχαν κοινές διεκδικήσεις, με τα εργασιακά, φυσικά, ζητήματα να παρουσιάζουν τις εντονότερες αποκλείσεις. Για παράδειγμα, την ΑΔΕΔΥ την απασχόλησαν κυρίως ο φόβος της εφεδρείας, οι μετατάξεις και οι ιδιωτικοποιήσεις, ενώ τα βασικά αιτήματα της ΓΕΣΕΕ σχετίζονταν με την εργασιακή μονιμότητα, η καταβολή των δεδουλευμένων, οι απολύσεις και οι εργασιακές συνθήκες.

Εντούτοις, με το πέρασμα στο 2017, παρατηρείται μία σημαντική αλλαγή στη θεματολογία των αιτημάτων των συνδικάτων. Παρότι τα εργασιακά ζητήματα πάλι βρίσκονταν στην κορυφή των διεκδικήσεων (πχ. προσλήψεις, αύξηση μισθών), αρκετές συλλογικές δράσεις στόχο είχαν την ενίσχυση των υπηρεσιών και την αποτροπή ιδιωτικοποίησης τους (από 7 σε 20) αλλά και τη περιφρούρηση των συλλογικών συμβάσεων (από 30 σε 118). Φαίνεται λοιπόν, ότι τα επιθετικά αιτήματα, που παλαιότερα αποτελούσαν τη μειοψηφία των διεκδικήσεων, πλέον εντάσσονται στο βασικό κορμό της αιτηματολογίας, τόσο του δημοσίου όσο και του ιδιωτικού τομέα. Μερική είναι και η αύξηση στη δυναμικότητα των δράσεων, δεδομένου ότι πραγματοποιήθηκαν 143 διαμαρτυρίες, συγκριτικά με τις 126 που καταγράφηκαν το 2016. Επιπροσθέτως, για πρώτη φορά μετά το

⁶ Ορισμένα από αυτά είναι: ιδιωτικοποιήσεις, αναδιατάξεις και μετατάξεις στις επιχειρήσεις, οι απολύσεις και επαναπροσλήψεις, μείωση προσωπικού, εργασιακή εφεδρεία, περικοπές μισθών, μερική απασχόληση, κυριακάτικη αργία).

2013, πολλαπλασιάστηκαν οι 24ωρες και οι 48ωρες απεργίες, οι οποίες το 2016 άγγιξαν το ναδίρ τους. Βέβαια, οι δράσεις μη κοστοβόρου χαρακτήρα συνεχίζουν να είναι οι προσφιλέστερες, ενώ ενδεικτική αυτής της τάσης είναι η σημαντική μείωση των διαδηλώσεων, που άγγιξε τη χαμηλότερη τιμή από το 2010 (από 17 σε 7).

Τέλος, κομβική είναι η αναφορά μας στο ρόλο που παίζει ο παράγοντας της απειλής στο βαθμό κινητοποίησης των συνδικάτων, διότι φαίνεται ότι αποτέλεσε τη βασικότερη κινητήρια δύναμη των δράσεων τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα. Η απουσία λοιπόν απειλής δεν εγείρει ζήτημα κινητοποίησης και συνεπώς, ο εκάστοτε κλάδος συμμετέχει στις διαμαρτυρίες μόνο εάν απειληθούν τα συμφέροντά τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αποτελούν οι κλάδοι της ΔΕΗ και των λιμενεργατών, η συμμετοχή των οποίων στις συλλογικές δράσεις κρίνεται τουλάχιστον υποτονική μέχρι και το 2014. Το 2015 ωστόσο που ανακοινώθηκε ένα πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων τόσο στη ΔΕΗ όσο και στα λιμάνια, η συμμετοχή τους στις διαμαρτυρίες εντατικοποιήθηκε. Κατά την εξεταζόμενη περίοδο, η μαζικότερη κινητοποίηση στον ιδιωτικό τομέα πραγματοποιήθηκε από τους εργαζόμενους στον κλάδο των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας (ΜΜΕ), ενώ στο δημόσιο τομέα από τους υγειονομικούς υπάλληλους. Στην πρώτη περίπτωση, οι εργαζόμενοι στα ΜΜΕ αντιτάσσονταν στη μείωση του κόστους στις δαπάνες για τη διαφήμιση, στις μαζικές απολύσεις, στη μεγάλη μείωση μισθών, καθώς και στην κατάργηση των συλλογικών συμβάσεων. Από την άλλη πλευρά, οι διαμαρτυρίες από τους εργαζομένους στο ΕΣΥ αφορούσαν κυρίως τη μείωση των κοινωνικών δαπανών για τη βελτίωση του συστήματος υγείας, η οποία το οδήγησε ένα βήμα πριν την κατάρρευση. Τέλος, μία ακόμη διακριτή κατηγορία αποτέλεσαν και οι συνδικαλιστές του ΟΤΕ και των τραπεζών, οι οποία παρά το μάχιμο παρελθόν τους, στην υπό εξέταση περίοδο, είχαν περιορισμένη έως και μηδαμινή συμμετοχή σε δράσεις διαμαρτυρίας, καθώς θεωρούνταν ως οι «προστατευόμενοι» του συστήματος και τα συμφέροντά τους δε θίγονταν. Παρόμοια στάση τήρησαν και οι εργαζόμενοι στη βιομηχανία τροφίμων και ποτών και οι υπάλληλοι των σουπερμάρκετ. Εξάιρεση, ωστόσο αποτελεί το συμβάν με τους εργαζόμενους της Coca-Cola το 2014, οι οποίοι μέσω του μποϊκοτάζ προσπάθησαν να αντισταθούν εναντίον της απόφασης της εργοδοσίας να μεταφέρουν ή να κλείσουν κάποια εργοστάσια της εταιρίας (Κουμανταράκη & Τσακίρης, 2016). Παρότι, η έκβαση της κινητοποίησης αυτής δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, αποτέλεσε μία από τις διαμαρτυρίες με τη μαζικότερη συμμετοχή τη χρονιά εκείνη.

Κεφάλαιο 7

7.1. Συζήτηση

Η βιβλιογραφική αυτή επισκόπηση οδηγεί και σε ορισμένες πολύ ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις σχετικά με τις σχέσεις που δομούνται μεταξύ των συνδικάτων και των διαφορετικών πολιτικών κομμάτων. Όπως κατέστη σαφές, η αλληλεπίδραση μεταξύ πολιτικού συστήματος ποικίλει και προσδιορίζεται από ποικίλους ιστορικούς, πολιτικούς και κοινωνικούς παράγοντες διαφοροποίησης. Η πιο πρόσφατη θεωρία των εντός (*insider*) και των εκτός (*outsider*) αποτελεί ένα χρήσιμο θεωρητικό εργαλείο που συμβάλλει σημαντικά στην καλύτερη κατανόηση της παραπάνω αλληλεπίδρασης (Lindbeck & Snower, 2002, Rueda, 2007, Emmenegger et al., 2012, Lindvall & Rueda, 2014). Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία λοιπόν, οι ομάδες πίεσης χωρίζονται σε εσωτερικές και εξωτερικές, εκ των οποίων οι πρώτες έχουν αναγνωριστεί και νομιμοποιηθεί από το κράτος, ενώ οι δεύτερες δεν χαίρουν κυβερνητικής στήριξης και αναγνώρισης. Επιπροσθέτως, οι εσωτερικές ομάδες μπορούν να εμπλακούν και σε σχέσεις συνεργασίας με το κράτος, εν αντιθέσει με τις εξωτερικές, οι οποίες συχνά βρίσκονται σε ρήξη με τις κυβερνήσεις.

Προτού λοιπόν εξετάσουμε τα δεδομένα που προκύπτουν από τη βιβλιογραφική επισκόπηση, υπό το πρίσμα της παραπάνω θεωρίας, σημαντικό είναι να διακρίνουμε τα βασικά είδη σχέσης που διαμορφώνονται μεταξύ κομμάτων και συνδικάτων. Το πρώτο διακριτό μοντέλο είναι το σοσιαλδημοκρατικό που περιλαμβάνει τις περιπτώσεις, στις οποίες οι συνδικαλιστικές οργανώσεις βρίσκονται σε ένα καθεστώς συμβίωσης με το κράτος, διότι αποτελούν μία μεγάλη δεξαμενή ψηφοφόρων, λόγω της μεγάλης πυκνότητας των μελών τους. Τα συνδικάτα λοιπόν αυτά είναι σε γενικές γραμμές ισχυρά, διεισδύοντας στο σύνολο των εργαζομένων και των επιχειρήσεων, ενώ στις περισσότερες περιπτώσεις δεν υφίστανται τον ανταγωνισμό από αντίπαλα συνδικάτα. Μία λοιπόν χώρα που ανήκει στο μοντέλο αυτό είναι αδιαμφισβήτητα η Μεγάλη Βρετανία, δεδομένου ότι το ίδιο το Εργατικό Κόμμα ιδρύθηκε από τους συνδικαλιστές. Μέσα λοιπόν από αυτή τη στενή σχέση συνεργασίας παγιώθηκαν τόσο θεσμικοί μηχανισμοί κοινωνικής πολιτικής αλλά καθιερώθηκαν επίσης και τα κορπορατιστικά σώματα διαπραγμάτευσης (συλλογικής και τριμερής). Διαχρονικά το Εργατικό Κόμμα είτε από τη θέση της εξουσίας είτε της αντιπολίτευσης παρείχε ένθερμη υποστήριξη στους συνδικαλιστές, είτε μέσω της ικανοποίησης πολλών αιτημάτων τους είτε με την προάσπιση του δικαιώματος των εργατών στην απεργία, όταν αυτό αμφισβητούνταν από τις συντηρητικές κυβερνήσεις (Wrigley, 2009). Επίσης, μία ακόμη χώρα που ανήκει στο

σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο είναι και η Σουηδία, καθώς διαθέτει πολύ ισχυρά συνδικάτα που ενεργούν αλληλέγγυα με τα κόμματα με στόχο να προωθηθούν οι εκάστοτε απαιτούμενες μεταρρυθμίσεις, χωρίς να προκαλούνται έντονες τριβές μεταξύ τους (Lindvall & Rueda, 2014).

Το δεύτερο διακριτό μοντέλο είναι αυτό του ανταγωνισμού όπου τα κόμματα (συνήθως τα αριστερά) ασκούν κυριαρχία επί των συνδικαλιστικών οργανώσεων, με αποτέλεσμα η πολιτικοποίηση των συνδικαλιστικών αιτημάτων να οδηγήσει στη ριζοσπαστικοποίηση των μεθόδων διεκδίκησης. Συνεπώς, η διαφορά μεταξύ του παρόντος μοντέλου και του σοσιαλδημοκρατικού έγκειται στο γεγονός ότι στην πρώτη περίπτωση πρόκειται για μία σχέση συμβίωσης ενώ στη δεύτερη για σχέση εξουσίας. Αυτό το μοντέλο αδιαμφισβήτητα εντοπίζεται στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, πριν τον εκδημοκρατισμό τους, όπου τα συνδικάτα δεν λειτουργούσαν ως αυτόνομες οργανώσεις αλλά κυριαρχούνταν από κομμουνιστικά κόμματα. Σε γενικές γραμμές, ο ρόλος τους ήταν να κρατούν τους εργαζόμενους των κρατικών επιχειρήσεων σε καταστολή και να τους εξοικειώσουν με τις αποφάσεις και τα σχέδια πολιτικής του κόμματος (Avdagic, 2004, Bernaciak et al., 2014). Ωστόσο, ακόμη και μετά την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων φαίνεται ότι επιβιώνει σε ορισμένες περιπτώσεις το μοντέλο αυτό, όπως για παράδειγμα στην Ουγγαρία, όπου το στα μέσα της δεκαετίας του 2000, το σοσιαλιστικό κόμμα, παρότι είχε ως επίσημο σύμμαχο του τα μεταρρυθμιστικά συνδικάτα της χώρας, τα απέκλεισε και τα περιθωριοποίησε από τις συζητήσεις για τις μεγάλες μεταρρυθμίσεις φιλελευθεροποίησης (Ágh, 2002). Ωστόσο, αυτού του είδους η ανταγωνιστική σχέση μεταξύ συνδικάτων και αριστερών κομμάτων εντοπίζονται και σε ορισμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, στις οποίες οι αριστερές κυβερνήσεις, που βρέθηκαν στην εξουσία προσπάθησαν να προωθήσουν μεταρρυθμίσεις που έπλητταν την κοινωνική πολιτική, αγνοώντας τις εκκλήσεις των συνδικάτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι σκληρές απεργιακές κινητοποιήσεις και εξεγέρσεις του 1995 στη Γαλλία, όπου συνδικάτα και εργαζόμενοι στράφηκαν εναντίον της μεταρρύθμισης του ασφαλιστικού συστήματος (Howard, 1998). Παρότι η κυβέρνηση προσπάθησε να καταπνίξει τις συλλογικές αυτές δράσεις, ήταν τόσο ριζοσπαστικές και μαζικές που τελικά αναγκάστηκε να οπισθοχωρήσει και να μην πραγματοποιήσει τη μεταρρυθμιστική τροπολογία.

Τέλος, αναγνωρίζεται και ένα τρίτο μοντέλο σχέσεων μεταξύ κομμάτων και συνδικάτων που βασικό του χαρακτηριστικό είναι η πολιτική ουδετερότητα, καθώς τα συνδικάτα προσκολλώνται κάθε φορά σε κόμματα, που συνήθως έχουν χαλαρή διάρθρωση και χρησιμοποιούν τις συμμαχίες αυτές, προς όφελος αποκλειστικά των μελών τους.

Υπάρχουν μάλιστα και περιπτώσεις που η αφοσίωση των συνδικαλιστικών οργανώσεων στο καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής είναι τόσο έντονη που αποφάσισαν να θυσιάσουν το δικαίωμά τους στη συλλογική διαπραγμάτευση, για να αποκτήσουν ένα υποτυπώδη ελεγκτικό ρόλο. Μία τέτοια περίπτωση «ιδεολογικής προσαρμογής» των συνδικάτων εντοπίζεται στην Ιταλία, όπου μετά τη δεκαετία του 1990 η Ιταλική Γενική Συνομοσπονδία Εργασίας (CISL), που κατά παράδοση ανήκε στην αριστερή πολιτική πτέρυγα, ξεκίνησε μία στροφή προς τη δεξιά καθώς η ισορροπία συμφερόντων άλλαξε, αρνούμενη την πρότερη ιδεολογική της ταυτότητα. Αντίθετα, η εγγύτητα μεταξύ της Καθολικής Ιταλικής Συνομοσπονδίας Συνδικάτων Εργαζομένων και των κληρονόμων της Χριστιανοδημοκρατίας αυξήθηκε μετά το 1994, όταν οι αριστερές φατρίες του πρώην κόμματος εισχώρησαν στο Ιταλικό Λαϊκό Κόμμα (Ceron & Negri, 2017).

Μία από τις πιο επιδραστικές μελέτες για τη σχέση μεταξύ της δημοκρατίας και του εργατικού κινήματος, που βασίζεται στη θεωρία του εντός και του εκτός είναι αυτή του Rueda (2007). Πιο συγκεκριμένα, υιοθετώντας μία πολιτική προσέγγιση, παρατήρησε ότι οι σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις δίνουν προτεραιότητα στα συμφέροντα των εμπιστευόμενων στην αγορά εργασίας, και ιδίως εκείνων που εκπροσωπούνται από συνδικάτα των οποίων η υποστήριξη είναι εκλογικά κρίσιμη. Ενώ αυξάνουν την προστασία για τους εντός, μειώνουν τις ευκαιρίες απασχόλησης για τους εκτός, μειώνοντας τη ζήτηση στην αγορά εργασίας και περιορίζοντας τις ροές μεταξύ απασχόλησης και ανεργίας. Αποφεύγοντας λοιπόν τις ντετερμινιστικές ερμηνείες, οι υποστηρικτές της παραπάνω προσέγγισης, προβλέπουν ότι στις χώρες που τα όπου τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα –και κατ' επέκταση, τα συνδικάτα – είναι ισχυρότερα, το χάσμα μεταξύ των εντός και των εκτός συνεχώς αμβλύνει (Lindvall & Rueda, 2014). Ωστόσο, για να είναι η πρόβλεψη όσο το δυνατόν εγκυρότερη, απαιτούμενο είναι να ληφθεί υπόψη και το γεγονός ότι οι ιδεολογίες των κομμάτων διαφέρουν μεταξύ των χωρών, ενώ με την πάροδο του χρόνου μπορεί και να μην αντιπροσωπεύουν πλέον τις ίδιες ομάδες ψηφοφόρων (Häusermann et al., 2013).

Εντούτοις, η βιβλιογραφική επισκόπηση που πραγματοποιήθηκε, φαίνεται να μην επιβεβαιώνει το επιχείρημα του Rueda, καθώς αρκετές από τις πρόσφατες μεταρρυθμίσεις που σχετίζονται με το κράτος πρόνοιας είναι μάλλον προς όφελος των εκτός και/ή περιορίζουν τα προνόμια των εντός, όπως για παράδειγμα τα συστήματα ελάχιστου εισοδήματος και οι κατώτατες συντάξεις για τους εκτός, επεκτείνοντας τη γενναιοδωρία και επιλεξιμότητα των υφιστάμενων συστημάτων (Ferrera, 2005, Häusermann, 2012). Βάσει των παραπάνω παρατηρείται μία αλλαγή στην ισχύ του κράτους πρόνοιας, καθώς αποκτά έναν πιο

ενεργό χαρακτήρα (Bonoli, 2013). Επιπροσθέτως, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι οι σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις βρίσκονταν στην πρώτη γραμμή προάσπισης πολλών μεταρρυθμίσεων που σχετίζονται με το κράτος πρόνοιας (Huo, 2009, Nelson, 2013, Vlandas, 2013).

Ωστόσο, συχνές είναι σε ορισμένες χώρες και οι σχέσεις έντονης ανταγωνιστικότητας μεταξύ των συνδικάτων και των αριστερών, κυρίως, κομμάτων, με τους διαχωρισμούς μεταξύ των εντός και των εκτός να αναζωογονούν τη ριζοσπαστική αριστερά και με τους εκτός να γίνονται η κύρια βάση στήριξης για τα ριζοσπαστικά και νέα αριστερά κόμματα (Marx & Picot, 2013, Marx, 2014, Lindvall & Rueda, 2014, Emmenegger et al., 2015, Rovny & Rovny, 2017). Εντούτοις τα εμπειρικά δεδομένα, που προέρχονται κυρίως από τον Ευρωπαϊκό Νότο υποδηλώνουν ένα παράδοξο, το οποίο αφορά την έντονη υποστήριξη που δείχνουν τόσο οι εντός όσο και οι εκτός σε διάφορα αριστερά κόμματα. Στις Νότιες χώρες μάλιστα ακόμη και νεοσύστατα αριστερά κόμματα κέρδισαν μερίδια ψήφου πάνω από 20%, σχηματίζοντας ή έχοντας βρεθεί κοντά στο σχηματισμό κυβερνήσεων (Schwander 2018). Πιθανόν η πρόσφατη αυτή τάση να οφείλεται και στην έλλειψη εμπιστοσύνης μεγάλης μερίδας των πολιτών στα «παλιά» κόμματα, τα οποία δεν κατάφεραν να δώσουν λύσεις σε σημαντικά οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα. Επίσης, στις χώρες αυτές, η οικονομική κρίση μετά το 2008 προκάλεσε σημαντική αναδιάρθρωση του πολιτικού χώρου, οδηγώντας σε έντονες συγκρούσεις μεταξύ της εργατικής τάξης και των «παλαιών» κομμάτων εξαιτίας των μέτρων λιτότητας (Hutter et al., 2018). Συνοψίζοντας, παρατηρούνται όπως είναι φυσικό σημαντικές διαφοροποιήσεις στις προτιμήσεις και τις επιδιώξεις μεταξύ των εντός και των εκτός. Οι εκτός λοιπόν τάσσονται συνήθως υπέρ ενός αναδιανεμητικού κράτους πρόνοιας που δημιουργεί θέσεις εργασίας, ενώ οι εντός εκφράζουν την προτίμηση για ένα κράτος πρόνοιας που βασίζεται στην κοινωνική ασφάλιση. Παρά όμως την όλη ετερογένεια και οι δύο ομάδες τείνουν να υποστηρίζουν κυρίως τα αριστερά κόμματα.

Η δεύτερη πτυχή του σχολιασμού των εμπειρικών δεδομένων σχετίζεται με την επίδραση που ασκεί η παγκοσμιοποίηση στην πυκνότητα αλλά και στη δράση των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Όπως, ήδη κατέστη σαφές από τη συζήτηση για τη σχέση μεταξύ της παγκοσμιοποίησης και του κράτους πρόνοιας, οι πολιτικές επιδράσεις και αποφάσεις είναι τελικά ο πιο επιδραστικός παράγοντας για τη διαμόρφωση του δεύτερου. Όπως κατέδειξε και ο Engler (2020) στη μελέτη του, στις χώρες με ασθενή οργανωμένη εργασία, όταν στην εξουσία βρίσκονται αριστερά κόμματα οι δαπάνες για τις συντάξεις διευρύνονται. Αντίθετα, σε χώρες με ισχυρή οργανωμένη εργασία, οι δεξιές κυβερνήσεις

είναι αυτές που αυξάνουν τις δαπάνες για τα συνταξιοδοτικά προγράμματα. Στην περίπτωση των επιδομάτων ασθενείας, οι κομματικές διαφορές μειώνονται με το οικονομικό άνοιγμα ακόμη και στις αδύναμες εργατικές χώρες, αλλά το πρόσημο του συντελεστή του δείκτη κομματικοποίησης αντιστρέφεται. Ως εκ τούτου, στις χώρες που δεν έχουν ισχυρά οργανωμένα συνδικάτα, η αριστερά φαίνεται ότι δεν υποκύπτει στις πιέσεις της παγκοσμιοποίησης, για περικοπή των κοινωνικών δαπανών.

Ένα ακόμη ζήτημα που έχει κεντρίσει το ακαδημαϊκό ενδιαφέρον, είναι το κατά πόσο η πτώση των απεργιακών κινητοποιήσεων σε αρκετά κράτη της Ευρώπης κατά τις δεκαετίες του 1980 και 1990 θα μπορούσε εν μέρει να προκλήθηκε εξαιτίας της παγκοσμιοποίησης. Παρότι θα ήταν αναμενόμενο η παγκοσμιοποίηση να έχει αρνητικές συνέπειες τόσο στην πυκνότητα των συνδικάτων, όσο και στο βαθμό κινητοποίησης, η υπόθεση αυτή τελικά δεν επιβεβαιώνεται. Ο Piazza (2005), που μελέτησε το θέμα, εξετάζοντας 15 διαφορετικές ευρωπαϊκές χώρες, απέδειξε ότι η παγκοσμιοποίηση (μετρούμενη ως προς το διεθνές εμπόριο, τις επενδύσεις και την απελευθέρωση των οικονομικών ελέγχων) σχετίζεται αρνητικά με τη μαχητικότητα των συνδικάτων. Ωστόσο, το συγκεντρωτικό του μοντέλο δεν αποτυπώνει επαρκώς, την πολυεπίπεδη επιρροή των μακροοικονομικών παραγόντων στα συνδικάτα και τους εργαζομένους σε διαφορετικές χώρες, λόγω των θεσμών της αγοράς εργασίας σε εθνικό επίπεδο. Βέβαια, ο Piazza παρατήρησε μία σημαντική διαφορά μεταξύ των χωρών με ισχυρά συνδικάτα και αυτών με πιο αδύναμη οργανωμένη εργασία. Στην πρώτη περίπτωση λοιπόν, η παγκοσμιοποίηση δεν αποτελεί σημαντικό παράγοντα καθορισμού των απεργιών, ενώ στις χώρες που ανήκουν στη δεύτερη περίπτωση φαίνεται ότι η οικονομική διεθνοποίηση ως ένα βαθμό συμβάλλει σημαντικά στην εργασιακή απραξία (*labor quiescence*). Όπως άλλωστε είχαν ήδη υποδείξει οι Tsebelis και Lange (1995), η παγκοσμιοποίηση στις χώρες με ισχυρά συνδικάτα φαίνεται ότι κάποιες φορές συμβάλλει στη μαχητικότητα των συνδικάτων, όπως και δύο ακόμη μακροοικονομικές μεταβλητές, που είναι η αύξηση της βιομηχανικής απασχόλησης και ο πληθωρισμός.

7.2. Συμπεράσματα

Έχοντας λοιπόν ολοκληρώσει την επισκόπηση των δεδομένων για την εξέλιξη των κρατών πρόνοιας στην Ευρώπη και το ρόλο που παίζουν τα συνδικάτα αλλά και τα κόμματα στη διαμόρφωση τους, εξάγονται ορισμένα ενδιαφέροντα συμπεράσματα.

Από την ανάλυση ενός αξιολογού αριθμού περιπτώσεων κατέστησε σαφές ότι η πυκνότητα των συνδικάτων είναι ένας από τους πιο καθοριστικούς παράγοντες του επιπέδου των κοινωνικών δαπανών. Οι Σκανδιναβικές χώρες συνεχίζουν να κατέχουν την πρωτιά στα υψηλότερα ποσοστά πυκνότητας των συνδικάτων, έπειτα ακολουθούν οι χώρες της Κεντρικής Ευρώπης, ενώ το επίπεδο της οργανωμένης εργασίας φαίνεται να είναι περίπου το ίδιο στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου (με εξαίρεση ίσως την Ιταλία) και στα πρώην σοσιαλιστικά κράτη. Ωστόσο, η πυκνότητα των συνδικάτων συνδέεται με υψηλότερο επίπεδο κοινωνικών δαπανών, μόνο σε συντονισμένες οικονομίες αγοράς. Επίσης, δεν αυξάνονται όλοι οι τύποι δαπανών ομοιόμορφα, καθώς οι διεκδικήσεις των συνδικάτων δε στόχευαν ποτέ στη συνολική βελτίωση της κοινωνικής πολιτικής. Όπως κατέδειξαν και οι Hamann (et al., 2013), στη μελέτη τους για τις γενικές απεργίες, που οργάνωσαν τα συνδικάτα της Δυτικής Ευρώπης από το 1980 έως και το 2009, η πλειοψηφία τους αφορούσε ζήτημα που σχετίζονται αμιγώς με τους ενεργεία εργαζόμενους (μισθολογική πολιτική, χρόνος εργασίας, αποδοχές αδειάς κτλ). Ακολουθούν οι διεκδικήσεις γύρω από τα συνταξιοδοτικά ζητήματα, ενώ μικρό ενδιαφέρον φαίνεται ότι δίδεται από τα συνδικάτα για τη βελτίωση δύο ακόμη σημαντικών πτυχών της προνοιακής πολιτικής, που είναι η δημόσια υγεία και η παιδεία. Η ίδια τάση, για ανισομερή διεκδίκηση από πλευράς συνδικάτων, επιβεβαιώνεται και στην περίπτωση της Ελλάδας, όπου η πλειονότητα των αιτημάτων των συνδικαλιστικών οργανώσεων αφορούσε διαχρονικά τον τομέα της εργασίας.

Μία ακόμη σημαντική συμβολή της παρούσας βιβλιογραφικής ανασκόπησης είναι η διερεύνηση της υπόθεσης ότι τα δημοκρατικά καθεστάτα αποτελούν έναν επίσης καταλυτικό παράγοντα στη διαμόρφωση των κοινωνικών δαπανών σε όλη την Ευρώπη. Επίσης, κατέστη εύλογος και ο ισχυρισμός ότι η πολιτική τους επιρροή καθορίζει σε μεγάλο βαθμό και την επίδραση που θα ασκούν τα ίδια τα συνδικάτα στη διαμόρφωση του κοινωνικού κράτους. Εξετάζοντας λοιπόν το τρίπτυχο: κυβερνητικό σχήμα (δεξιό, κεντρώο, αριστερό), συλλογικές δράσεις (διαπραγματεύσεις και διαμαρτυρίες) και κοινωνικές δαπάνες, αποδείχθηκε ότι ένα όσο πιο δεξιά είναι η κυβέρνηση στη διάσταση της πολιτικής αριστεράς-δεξιάς, τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα γενικών απεργιών από τα συνδικάτα (περιπτώσεις Ιταλίας και

Γαλλίας). Εντοπίστηκε επίσης και μια ισχυρή αλληλεπίδραση μεταξύ της θέσης του κόμματος και του αποκλεισμού των συνδικάτων μέσω της νομοθεσίας (Etchemendy, 2004, Culpepper & Regan, 2014, Lehndorff et al, 2017). Πιο συγκεκριμένα, φάνηκε ότι τα συνδικάτα απαντούν στον αποκλεισμό με γενική απεργία σε μεγαλύτερο βαθμό εάν η εν λόγω κυβέρνηση είναι κεντροαριστερή και όχι κεντροδεξιά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι μονοήμερες γενικές απεργίες το Δεκέμβρη του 1985, που οργάνωσαν οι συνδικαλιστικές οργανώσεις, εναντιώμενες στην απόφαση του ΠΑΣΟΚ για πάγωμα των μισθών για 2 χρόνια χωρίς συνδικαλιστική διαβούλευση. Τέλος, επιβεβαιώθηκε και η υπόθεση ότι τα αριστερά πολιτικά κόμματα είναι συνήθως ισχυρότεροι υποστηρικτές των συμφερόντων της μεσαίας τάξης και των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, ευνοώντας τις αναδιανεμητικές πολιτικές και τις υψηλότερες κοινωνικές δαπάνες.

Η τελευταία αυτή διαπίστωση μάλιστα, σχετίζεται άρρηκτα με τη θεωρία των εντός και των εκτός, η οποία ρίχνει φως στους τρόπους διαμόρφωσης της κυβερνητικής πολιτικής υπό τις πιέσεις διαφορετικών κοινωνικών ομάδων με διακριτές προτιμήσεις. Παρατηρήθηκε λοιπόν ότι η αναδιανομή ή η θέσπιση προνομιακών πολιτικών βάσει των αναγκών είναι σημαντικές συνήθως για άτομα που εκτίθενται σε ισχυρή ευπάθεια στην αγορά εργασίας, ενώ τα πιο εξασφαλισμένα και σταθερά μέλη του εργατικού δυναμικού έχουν έντονο ενδιαφέρον για τα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης που βασίζονται στην ισοδυναμία. Επιπροσθέτως, όσο υψηλότερος είναι ο κίνδυνος της ανεργίας ή της άτυπης απασχόλησης, τόσο πιο έντονα οι άνθρωποι υποστηρίζουν τις πολιτικές αναδιανομής και ενεργοποίησης που βασίζονται στις ανάγκες και τόσο λιγότερο υποστηρίζουν την κοινωνική ασφάλιση που σχετίζεται με τις αποδοχές. Η παρούσα βιβλιογραφική ανασκόπηση κατέστησε σαφές ότι οι εθνικές διαφορές καθιστούν τα αριστερά κόμματα περισσότερο ή λιγότερο ευαίσθητα στις προτιμήσεις των εκ των έσω, και περισσότερο ή λιγότερο ευάλωτα στην απειλή απώλειας της εξωτερικής υποστήριξης. Αξιοσημείωτη είναι επίσης η αποτυχία των κεντροαριστερών κομμάτων στην Ευρώπη να επωφεληθούν πολιτικά από την οικονομική κρίση χαρακτήρισε την περίοδο από το 2008 και μετά. Συνεπώς, η αποτυχία αυτή πιθανόν οφείλεται στο γεγονός ότι η ανεργία αυξήθηκε πολύ ακόμη και στις ισχυρές δημοκρατίες της Ευρώπης, και τα κεντροαριστερά κόμματα στάθηκαν ανίκανα να συμφιλιώσουν τα συμφέροντα των εντός και των εκτός.

Φυσικά η παρούσα μελέτη προσπάθησε να καλύψει ένα μέρος μόνο μέρος του κενού που υφίσταται στην ακαδημαϊκή συζήτηση σχετικά με την επίδραση των συνδικάτων στη χάραξη κοινωνικών πολιτικών, καθώς όπως αποδείχτηκε οι παράγοντες επιρροής είναι

πολύαριθμοι και πολυεπίπεδοι, συνεπώς η ακριβής χαρτογράφησή τους απαιτεί την πραγματοποίηση περισσότερων εμπειρικών μελετών. Μάλιστα, τα πρώην σοβιετικά κράτη της Ανατολικής Ευρώπης παραμένουν τα λιγότερο μελετημένα, ειδικά στα ζητήματα που αφορούν τις συλλογικές δράσεις και την οργανωμένη εργασία, που παραμένουν έως σήμερα μερικώς καταγεγραμμένες. Τέλος, μία ακόμη ενδιαφέρουσα προοπτική για την έρευνα θα ήταν να συγκριθούν τα εμπειρικά ευρήματα της Ευρώπης με αυτά από άλλες καπιταλιστικές οικονομίες, ώστε να μελετηθούν οι διεθνείς εξελίξεις στη διαμόρφωση των προνοιακών πολιτικών και της οργανωμένης εργασίας.

Βιβλιογραφία

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Abel-Smith, B., Calltorp, J., Dixon, M., Dunning, A., Evans, E., Holland, W., Jarman, B. και Mosialos, E. (1994). *Report of the Expert Commission on the Greek Health Services*, Pharmetrica S.A., Athens.

Acemoglu D. και Robinson J.A. (2000). Why did the West extend the franchise? Democracy, inequality and growth in historical perspective, *The Quarterly Journal of Economics*, **115**(4), 1167-1199.

Adăscăliței D. και Muntean A. (2019). Trade union strategies in the age of austerity: The Romanian public sector in comparative perspective, *European Journal of Industrial Relations*, **25**(2), 113–128.

Adserà, A. και Boix, C. (2002). Trade, democracy and the size of the public sector: The political underpinnings of openness, *International Organization*, **56**(2), 229–262.

Ágh, A. (2002). The dual challenge and the reform of the Hungarian socialist party, *Communist and Post-Communist Studies*, **35**(3), 269–288.

Albert K. (2014). Labor union political strategy in an era of decline and revitalization, *Sociological Inquiry*, **84**(2), 210–237.

Alemán J. (2008). Labor market deregulation and industrial conflict in new democracies. A cross-national analysis, *Political Studies*, **56**(4), 830–856.

Alestalo M. και Uusitalo H. (1990). 2 Social Expenditure: A Decompositional Approach, *International Journal of Sociology*, **20**(3), 37-68.

Allan J. και Scruggs L. (2004). Political Partisanship and Welfare State Reform in Advanced Industrial Societies, *American Journal of Political Science*, **48**(3), 496-512.

Amenta E. και Caren N. (2004). The legislative, organizational, and beneficiary consequences of state-oriented challengers. Στο Snow D.A., Soule S.A. και Kriesi H. (Επιμ.), *The Blackwell Companion to Social Movements*. Blackwell Publishing Ltd: Oxford, σελ. 461–488.

Amenta, E., Caren, N., Chiarello, E. και Su, Y. (2010). The political consequences of social movements, *Annual Review of Sociology*, **36**, 287-307.

Amenta E. και Young M.P. (1999). Democratic states and social movements: Theoretical arguments and hypotheses, *Social Problems*, **46**, 153-168.

Anderson K. (2004). Pension politics in three small states: Denmark, Sweden and the Netherlands, *Canadian Journal of Sociology*, **29**, 289–312.

Andreotti, A., Mingione, E. και Polizzi, E. (2012). Local welfare systems: a challenge for social cohesion, *Urban Studies*, **49**(9), 1925-1940.

Andrews KT. (2004). *Freedom Is a Constant Struggle: The Mississippi Civil Rights Movement and Its Legacy*, University Chicago Press, Chicago.

- Anheier H.K. και Krlev G. (2014). Welfare regimes, policy reforms, and hybridity, *American Behavioral Scientist*, **58**(11), 1395-1411.
- Anttonen A. και Sipilä J. (1996). European social care services: is it possible to identify models?, *Journal of European Social Policy*, **6**(2), 87–100.
- Arcanjo M. (2011). Welfare State Regimes and Reforms: A Classification of Ten European Countries between 1990 and 2006, *Social Policy and Society*, **10**, 139-150.
- Astudillo Ruiz, J. (2001). Without Unions, but Socialist: The Spanish Socialist Party and Its Divorce from Its Unions Confederation (1982-1996), *Politics & Society*, **29**(2), 273-296.
- Avdagic S. (2004). *Loyalty and power in union-party alliances: Labor politics in postcommunism*, Max Planck Institut für Gesellschaftsforschung, Köln.
- Baccaro L. (2003). What is Dead and What is Alive in the Theory of Corporatism, *British Journal of Industrial Relations*, **41**(4), 683-706.
- Bambra C. (2005). Cash versus services: “Worlds of Welfare” and the de commodification of cash benefits and health care services, *Journal of Social Policy*, **34**(2), 195–213.
- Barbash J. (1947). Unions, government, and politics, *ILR Review*, **1**(1), 66–79.
- Barker, C., Cox, L., Krinsky, J. και Nilsen, A. (Επιμ.). (2013). *Marxism and Social Movements*, Brill, Leiden.
- Baumgarten, B., Daphi, P. και Ullrich., P. (Επιμ.). (2014). *Conceptualizing Culture in Social Movement Research*, Palgrave Macmillan, Hampshire.
- Baumgarten B. (2014). Culture and Activism across Borders. Στο Baumgarten B., Daphi P. και Ullrich P. (Επιμ.), *Conceptualizing Culture in Social Movement Research*. Palgrave Macmillan: London, σελ. 91–113.
- Béland D. (2001). Does Labor Matter? Institutions, Labor Unions and Pension Reform in France and the United States, *Journal of Public Policy*, **21**(2), 153-172.
- Bennett J. και Taylor J. (2001). Labor unions: Victims of their political success?, *Journal of Labor Research*, **22**(2), 261–273.
- Bermeo N. (1997). Myths of Moderation: Confrontation and Conflict during Democratic Transitions, *Comparative Politics*, **29**(3), 305–322.
- Bermeo N. (2010). Interests, inequality, and illusion in the choice for fair elections, *Comparative Political Studies*, **43**, 1119-1147.
- Bernaciak, M., Gumbrell-McCormick, R., και Hyman, R. (2014). *Trade unions in Europe: Innovative responses to hard times*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlin.
- Bernaciak, M. και Kahancova, M. (2017). *Innovative union practices in Central-Eastern Europe*. European Trade Union Institute (ETUI), Brussels.
- Bettio F. και Plantenga J. (2004). Comparing care regimes in Europe, *Feminist Economics*, **10**(1), 85–113.

- Blumer H. 1957. *Collective Behavior. In Review of Sociology. Analysis of a Decade*, John Wiley and Sons, New York, 127–158.
- Boeri, T., Boersch-Supan, A. και Tabellini, G. (2001α). Would You Like To Shrink the Welfare State? The Opinions of European Citizens, *Economic Policy*, **32**, 7–44.
- Boeri, T., Brugiavini, A. και Calmfors, L. (2001β). *The Role of Unions in the Twenty-first Century*, Oxford University Press, Oxford.
- Bohle D. and Greskovits B. (2012). *Capitalist diversity on Europe's periphery*. Ithaca: Cornell University Press.
- Boito, A., Marcelino, P. και Hallewell, L. (2011). Decline in Unionism? An Analysis of the New Wave of Strikes in Brazil, *Latin American Perspectives*, **38**(5), 62–73.
- Bonoli G. (1997). Classifying welfare states: a two-dimension approach, *Journal of Social Policy*, **26**(3), 351–372.
- Bonoli G. (2000). *The Politics of Pension Reform: Institutions and Policy Change in Western Europe*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bonoli G. (2001). Political institutions, veto points, and the process of welfare stateadaptation. Στο Pierson, P. (Επιμ.), *The New Politics of the Welfare State*, Oxford University Press: Oxford, σελ. 238-264.
- Bonoli G. και Palier B. (2000). How do Welfare States Change? Institutions and Their Impact on the Politics of Welfare State Reform, *European Review*, **8**, 333–352.
- Bonoli G. και Powell M. (2010). *Social Democratic Party Policies in Contemporary Europe*, Routledge, London.
- Boreham P. και Hall R. (1994). Trade Union Strategy in Contemporary Capitalism: The Microeconomic and Macroeconomic Implications of Political Unionism, *Economic and Industrial Democracy*, **15**(3), 313–353.
- Bordogna, L. και Cella, G. P. (2002). Decline or transformation? Change in industrial conflict and its challenges, *Transfer: European Review of Labour and Research*, **8**(4), 585–607.
- Bradley D., Blome A. και Kleider H. (2016). *How Politics and Institutions Shape Poverty and Inequality*. Oxford University Press, Oxford, UK.
- Bradley, D., Huber, E., Moller, S., Nielsen, F. και Stephens, J.D. (2003). Distribution and Redistribution in Postindustrial Democracies, *World Politics*, **55**, 193–228.
- Bretschger, L. και Hettich, F. (2002). Globalisation, capital mobility and tax competition: Theory and evidence for OECD countries, *European Journal of Political Economy*, **18**(4), 695–716.
- Brown, D.S. και Hunter W. (2004). Democracy and human capital formation, *Comparative Political Studies*, **37**, 842-864.
- Brugiavini, A., Ebbinghaus, B., Freeman, R., Garibaldi, P., Holmlund, B., Schludi, M. και Verdier, Th. (2001). Part II What Do Unions Do to the Welfare States?. Στο Boeri T., Brugiavini A. και Calmfors L. (Επιμ.), *The Role of Unions in the Twenty-first Century*. Oxford University Press: Oxford, σελ. 157-280.

- Bryson, A., Ebbinghaus, B. και Visser, J. (2011). Introduction: Causes, Consequences and Cures of Union Decline, *European Journal of Industrial Relations*, **17**(2), 97-105.
- Bueno de Mesquita, B., Smith, A., Siverson, R.M. και Morrow, J.D. (2003). *The logic of political survival*, MA: The MIT Press, Cambridge.
- Burgoon B. (2001). Globalization and welfare compensation: Disentangling the ties that bind, *International Organization*, **55**(3), 509–551.
- Burkitt B. και Baimbridge M. (1994). The Maastricht Treaty's impact on the welfare state, *Critical Social Policy*, **14**(42), 100–111.
- Burns J. (2010). STRIKE!: Why mothballing labor's key weapon is wrong, *New Labor Forum*, **19**(2), 59-65.
- Burstein P. και Linton A. (2002). The impact of political parties, interest groups, and social movement organizations on public policy: Some recent evidence and theoretical concerns, *Social Forces*, **81**(2), 381-408.
- Busemeyer, M.R. (2009). From myth to reality: Globalisation and public spending in OECD countries revisited, *European Journal of Political Research*, **48**, 455-482.
- Busemeyer, M.R. και Garritzmann, J.L. (2019). Compensation or social investment? Revisiting the link between globalisation and popular demand for the welfare state, *Journal of Social Policy*, **48**(3), 427–448.
- Butković H., Samardžija V., Skazlić I. και Avar I. (2016). *The rise of the dual labour market: fighting precarious employment in the new member states through industrial relations (PRECARIR)*. Bratislava: Central European Labour Studies Institute.
- Callaghan J. (2003). Social Democracy in Transition, *Parliamentary Affairs*, **56**, 125–140.
- Cameron D.R. (1978). The Expansion of the Public Economy: A Comparative Analysis, *American Political Science Review*, **72**, 1243–1261.
- Campbell J.L. (2004). *Institutional change and globalization*. Princeton. Princeton University Press, NJ.
- Caraway T.L. (2012). Pathways of dominance and displacement: The varying fates of legacy unions in new democracies, *World Politics*, **64**, 278-305.
- Castles F. και Mitchell D. (1993). Worlds of Welfare and families of nations. Στο Castles F. (Επιμ.), *Families of Nations: Patterns of Public Policy in Western Democracies*. Dartmouth Publishing Company: Aldershot, σελ. 93–128.
- Ceron, A. και Negri N. (2017). Trade Unions and Political Parties in Italy (1946–2014): Ideological Positions and Critical Junctures, *South European Society and Politics*, **22**(4), 491-508.
- Checchi D. και Nunziata L. (2011). Models of Unionism and Unemployment, *European Journal of Industrial Relations*, **17**(2), 141-152.
- Coleman V. (1988). Labor power and social equality: Union politics in a changing economy, *Political Science Quarterly*, **103**(4), 687–705.

Collier D. και Mahon Jr. J.E. (1993). Conceptual 'Stretching' Revisited: Adapting Categories in Comparative Analysis, *American Political Science Review*, **87**(4), 845–855.

Collier R.B. και Mahoney J. (1997). Adding collective actors to collective outcomes: Labor and recent democratization in South America and southern Europe, *Comparative Politics*, **29**(3), 285-303.

Crouch C. (1993). *Industrial relations and European state traditions*, Clarendon Press, Oxford.

Crouch C. (2017). Membership density and trade union power, *Transfer: European Review of Labour and Research*, **23**(1), 47–61.

Culpepper P.D. και Regan, A. (2014). Why Don't Governments Need Trade Unions Anymore? The Death of Social Pacts in Ireland and Italy', *Socio-Economic Review*, **12**, 723–745.

Cusack, T. (1997). Partisan politics and public finance: Changes in public spending in the industrialized democracies, 1955–1989, *Public Choice*, **91**(3–4), 375–395.

Dark T. (2001). *The Unions and the Democrats: An Enduring Alliance*, Cornell University Press, Ithaca.

Davaki K. και Mossialos E. (2005). Plus ca change: Health sector reforms in Greece, *Journal of Health Politics, Policy and Law*, **30**(1-2), 143-167.

Del Rio Loira P. και Fenger M. (2019). Spanish trade unions against labour market reforms: strategic choices and outcomes, *Transfer: European Review of Labour and Research*, **25**(4), 421–435.

Della Porta D. (2015). *Social Movements in Times of Austerity: Bringing Capitalism Back into Protest Analysis*, Polity Press, Cambridge.

Della Porta D. και Diani M. (2010). *Social Movements: An Introduction (2^η έκδοση)*, Wiley-Blackwell, Oxford.

Della Porta, D., Fernández, J., Kouki, J. και Mosca, L. (2017). *Movement Parties Against Austerity*, Polity Press, Cambridge.

Del Castillo A.P. (2016). Occupational safety and health in the EU: back to basics. Στο Natali D., Vanhercke B. και Bouget, D. (Επιμ.), *Social policy in the European Union: State of play 2016*. European Trade Union Institute: Brussels, σελ. 131-155.

Diani M. και Kousis M. (2014). The duality of claims and events: The Greek campaign against Troika's Memoranda and austerity, 2010-2012, *Mobilization*, **19**(4), 387-404.

Donado A. και Wälde K. (2012). How trade unions increase welfare, *GSME Discussion Paper No. 1010*, University of Mainz.

Duchemin C. και Weber T. (2013). 'Social Partners' Involvement in Pension Reform in the EU (*EurWork: TN1304032S*). Eurofound, Dublin.

Durazzi, N., Fleckenstein, T. και Lee, S.C. (2018). Social solidarity for all? Trade union strategies, labor market dualization, and the welfare state in Italy and South Korea, *Politics & Society*, **46**(2), 205–233.

- Dunlop J.T. (1993). *Industrial relations systems*, Harvard Business School Press, Boston.
- Economic and Social Committee of Greece (OKE). (2001). *Opinion on Draft Bill 'Promotion of Employment and other provisions*, OKE, Athens.
- Ebbinghaus B. (1993). *Labour Unity in Unions Diversity: Trade Unions and Social Cleavages in Western Europe, 1890–1989*, Διδακτορική Διατριβή, European University Institute.
- Ebbinghaus B. (1995). The Siamese Twins: Citizenship Rights, Cleavage Formation, and Party-Union Relations in Western Europe, *International Review of Social History*, 40(τομ. 3), 51–89.
- Ebbinghaus B. (2006). Trade Union Movements in Post-Industrial Welfare States. Opening Up to New Social Interests?. Στο Armingeon K. και Bonoli G. (Επιμ.), *The Politics of Post-Industrial Welfare States. Adapting Post-War Social Policies to New Social Risks*. Routledge: London, σελ. 123–43.
- Ebbinghaus B. (2017). The Role of Trade Unions in Pension Policymaking and Private Pension Governance in Europe. Στο Natali D. (Επιμ.), *The New Pension Mix in Europe: Recent Reforms, Their Distributional Effects and Political Dynamics*. PIE Peter Lang: Brussels, σελ. 206–38.
- Ebbinghaus B. και Hassel A. (2000). Striking deals: concertation in the reform of continental European welfare states, *Journal of European Public Policy*, 7(1), 44–62.
- Ebbinghaus B. και Wiß T. (2011). Taming pension fund capitalism in Europe: collective action and state regulation in times of crisis, *Transfer: European Review of Labour and Research*, 17(1), 15–28.
- Education International (2010). *Education and the Global Economic Crisis: Summary of results of the follow-up survey*.
Πηγή: http://www.eunec.eu/sites/www.eunec.eu/files/event/attachments/report_education_international.pdf
- Ekiert G. και Kubik J. (1998). Contentious Politics in New Democracies: East Germany, Hungary, Poland, and Slovakia, 1989–93, *World Politics*, 50(4), 547–581.
- Emmenegger P., Häusermann S., Palier B. και Seeleib-Kaiser M. (2012). *The Age of Dualization: The Changing Face of Inequality in Deindustrializing Societies*. Oxford University Press, Oxford.
- Emmenegger, P., Marx, P. και Schraff, D. (2015). Labour Market Disadvantage, Political Orientations and Voting: How Adverse Labour Market Experiences Translate into Electoral Behaviour, *Socio-Economic Review*, 13, 189–213.
- Engler, F. (2020). Political parties, globalization and labour strength: Assessing differences across welfare state programs, *European Journal of Political Research*, 60(3), 670–693.
- Epifani, P. και Gancia, G. (2009). Openness, government size and the terms of trade, *Review of Economic Studies*, 76(2), 629–668.
- Esping-Andersen G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity Press, Cambridge.

- Esping-Andersen G. (1999). *Social Foundations of Post-Industrial Economies*, Oxford University Press, Oxford.
- Etchemendy S. (2004). Repression, Exclusion, and Inclusion: Government-Union Relations and Patterns of Labor Reform in Liberalizing Economies, *Comparative Politics*, **36**(3), 273–290.
- Eurofound (2011). *Employment and industrial relations in the health care sector*. Πηγή: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet>. Τελευταία πρόσβαση 5/12/21.
- European Council (2015). *Euro Summit Statement*, Brussels.
- European Semester (2019). *Country Case Study: France*. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/2019-european-semester-country-report-france_en.pdf. Τελευταία Πρόσβαση 28 Οκτωβρίου 2021
- Fajerta G. και Pochet P. (Επιμ.). (2000). *Social Pacts in Europe. New Dynamics*, ETUI, Bruxelles.
- Featherstone, K. (2005). “Soft” coordination meets “hard” politics: the European Union and pension reform in Greece, *Journal of European Public Policy*, **12**(4), 733–50.
- Ferrera M. (1996). The “southern” model of welfare state in social Europe, *Journal of European Social Policy*, **6**(1), 17–37.
- Ferrera, M. (2005). Welfare State and Safety Nets in Southern Europe: An Introduction. Στο Ferrera, M. (Επιμ.), *Welfare State Reforms in Southern Europe: Fighting Poverty and Social Exclusion in Italy, Spain, Portugal and Greece*. Routledge/EUI Studies in the Political Economy of Welfare, London, σελ. 1–23.
- Finseraas H. και Vernby K. (2011). What Parties are and What Parties Do: Partisanship and Welfare State Reform in an Era of Austerity, *Socio-Economic Review*, **9**(4), 613–638.
- Fishman R. (1990). *Working-class organization and the return to democracy in Spain*, Cornell University Press, Ithaca.
- Fletcher B. και Gapasin F. (2008). *Solidarity Divided*, University of California Press, Berkeley.
- Flesher F.C. (2010). Collective Identity in Social Movements: Central Concepts and De-bates, *Sociology Compass*, **4**(6), 393–404.
- Ford M. (2009). *Workers and Intellectuals. NGOs, Trade Unions and the Indonesian Labour Move- men*, NUS Press, Singapore.
- Fox Piven F. (1992). The Decline of Labor Parties: An Overview. Στο Fox Piven F. (Επιμ.), *Labor Parties in Postindustrial Societies*, Oxford University Press, New York.
- Franzosi R. (1995). *The Puzzle of Strikes: Class and State Strategies in Postwar Italy*, Cambridge University Press, New York.
- Frege, C., Heery, E. και Turner, L. (2004). The New Solidarity? Trade Union Coalition Building in Five Countries. Στο Frege C. και Kelly J. (Επιμ.), *Varieties of Unionism*. Oxford University Press: Oxford, σελ. 137- 158.

- Frege C.M. και Kelly J. (2003). Union Revitalization Strategies in Comparative Perspective. *Europe- a Journal of Industrial Relations*, **9**(1), 7–24.
- Frege C.M. και Kelly J. (Επιμ.). (2004). *Varieties of Unionism: Strategies for Union Revitalization in a Globalizing Economy*, Oxford University Press, Oxford.
- Freeman R.B. και Medoff J.L. (1984). *What Do Unions Do?*, Basic Books, New York.
- Furåker B. (2020). European trade union cooperation, union density and employee attitudes to unions, *Transfer: European Review of Labour and Research*, **26**(3), 345–358.
- Galata, P.-V. και Chrysakis, M. (2017). Active Labour Market Policies in Greece: Challenges and Responses During the Economic Crisis, *Κοινωνική Πολιτική*, **6**, 45-66.
- Gall G. (2013). Quiescence continued? Recent strike activity in nine Western European economies, *Economic and Industrial Democracy*, **34**(4), 667–691.
- Gamson WA. (1990). *The Strategy of Social Protest*, CA: Wadsworth, Belmont.
- Garay C. (2007). Social policy and collective action: Unemployed workers, community associations, and protest in Argentina, *Politics & Society*, **35**, 301-328.
- García J. (2014). Recent Developments in the Social and Economic History of Ancient Egypt, *Journal of Ancient Near Eastern History*, **1**(2), 231-261.
- Garrett, G. (1995). Capital mobility, trade, and the domestic politics of economic policy, *International Organization*, **49**(4), 657–687.
- Garrett G. (1998). *Partisan Politics in the Global Economy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Garrett, G. (2001). Globalization and government spending around the world, *Studies in Comparative International Development*, **35**(4), 3–29.
- Giddens A. (2006). *Europe in the Global Age*, Polity Press, London.
- Giugni, M.G., McAdam, D., και Tilly, C. (1999). *How Social Movements Matter: 10*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Glyn A. (2006). *Capitalism Unleashed: Finance, Globalization, and Welfare*, Oxford University Press, Oxford.
- Golden M. 1993. The Dynamics of Trade Unionism and National Economic Performance, *The American Political Science Review*, **87**(2), 437-454.
- Gradev G. (2001). Bulgarian trade unions in transition: the taming of the hedgehog. Στο Crowley S. και Ost D. (Επιμ.), *Workers after workers' states: labor and politics in postcommunist Eastern Europe*, Rowman & Littlefield: Oxford, σελ. 121–140.
- Greenstone J.D. (1977). *Labor in American politics*, University of Chicago Press, Chicago.
- Greskovits B. (1998). *The political economy of protest and patience: East European and Latin American transformations compared*, Central European University Press, Budapest.

- Griffin, L.J., McCammon, HJ και Botsko, C. (1990). The “unmaking” of a movement? The crisis of US trade unions in comparative perspective. Στο Hallinan M., Klein D. και Glass J. (Επιμ.), *Change in Societal Institutions*. Plenum: New York, σελ. 109–94.
- Grødem AS, Hagelund A, Hippe JM και Trampusch C. (2018). Beyond Coverage: The Politics of Occupational Pensions and the Role of Trade Unions. Introduction to a Special Issue, *Transfer: European Review of Labour and Research*, 24(1), 9–23.
- Grote J.R. και Wagemann C. (2019). *Social Movements and Organised Labour: Passions and Interests*, Routledge, New York.
- Gumbrell-McCormick R. και Hyman R. (2013). *Trade Unions in Western Europe: Hard Times, Hard Choices*, OUP, Oxford.
- Gumbrell-McCormick R. και Hyman R. (2015). International trade union solidarity and the impact of the crisis, *European Policy Analysis*, 1, 1-16.
- Guo J. και Gilbert N. (2007). Welfare state regimes and family policy: a longitudinal analysis, *International Journal of Social Welfare*, 16(4), 307–13.
- Hamann, K., Johnston, A., και Kelly, J. (2013). Striking Concessions from Governments: The Success of General Strikes in Western Europe, 1980-2009, *Comparative Politics*, 46(1), 23-41.
- Häusermann, S. (2012). *The Politics of Old and New Social Policies*. Στο Bonoli, G., Natali, D. (Επιμ.) *The Politics of the New Welfare State*. Oxford University Press, Oxford, σελ.111–132.
- Häusermann, S., Kurer, T. και Schwander, H. (2013). *Explaining Welfare Preferences in Dualized Societies: Determinants of Insider-Outsider Divides in Europe*. Paper Presented at the ECPR Joint Sessions of Workshops, Mainz.
- Hausken, K., Martin, C.W., και Plümper, T. (2004). Government spending and taxation in democracies and autocracies, *Constitutional Political Economy*, 15(3), 239-259.
- Hayward J. (1980). Trade Union Movements and their Politico-Economic Environments: A Preliminary Framework. Στο Hayward J. (Επιμ.), *Trade Unions and Politics in Western Europe*. Cass: London, σελ. 1–9.
- Heimberger, P. (2021). Does economic globalization affect government spending? A meta-analysis, *Springer*, 187(3), 349-374.
- Hicks A.M. και Swank D. (1992). Politics, Institutions, and Welfare Spending in Industrialized Democracies, 1960–1982, *American Political Science Review*, 86, 658–674.
- Higgins W. (1985). Political Unionism and the Corporatism Thesis, *Economic and Industrial Democracy*, 6(3), 349–381.
- Hooghe M. και Oser J. (2016). Trade union density and social expenditure: a longitudinal analysis of policy feedback effects in OECD countries, 1980-2010, *Journal of European Public Policy*, 23(10), 1520-1542.
- Howard, D. (1998). The French Strikes of 1995 and their Political Aftermath, *Government and Opposition*, 33(2), 199–220.

- Huber, E., Ragin, C. και Stephens, J.D. (1993). Social Democracy, Christian Democracy, Constitutional Structure, and the Welfare State, *American Journal of Sociology*, **99**(3), 711–749.
- Huber, E. και Stephens, J.D. (1998). Internationalization and the Social Democratic model: Crisis and future prospects, *Comparative Political Studies*, **31**, 353–397.
- Huo, J. (2009). *Third Way Reforms: Social Democracy after the Golden Age*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hutter, S., Kriesi, H. και Vidal, G. (2018.) Old Versus New Politics: The Political Spaces in Southern Europe in Times of Crises. *Party Politics*, **24**, 10–22.
- Hyman R. (2005). Trade Unions and the Politics of the European Social Model, *Economic and Industrial Democracy*, **26**(1), 9–40.
- Hyppolite P.A. (2016). *Towards a Theory on the Causes of the Greek Depression: An Investigation of National Balance Sheet Data (1997–2014)*, *Crisis Observatory*, **22**, ELIAMEP, Athens.
- ILO (2013). *National Tripartite Social Dialogue: An ILO Guide for Improved Governance*, International Labour Office, Geneva.
- Internationales Arbeitsamt (2002). *Health and safety at work: A trade union priority*. Geneva, ILO.
- Ioannou, C. (2000). *Trade Unions in Greece: Development, Structures and Prospects*. Bonn: Friedrich Ebert Stiftung.
- Isakjee A. (2017). Welfare state regimes: a Literature Review, *IRiS Working Paper Series*, **18**, Institute for Research into Superdiversity, Birmingham.
- Ishikawa J. (2003). *Key Features of National Social Dialogue: A Social Dialogue Resource Book*, International Labour Office, Geneva.
- Iversen, T. και Cusack, T.R. (2000). The causes of welfare state expansion: Deindustrialization or globalization?, *World Politics*, **52**, 313–349.
- Iversen, T. και Soskice D. (2006). Electoral Institutions and the Politics of Coalitions: Why Some Democracies Redistribute More Than Others, *American Political Science Review*, **100**(2), 165–181.
- Jacobs A. (2007). The Law of Strikes and Lockouts. Στο Blanpain R. (Επιμ.), *Comparative Labor Law and Industrial Relations in Industrialized Market Economies*, 9^η έκδοση. Kluwer: The Hague, σελ. 633–87.
- Jackson, G., Kuruvilla, S. και Frege, C. (2013). Across Boundaries: The Global Challenges Facing Workers and Employment Research, *British Journal of Industrial Relations*, **51**(3), 425–439.
- Jahn, D. (2006). Globalization as ‘Galton’s problem’: The missing link in the analysis of diffusion patterns in welfare state development, *International Organization*, **60**, 401–431.
- Jenkins C.J. (1983). Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements, *Annual Review of Sociology*, **9**, 527–553.

- Jensen C. (2008). Worlds of welfare services and transfers, *Journal of European Social Policy*, **18**(2), 151–62.
- Johnson N. (1987). *The welfare state in transition. The theory and practice of welfare pluralism*, Wheatsheaf Books, Brighton.
- Johnston H. (2014). *What Is a Social Movement?*, Polity Press, Cambridge.
- Johnston H. και Klandermans B. (Επιμ.). (1995). *Social Movements and Culture*, UCL Press, London.
- Jorge, G., F. Ródenas και S. Carretero (2003). Observations on the Progress of Welfare-State Construction in Hungary, Poland, and the Czech Republic, *Post-Soviet Affairs*, **19**(4), 337-371
- Jørgensen H. (2003). The Role of the Trade Unions in Social Restructuring in Scandinavia in the 1990s, *Revue française des affaires sociales*, **4**, 151-176.
- Kalavrezou, N. (2021). Reforming the Greek Pension System, *IMF Working Papers*, 188, 4-23.
- Kamenitsa L. (1998). The Process of Political Marginalization: East German Social Movements after the Wall, *Comparative Politics*, **30**(3), 313–333.
- Kanellopoulos, K., Kostopoulos K., Papanikolopoulos, D. και Rongas, V. (2017). Competing modes of coordination in the Greek anti-austerity campaign, 2010-2012, *Social Movement Studies*, **16**(1), 101-118.
- Katsaroumpas I. και Koukiadaki A. (2019). Greece: ‘contesting’ collective bargaining. Στο Müller T., Vandaele K. και Waddington J. (Επιμ.), *Collective bargaining in Europe: towards an endgame*, τομ 1. European Trade Union Institute (ETUI): Brussels, σελ. 267-293.
- Kautto M. (2002). Investing in services in West European welfare states, *Journal of European Social Policy*, **12**(1), 53–65.
- Kittel, B. (2006). A crazy methodology? On the limits of macro-quantitative social science research, *International Sociology*, **12**(5): 647–677.
- Kittel, B. και Winner, H. (2005). How reliable is pooled analysis in political economy? The globalization-welfare state nexus revisited, *European Journal of Political Research*, **44**(2), 269–293
- Kjellberg A. (2021). The shifting role of unions in the social dialogue, *European Journal of Workplace Innovation*, **6**(2), 220-244.
- Knoellinger C. (1960). *Labor in Finland*, MA, Harvard University Press, Cambridge.
- Kolberg J.E. (1991). The Gender Dimension of the Welfare State, *International Journal of Sociology*, **21**(2), 119-148.
- Kornhauser W. (1959). *The Politics of Mass Society*. NY: The Free Press, New York.
- Korpi W. (2000). Faces of inequality: Gender, class and patterns of inequalities in different types of welfare states, *Social Politics*, **7**, 127–191.

- Korpi W. (2006). Power Resources and Employer-Centered Approaches in Explanations of Welfare States and Varieties of Capitalism: Protagonists, Consenters, and Antagonists, *World Politics*, **58**(2), 167-206
- Korpi W. και Palme J. (1998). The paradox of redistribution and strategies of equality: welfare institutions, inequality and poverty in the western countries, *American Sociological Review*, **63**, 661–87.
- Korpi W. και Palme J. (2003). New politics and class politics in the context of austerity and globalization: Welfare state regime, *American Political Science Review*, **97**, 425-446.
- Koopmans R. και Rucht D. (1995). *Social movement mobilization under right and left governments: A look at four West European countries*, Wissenschaftszentrum Berlin, Berlin.
- Kriesi H. (1996). The organizational structure of new social movements in a political context», στο McAdam D., McCarthy J.D. και Zald M.N. (Επιμ.), *Comparative perspectives on social movements: Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings*. Cambridge University Press: New York, σελ. 152-184.
- Kubicek P. (1999). Organized Labor in Postcommunist States: Will the Western Sun Set on It, Too?, *Comparative Politics*, **32**(1), 83–102.
- Kwon, H. και Pontusson, J. (2010). Globalization, labour power and partisan politics revisited, *SocioEconomic Review*, **8**(2), 251–281.
- Lazar, H. και Stoyko, P. (1998). The future of the welfare state, *International Social Security Review*, **51**(3), 3-36.
- Lavdas, K. (2005). Interest groups in disjointed corporatism: social dialogue in Greece and European “competitive corporatism”, *West European Politics*, **28**(2), 297–316.
- Le Queux. S. και Sainsaulieu I. (2010). Social Movement and Unionism in France: A Case for Revitalization?, *Labor Studies Journal*, **35**(4), 503-519.
- Lehndorff S., Dribbusch H. και Schulten, T. (2017). *Rough Waters: European Trade Unions in a Time of Crises*, *Etui Working Paper*, ETUI, Brussels.
- Leibfried S. (1992). Towards a European welfare state? On integrating poverty regimes into the European Community. Στο Ferge Z. και Kolberg J.E. (Επιμ.), *Social Policy in a Changing Europe*. Campus Verlag: Frankfurt, σελ. 245-279.
- Lethbridge J. (2009). Trade unions, civil society organisations and health reforms, *Capital & Class*, **33**(2), 101–129.
- Leibrecht, M., Klien, M. και Onaran, O. (2011). Globalization, welfare regimes and social protection expenditures in Western and Eastern European countries, *Public Choice*, **148**(3–4), 569–594.
- Lindbeck, A. και Snower D.J. (2002). *The insider-outsider theory: A survey*. IZA Discussion Paper 534, Bonn.
- Lindvall J. (2011). The Political Foundations of Trust and Distrust. Reforms and Protests in France, *West European Politics*, **34**(2), 296-31.

- Lindvall J. (2013). Union Density and Political Strikes, *World Politics*, **65**(3), 539-569.
- Lindvall, J., και Rueda, D. (2014). The Insider–Outsider Dilemma, *British Journal of Political Science*, **44**(2), 460–475.
- Lipset S.M. (1983). Radicalism or Reformism: The Sources of Working-Class Politics, *American Political Science Review*, **77**, 1–18.
- Ludlam S. (2003). Too much pluralism, not enough socialism: interpreting the unions–party link. Στο Ludlam S., Fielding S. και Callaghan J. (Επιμ.), *Interpreting the Labour Party: Approaches to Labour politics and history*. Manchester University Press: Manchester, σελ. 150-165.
- Lyberaki A. και Tsakalotos E. (2002). Reforming the economy without society: Social and institutional constraints to economic reform in post-1974 Greece, *New Political Economy*, **7**(1), 93-114.
- Lyrantzis, C. (1984). Political parties in post-junta Greece: a case of bureaucratic clientelism, *West European Politics*, **7**(2), 99–118.
- Malcomson, J.M. (1983). Trade unions and economic efficiency, *Economic Journal*, **93**, 51–65.
- Malo M.A. (2016). Collective bargaining reforms in Southern Europe during the crisis: impact in the light of international standards. Στο Pulignano V., Köhler H.D. και Stewart P. (Επιμ.), *Employment relations in an era of change: Multi-level challenges and responses in Europe*. ETUI: Brussels, σελ. 117-135.
- Maniatis Th. (2006). The Welfare State in Greece. Στο Brangsch L. και Luxemburg-Stiftung R. (Επιμ.), *The prospects of the European welfare state - review and problems: Challenge for the left*. Rosa Luxemburg Foundation: Berlin 2006. σελ. 72-87.
- Marshall, J. και Fisher, S. (2015). Compensation or constraint? How different compositions of economic globalization affect government spending and electoral turnout, *British Journal of Political Science*, **45**(2), 353–389.
- Martin A. και Ross G. (1999). *The New Brave World of European Labor: European Trade Unions at a Millennium*, Berghahn Books, New York.
- Marx, P., Picot, G. (2013). The Party Preferences of Atypical Workers in Germany, *Journal of European Social Policy*, **23**, 164–178.
- Marx, P. (2014). Labour Market Risks and Political Preferences: The Case of Temporary Employment, *European Journal of Political Research*, **53**, 136–159.
- Masters M.F. (1998). AFSCME as a political union, *Journal of Labor Research*, **19**(2), 313–349.
- Mathers, A., Upchurch, M. και Taylor, G. (2019). Social movement theory and trade union organizing. Στο Grote G. και Wagemann C. (Επιμ.), *Social Movements and Organised Labour: Passions and Interests*. Routledge, New York, 22-42.
- Matsaganis, M. (2007). Union structures and pension outcomes in Greece, *British Journal of Industrial Relations*, **45**(3), 537–55.

- Mavridis S. (2018). Greece's Economic and Social Transformation 2008–2017, *Social Sciences*, **7**(9), 1-14.
- McAdam, D., Tarrow, S. και Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*, Cambridge University Press, Cambridge.
- McAdam, D., McCarthy, J. και Zald, M. (Επιμ.). (1996). *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*, Cambridge University Press, New York.
- McAdam D. και Snow D. (Επιμ.). (1997). *Social Movements: Readings on their Emergence, Mobilization, and Dynamics*, CA: Roxbury, Los Angeles.
- McCarthy J.D. και Zald M.N. (1977). Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory, *American Journal of Sociology*, **82**, 1212–1241.
- McIvor A. (2020). Guardians of Workers' Bodies? Trade Unions and the History of Occupational Health and Safety, *Labour History*, **119**, 1-30.
- McManus I.P. (2017). Political parties as drivers of post-crisis social spending in liberal welfare states, *Comparative European Politics*, **16**(2), 1-28.
- Meltzer A.H. στο Richard S.F. (1983). Tests of a rational theory of the size of government, *Public Choice*, **41**(3), 403-418.
- Melucci A. (1996). *Challenging Codes. Collective Action in the Information Age*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Melucci A. (1989). *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*, Hutchinson Radius, London.
- Meyer D.S. και Tarrow S. (Επιμ.). (1998). *The Social Movement Society: Contentious Politics for a New Century*, Rowman and Littlefield, Oxford.
- Mishler P.C. (2014). Trade Unions in the United States and the Crisis in Values: Towards a New Labor Movement, e Notre Dame Journal of Law, *Ethics & Public Policy*, **20**(2), 861-871.
- Moffett D. (2021). Social or Special Interests: How Unions Influence Spending, *Kentucky Journal of Undergraduate Scholarship*, **5**(1), 37-44.
- Molina O. και Rhodes M. (2002). Corporatism: The Past, Present, and Future of a Concept, *Annual Review of Political Science*, **5**, 305-331.
- Morris A.D. και McClurg Mueller C. (1992). *Frontiers in Social Movement Theory*, CT: Yale University Press, New Haven.
- Mrozowicki, A., Pulignano, V. και Van Hootegem G. (2010). Worker agency and tradeunion renewal: the case of Poland, *Work, Employment & Society*, **24**(2), 221–240.
- Müller T. και Schulten T. (2019). Germany: parallel universes of collective bargaining. Στο Müller T., Vandaele K. και Waddington J. (Επιμ.), *Collective Bargaining in Europe: towards an endgame*, ETUI: Brussels, σελ. 239-265.

- Mulligan C.B. και Gil R. (2002). Social spending and democracy: some evidence from South America, *Estudios de Economía*, **29**(1), 5-33.
- Nam T. (2007). Rough days in democracies: Comparing protests in democracies, *European Journal of Political Research*, **46**(1), 97-120.
- Natali D. και Rhodes M. (2004). *The 'New Politics' of the Bismarckian Welfare State: Pension Reforms in Continental Europe. Working Paper SPS 2004/10*. European University Institute, Florence.
- Nelson M. (2013). Making Markets with Active Labor Market Policies: The Influence of Political Parties, Welfare State Regimes, and Economic Change on Spending on Different Types of Policies, *European Political Science Review*, **5**, 255–277.
- Notermans T. (2001). *Social democracy and monetary union*, Berghahn Books, New York.
- Nowak J. (2017). Mass Strikes in India and Brazil as the Terrain for a New Social Movement Unionism, *Development and Change*, **48**(5), 965–986.
- Nowak J. και Gallas A. (2014). Mass Strikes Against Austerity in Western Europe – A Strategic Assessment, *Global Labour Journal*, **5**, 306-321.
- Oakley A. (1974). *The Sociology of Housework*, Martin Robertson, Oxford.
- O'Donnell G. και Philippe S. (1991). *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- O'Donnell, O. και Tinios, P. (2003). The politics of pension reform: Lessons from public attitudes in Greece, *Political Studies*, **51**(2), 262-281.
- Offe C. (1984). *Contradictions of the welfare state*, 1st MTT Press, German.
- Ost D. (2009). The Consequences of Postcommunism: Trade Unions in Eastern Europe's Future, *East European Politics and Societies*, **23**(13), 13–33.
- Ost D. και Crowley S. (2001). Conclusion. Making sense of labor weakness in postcommunism. Στο Crowley S. και Ost D. (Επιμ.), *Workers after workers' states. Labor and politics in postcommunist Eastern Europe*. Rowman & Littlefield Publishers: Lanham, σελ. 219–233.
- Palier B. (2004). French Welfare Reform in Comparative Perspective, *Revue française de sociologie*, **45**, 93-120.
- Palier B. και Thelen K. (2010). Institutionalizing dualism: Complementarities and change in France and Germany, *Politics & Society*, **38**(1), 119–148.
- Papadimitriou D. (2005). The limits of engineering collective escape: The 2000 reform of the Greek labour market, *West European Politics*, **28**(2), 381-401.
- Papadopoulos T. και Roumpakis A. (2012). The Greek welfare state in the age of austerity: anti-social policy and the politico-economic crisis, *Social Policy Review*, **24**, 203-227.
- Papadopoulos, T. και Roumpakis, A. (2013). Familistic welfare capitalism in crisis: social reproduction and anti-social policy in Greece, *Journal of International and Comparative Social Policy*, **29**(3), 204-220.

- Pappas, T. (2009). Patrons against partisans: the politics of patronage in mass ideological parties, *Party Politics*, 15(3), 315–34.
- Peracchi F. (1999). *Patterns of social protection expenditure in the European Union*, Tor Vergata University Press, Rome.
- Petmetsidou M. (1996). Social Protection in Greece: A Brief Glimpse of Welfare State, *Social Policy and Administration*, 30(4), 324–347.
- Pierson P. (2001). *The New Politics of the Welfare State*. Oxford University Press, Oxford.
- Piazza J. (2001). De-Linking Labor: Labor Unions and Social Democratic Parties under Globalization, *Party Politics*, 7(4), 413–435.
- Piazza, J.A. (2005). Globalizing quiescence: Globalization, union density and strikes in 15 industrialized countries. *Economic and Industrial Journal: An International Journal*, 26(2), 289–314.
- Pierson P. (1994). *Dismantling the Welfare State? Reagan, Thatcher, and the Politics of Retrenchment*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Pierson P. (2001). *The New Politics of the Welfare State*, Oxford University Press, Oxford.
- Pineda-Hernandez K., Rycx F. και Volral M. (2021). *How collective bargaining shapes poverty: New evidence for developed countries*. Belgium Université libre de Bruxelles, Brussels.
- Powell M. και Barrientos A. (2004). Welfare regimes and the welfare mix, *European Journal of Political Research*, 43(1), 83–105.
- Pridham G. (1995). The international context of democratic consolidation: southern Europe incomparative perspective. Στο Gunther R., Diamandouros N. P. και Puhle H.J. (Επιμ.), *The politics of democratic consolidation. Southern Europe in comparative perspective*. The John Hopkins University Press: Baltimore, σελ. 166–203.
- Pries L. (2010). *Erwerbsregulierung in einer globalisierten Welt*. Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Regini M. και Esping-Andersen G. (1980). Trade Union Strategies and Social Policy in Italy and Sweden, *West European Politics*, 3(1), 107–123.
- Rhodes, M. (1996). Globalization and West European Welfare States: A critical review of recent debates, *Journal of European Social Policy*, 6(4), 305–327.
- Rivers M.J. και Truitt T. (2014). *A union representative's perspective of declining union membership*, IJMESS Int'l Publishers, Texas, Houston.
- Robertson G.B. (2004). Leading Labor: Unions, Politics, and Protest in New Democracies, *Comparative Politics*, 36(3), 253–272.
- Robinson I. (2002). Does Neoliberal Restructuring Promote Social Movement Unionism? US Developments in Comparative Perspective. Στο Nissen B. (Επιμ.), *Unions in a Globalized Environment: Changing Borders, Organizational Boundaries, and Social Roles*. M.E. Sharpe Armonk: New York, σελ. 189–235.

- Rodrik D. (1997). *Has globalization gone too far?*. Washington,DC:Congressional Quarterly Press.
- Rodrik D. (1998). Why do more open economies have bigger governments?, *Journal of Political Economy*, **106**(5), 997–1032.
- Rovny, J., Rovny, A.E. (2017). Outsiders at the Ballot Box: Operationalizations and Political Consequences of the Insider-Outsider Dualism, *Socio-economic Review*, **15**(1), 161-185.
- Ross C.E. (1987). The Division of Labor at Home, *Social Forces*, **65**, 816-833.
- Rucht D. (2007). The spread of protest politics. Στο Dalton R.J. και Klingemann H.D. (Επιμ.), *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford University Press: Oxford, σελ. 708–723.
- Rucht D. (2017). Studying Social Movements: Some Conceptual Challenges. Στο Berger S. κ.α. (Επιμ.), *The History of Social Movements in Global Perspective*. Palgrave Macmillan: London, σελ. 39–62.
- Rudig W. και Karyotis G. (2013). Who protests in Greece? Mass opposition to austerity, *British Journal of Political Science*, **44**(3), 487-513.
- Rueda, D. (2007). *Social Democracy Inside Out: Partisanship and Labor Market Policy in Advanced Industrialized Democracies*. Oxford University Press: Oxford.
- Ruggie, J.G. (1997). *Globalization and the embedded liberalism compromise: The end of an era? (MPIfG Working Paper 97/1)*. Cologne: Max Planck Institute for the Study of Societies.
- Rustow D.A. (2012). Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. Στο Anderson L. (Επιμ.), *Transitions to Democracy*. Columbia University Press: New York Chichester, West Sussex, σελ. 14-41.
- Scharpf F. και Schmidt V. (2000). *Welfare and Work in the Open Economy*, τομ. I και II, Oxford University Press, Oxford.
- Schmidt M.G. (1982). *Wohlfahrtsstaatliche Politik unter bürgerlichen und sozialdemokratischen Regierungen. Ein internationaler Vergleich*, a.M.: Campus, Frankfurt.
- Schmitt J. και Mitukiewicz A. (2012). Politics Matter: Changes in Unionisation Rates in Rich Countries, 1960–2010, *Industrial Relations Journal*, **43**(3), 260-280.
- Schmitter P. (1995). Organized interests and democratic consolidation in Southern Europe. Στο Gunther R., Diamandouros N.P. και Puhle H.J. (Επιμ.), *The politics of democratic consolidation. Southern Europe in comparative perspective*, The John Hopkins University Press: Baltimore, σελ. 284–314.
- Schulten T. (2002). A European solidaristic wage policy?, *European Journal of Industrial Relations*, **8**(2), 173–196.
- Schwander H. (2018). Labor market dualization and insider–outsider divides: Why this new conflict matters, *Political Studies Review*, **17**(1), 14–29.
- Scruggs L. (2002). The Ghent System and Union Membership in Europe, 1970-1996, *Political Research Quarterly*, **55**(2), 275–297.

- Seed J. (1993). Capital and Class Formation in Early Industrial England, *Social History*, **18**(1), 17-30.
- Shalev M. (1992). The resurgence of labour quiescence. Στο Regini M. (Επιμ.), *The Future of Labour Movements*. London: Sage, σελ. 102-132.
- Siaroff A. (1994). Work, welfare and gender equality: a new typology. Στο Sainsbury D. (Επιμ.), *Gendering Welfare States*. London: Sage. σελ. 82–100.
- Silver B. (2003). *Forces of labor: workers' movements and globalization since 1870*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sisson K. (1987). *The management of collective bargaining: an international comparison*, Blackwell, Oxford.
- Smelser N.J. (1963). *The Theory of Collective Behavior*, The Free Press of Glencoe, New York.
- Soede A.J., Vrooman, J.C., Ferraresi, P.M. και Segre, G. (2004). *Unequal Welfare States: Distributive Consequences of Population Ageing in Six European Countries*. Social and Cultural Planning Office, The Hague.
- Sotiropoulos D. (1996). *Populism and Bureaucracy: The Case of Greece UNDER PASOK, 1981–1989*. London: University of Notre Dame Press
- Sotiropoulos D. (2004). The EU's impact on the Greek welfare state: Europeanization on paper?, *Journal of European Social Policy*, **14**(3), 267-284.
- Starke P. (2006). The Politics of Welfare State Retrenchment: A Literature Review, *Social Policy & Administration*, **40**(1), 104–120.
- Starke, P., Kaasch, A.A. και Van Hooren, F. (2014). *The Welfare State as Crisis Manager: Explaining the Diversity of Policy Responses to Economic Crisis*, Palgrave Macmillan, London.
- Streeck W. και Hassel A. (2003). Trade Unions as Political Actors. Στο Addison J.T. και Schnabel C. (Επιμ.), *International Handbook of Trade Unions*. Edward Elgar: London, σελ. 335-365.
- Streeck W. και Thelen K. (2005). Introduction: Institutional Change in Advanced Political Economies. Στο Streeck W. και Thelen K. (Επιμ.) *Beyond Continuity*. Oxford University Press: Oxford, σελ. 1–39.
- Stephens J.D. (1979). *The Transition from Capitalism to Socialism*, MacMillan, London.
- Tarrow S. (1994). *Power in Movement. Social Movements, Collective Action and Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tattersall A. (2010). *Power in Coalition*, NY: ILR Press, Ithaca.
- Tregenna F. (2009). Characterising deindustrialisation: An analysis of changes in manufacturing employment and output internationally, *Cambridge Journal of Economics*, **33**(3), 433–466.

- Taylor-Gooby P. (1991). Welfare State Regimes and Welfare Citizenship, *Journal of European Social Policy*, **1**(2), 93-105.
- Taylor-Gooby P. (2001). Welfare Reform in the UK: The Construction of a Liberal Consensus. Στο Taylor-Gooby P. (Επιμ.), *Welfare States under Pressure*. Sage: London, σελ. 147-170.
- Thelen K. (2001). Varieties of Labor Politics in the Developed Democracies. Στο Hall P. και Soskice D. (Επιμ.), *Varieties of Capitalism*. Oxford University Press: Oxford. σελ. 72-103.
- Thomadakis S. (2015). *Growth, Debt and Sovereignty Prolegomena to the Greek Crisis, Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe*, LSE, London.
- Tejerina B. (2017). Collective Action and Social Movements: The Changing Face of Mobilizations and Protest. Στο Korgen K.O. (Επιμ.), *The Cambridge handbook of sociology*. Cambridge University Press: Cambridge, σελ. 487-496.
- Titmuss R.M. (1974). *Social Policy: An Introduction*, Routledge, London.
- Touraine A. (1984). *Le retour de l'acteur. Essai de sociologie*, Fayard, Paris.
- Tragakes E. και Polyzos N. (1998). The evolution of health care reforms in Greece: Charting a course of change, *International Journal of Health Planning and Management*, **13**, 107-130.
- Trantidis, A. (2016). Clientelism and economic policy: hybrid characteristics of collective action in Greece, *Journal of European Public Policy*, **23**(10), 1460-1480.
- Trappmann V. (2012). *Trade unions in Poland: Current situation, organisation and challenges*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Referat Mittel und Osteuropa, Berlin.
- Traxler F. (1992). Austria: still the country of corporatism. Στο Ferner A. και Hyman R. (Επιμ.), *Industrial relations in the new Europe*. Basil Blackwell: Oxford 1992. σελ. 270-297.
- Traxler F. (1999). The State in Industrial Relations: A Cross-National Analysis of Developments and Socio-economic Effects, *European Journal of Political Research*, **36**, 55-85.
- Triantafyllou, P. (2005). *The Politics of Pension Reform in Greece in Comparative Perspective*. (Unpublished PhD thesis), European University Institute: Florence.
- Tsebelis, G. και P. Lange (1995). Strikes Around the World: A Game Theoretic Approach. Στο Sanford, M.J. (Επιμ.), *The Workers of Nations: Industrial Relations in a Global Economy*. Oxford University Press, New York, σελ. 101-25.
- Turner L. (2006). Globalization and the logic of participation: Unions and the politics of coalition building, *Journal of Industrial Relations*, **48**(1), 83-97.
- Turner R.H. και Killian L.M. (1957). *Collective Behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Upchurch, M., και A. Mathers, (2012). Neoliberal Globalization and Trade Unionism: Toward Radical Political Unionism?. *Critical Sociology*, **38**(2), 265-280.
- Upchurch, M., Taylor, G. και Mathers, A. (2009). *The Crisis of Social Democratic Trade Unionism in Western Europe: The Search for Alternatives*, Ashgate, Aldershot.

- Usanov, A., Chivot, E., Kogut, P. και Gonzalez, J.F.G (2015). *Beyond the welfare state*, The Hague Centre for Strategic Studies and TNO, The Hague.
- Valenzuela S.J. (1991). Labor Movements and Political Systems: A Conceptual and Typological Analysis, *The Helen Kellogg Institute for International Studies Working Paper 167*, University of Notre Dame, Notre Dame.
- Van. Kersbergen K. (1995). *Social Capitalism. A Study of Christian Democracy and the Welfare State*, Routledge, London.
- Vandaele K. (2011). *Sustaining or abandoning "social peace"?: Strike development and trends in Europe since the 1990s*, European Trade Union Institute, Brussels.
- Vandaele K. (2019). *Bleak prospects: Mapping trade union membership in Europe since 2000*, ETUI, Brussels.
- Veit-Wilson J. (2000). States of Welfare: A Conceptual Challenge, *Social Policy & Administration*, **34**(1), 1-25.
- Vilroks J. και Van Leemput J. (1992). Belgium: a new stability in industrial relations?. Στο Ferner A. και Hyman R. (Επιμ.), *Industrial relations in the new Europe*. Basil Blackwell: Oxford, σελ. 357-92.
- Vlandas, T. (2013). Mixing Apples with Oranges? Partisanship and Active Labour Market Policies in Europe, *Journal of European Social Policy*, **23**, 3-20.
- Voß E. (2011). *European social dialogue: Achievements and challenges ahead: results of the stock taking survey amongst national social partners in the EU member states and candidate countries; final synthesis report; integrated programme of the EU social dialogue 2009-2011*, ETUC, Bruxelles.
- Waddington J. (2019). United Kingdom: a long-term assault on collective bargaining. Στο Müller T., Vandaele K. και Waddington J. (Επιμ.), *Collective Bargaining in Europe: towards an endgame*. ETUI: Brussels 2019. σελ. 605-624.
- Wallerstein M. και Western B. (2000). Unions in Decline? What Has Changed and Why, *Annual Review of Political Science*, **3**, 355-377.
- Western B. (1997). *Between Class and Market: Postwar Unionization in the Capitalist Democracies*, Princeton University Press, Princeton.
- Westregard A. και Milton J. (2016). *Recent trends in collective bargaining structures in the Swedish model*, European Congress in Milan.
- Wildeboer Schut, J.M., Vrooman, J.C. και de Beer, P. (2001). *On Worlds of Welfare: Institutions and their Effects in Eleven Welfare States*, Social and Cultural Planning Office, The Hague.
- Wilensky H.L. (1981). Leftism, Catholicism, and Democratic Capitalism. Στο, P. Flora & A.J. Heidenheimer (Επιμ.), *The Development of Welfare States in Europe and America*. New Brunswick: Transaction Books, 314-378.
- Wilensky H.L. (1975). *The Welfare State and Equality. Structural and Ideological Roots of Public Expenditures*, University of California Press, Berkeley.

Wilensky H.L. και Lebeaux C.N. (1958). *Industrialization and social welfare: An analysis of the impact of industrialization on the supply and organization of social welfare services in the United States*, Russell Sage Foundation, New York.

Wilson E. (1977). *Women and the welfare state*. Tavistock Publications Limited, London.

Windmuller J. (1969). *Labor relations in the Netherlands*, Cornell University Press, Ithaca.

Wrigley, C. (2009). Trade unionists and the Labour Party in Britain: the bedrock of success, *Revue Française de Civilisation Britannique*, **15**(2), 59-72.

Yang J. και Kwon H.Y. (2021). Union structure, bounded solidarity and support for redistribution: Implications for building a welfare state, *International Political Science Review*, **42**(2), 277–293.

Yoffee N. (1995). Political Economy in Early Mesopotamian States, *Annual Review of Anthropology*, **24**, 281–311.

Yon K. (2016). A long-awaited homecoming: the labour movement in social movement studies. Στο Fillieule O. και Accornero G. (Επιμ.), *Social movement studies in Europe: the state of the art*. Berghahn: New York, Oxford, σελ. 54-68.

Zajak, S., Gortanutti, G., Lauber, J., και Nikolas, A.M. (2018). Talking about the same but different? Understanding social movement and trade union cooperation through social movement and industrial relations theories, *Industrielle Beziehungen / the German Journal of Industrial Relations*, **25**(2), 166-187.

Zambarlounkou S. (2006). Collective Bargaining and Social Pacts: Greece in Comparative Perspective, *European Journal of Industrial Relations*, **12**(2), 211-229.

Zárate Tenorio B. (2014). Social Spending Responses to Organized Labor and Mass Protests in Latin America, 1970-2007, *Comparative Political Studies*, **47**(14), 945-1972.

Zöllner D. (1964). *Öffentliche Sozialleistungen und wirtschaftliche Entwicklung. Ein zeitlicher und internationaler Vergleich*, Duncker & Humblot, Berlin.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Αγραπιδάς Κ. (2006). *Εταιρείες προσωρινής απασχόλησης. Η επίδραση στην αγορά εργασίας, διεθνής τάση - Ελληνική εμπειρία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Esping-Andersen G. (2006). *Γιατί χρειαζόμαστε ένα νέο κοινωνικό κράτος πρόνοιας*, Εκδόσεις Διόνικος, Αθήνα.

Ζουμπουλάκης Μ. (2002). Το κοινωνικό κράτος στους Βρετανούς Κλασικούς, *Σπουδαί*, **52**(4), 112-123.

Hemerijck A. (2006). Ο αυτο-μετασηματισμός του/ων ευρωπαϊκού/ών κοινωνικού/ών μοντέλου/ων. Στο Esping-Andersen G., Gallie D., Hemerijck A. και Myles J.J. (Επιμ.), *Γιατί χρειαζόμαστε ένα νέο κοινωνικό κράτος*. Διόνικος: Αθήνα, σελ. 255-306.

Ιωάννου Χ. (1989). *Μισθωτή απασχόληση και συνδικαλισμός στην Ελλάδα*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα.

- Καζακοπούλου Μ. (1964). *Η κοινωνική πρόνοια ως επιστήμη*, Αθήνα.
- Καζάκος, Π και Μπουρίκος Δ. (2017). Η κοινωνική πολιτική ανάμεσα σε κράτος και αγορά: κριτική επισκόπηση της ελληνικής βιβλιογραφίας, *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, **22**(1), 175-202.
- Καρακιουλάφη Χ. και Μοσχονάς Α. (2007). Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και εργασιακές σχέσεις στην Ελλάδα: Συλλογική διαπραγμάτευση, διαβούλευση, συμμετοχή και κοινωνικός διάλογος. Στο *Εργασία και πολιτική: Συνδικαλισμός και οργάνωση συμφερόντων στην Ελλάδα 1974–2004*. Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα, Αθήνα, σελ. 383-398.
- Κατρούγκαλος, Γ. (2004). *Θεσμοί και συστήματα κοινωνικής προστασίας στο σύγχρονο κόσμο*. Σακκούλας Αντώνης, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Κατσορίδας Δ. (2018). 100 Χρόνια Συνδικάτα: Βασικοί σταθμοί του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα: Το εργατικό ζήτημα τότε και τώρα, *Ενημέρωση*, **244**, 1-20.
- Κουζής, Γ. (2007). *Τα Χαρακτηριστικά του ελληνικού Συνδικαλιστικού Κινήματος: Αποκλίσεις και Συγκλίσεις με τον ευρωπαϊκό Χώρο*, Gutenberg, Αθήνα.
- Κουμανταράκη, Α. και Α. Τσακίρης (2016). Εργατικές κινητοποιήσεις τα χρόνια της κρίσης: Ερμηνεία και συμπεράσματα. Στο Σ.Μ. Κονιόρδος (Επιμ.), *Η ελληνική κοινωνία στο σταυροδρόμι της κρίσης έξι χρόνια μετά: Πρακτικά 5ου Πανελληνίου Συνεδρίου, 10-12 Δεκεμβρίου 2015*. Ελληνική Κοινωνιολογική Εταιρία: Αθήνα, σελ. 234-244.
- Κουτσιαράς Ν. (2004). *Ποιος ελπίζει ή φοβάται τις Βρυξέλλες; Η ρυθμιστική παρέμβαση της Ε.Ε. στις αγορές εργασίας*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Μαλούτας Θ. και Οικονόμου Δ. (2008). *Προβλήματα Ανάπτυξης του Κράτους Πρόνοιας στην Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα.
- Μανιάτης Θ. (2004). *Η πολιτική οικονομία του κράτους πρόνοιας και ο καθαρός κοινωνικός μισθός στην Ελλάδα*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ, Αθήνα.
- Μαραγκός Γ. και Αστρουλάκης Ν. (2010). *Το Βασικό Εγγυημένο Εισόδημα και οι πολιτικές του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος στην ΕΕ-15*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ, Αθήνα.
- Ματσαγγάνης Μ. (2011). *Η κοινωνική πολιτική σε δύσκολους καιρούς: οικονομική κρίση, δημοσιονομική λιτότητα και κοινωνική προστασία*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.
- Μητράκος Θ. και Τσακλόγλου Π. (2003). Οικονομική ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα: Δομή και διαχρονικές μεταβολές. Στο Βενιέρης Δ. και Παπαθεοδώρου Χ. (Επιμ.), *Η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα. Προκλήσεις και προοπτικές*. Ελληνικά Γράμματα: Αθήνα, σελ. 411-444.
- Μουρίκη Α. (2002). Εργασιακές σχέσεις και κοινωνικός διάλογος στην Ελλάδα: Η δύσκολη πορεία από την κρατική κηδεμονία προς την αυτονόμηση. Στο Μουρίκη Α., Ναούμη Μ. και Παπαπέτρου Γ. (Επιμ.), *Το κοινωνικό πορτραίτο της Ελλάδας*. ΕΚΚΕ, Αθήνα, σελ. 145-152.
- Μπιθυμήτρης Γ. και Κωτσονόπουλος Λ. (2018). Μετασχηματισμοί του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος από τη μεταπολίτευση μέχρι την κρίση: συνέχειες και ρήξεις, *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, **44**(1), 99-122.

- Μπούτσιου Στ. και Σαράφης Π. (2013). Νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο κράτους πρόνοιας και οικονομική κρίση, *Διεπιστημονική Φροντίδα Υγείας*, **5**(4), 147-161.
- Οικονόμου Χ. (2004). *Πολιτικές υγείας στην Ελλάδα και τις ευρωπαϊκές κοινωνίες*, Διόνικος, Αθήνα.
- Οικονόμου Χ. (2005). Υγεία και πολιτική στην Ελλάδα κατά τη μεταπολεμική περίοδο (1950- 1983). Στο Σακελλαρόπουλος Θ. (Επιμ.), *Οικονομία και πολιτική στη σύγχρονη Ελλάδα*, Τόμος Α. Διόνικος: Αθήνα, σελ. 302-323.
- Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος (ΟΚΕ). (2001). *Γνώμη της Ο.Κ.Ε.: Αναδιάρθρωση ΟΑΕΔ και άλλες διατάξεις*, ΟΚΕ, Αθήνα.
- Παλαιολόγος Ν. (2006). *Εργασία και συνδικάτα στον 21^ο αιώνα*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, Αθήνα.
- Παπανικολόπουλος, Δ., Κατσορίδας, Δ., Κολλιάς, Γ. και Δερμάνη Β. (2018). *Το απεργιακό φαινόμενο στην Ελλάδα. Καταγραφή των απεργιών κατά την περίοδο 2011-2017*, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Αθήνα.
- Παυλόπουλος Π. και Κουζέλης Α. (1990). *Το δημοσιονομικό πρόβλημα: Προτάσεις πολιτικής*, ΙΟΒΕ, Αθήνα.
- Πετμεζίδου-Τσουλουβή Μ. (1992). *Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνική πολιτική*, Εξάντας, Αθήνα.
- Πετρινώτη Ξ. (1993). Κράτος, εργασιακές σχέσεις και κοινωνική πολιτική: Σε αναζήτηση μιας νέας ισορροπίας. Στο Γετίμης Π. στο Γράβαρης Δ. (Επιμ.), *Κοινωνικό κράτος και κοινωνική πολιτική. Η σύγχρονη προβληματική*, Θεμέλιο: Αθήνα, σελ. 147-170.
- Προβόπουλος Γ. (1985). *Ο δημόσιος τομέας στην ελληνική οικονομία. Πρόσφατες τάσεις και οικονομικές επιπτώσεις*, ΙΟΒΕ, Αθήνα.
- Ρομπόλης, Σ., Ρωμανιάς, Γ. και Μαργιός, Β. (2001). *Αναλογιστική μελέτη του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης στην Ελλάδα, δέσμη προτάσεων*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ, Αθήνα.
- Σακελλαρόπουλος Θ. (1999). Αναζητώντας το νέο Κοινωνικό Κράτος. Στο Σακελλαρόπουλος Θ. (Επιμ.), *Η μεταρρύθμιση του Κοινωνικού Κράτους, Τομ. Α'*. Κριτική: Αθήνα, 23-67.
- Σακελλαρόπουλος, Θ. (2001). *Υπερεθνικές κοινωνικές πολιτικές την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Κριτική, Αθήνα.
- Σακελλαρόπουλος Θ. (2018). Κοινωνικό κράτος και κοινωνική πολιτική σε ιστορική προοπτική. Στο Σακελλαρόπουλος Θ., Οικονόμου Χ., Σκαμνάκης Χ. και Αγγελάκη Μ. (Επιμ.), *Κοινωνική Πολιτική*. Διόνικος: Αθήνα, σελ. 21-58.
- Σακελλαρόπουλος Θ. και Οικονόμου Χ. (2006). Εθνικές προτεραιότητες και ευρωπαϊκές προκλήσεις στη μεταρρύθμιση του συστήματος κοινωνικής προστασίας και απασχόλησης στην Ελλάδα, 1980-2004, *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, **1**(1), 5-36.
- Σακελλαρόπουλος Θ. και Τσακουρίδου Μ. (2002). Υπερεθνικές κοινωνικές πολιτικές. Για μια παγκόσμια κοινωνικοπολιτική συζήτηση. Στο Νικολακοπούλου-Στεφάνου Η. και Θεοδωροπούλου- Δένδια Β. (Επιμ.), *Το κράτος στον 21ο αιώνα. Παγκοσμιοποίηση και κοινωνία της γνώσης*. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 157-170.

- Σερντεδάκης Ν. (2011). Η συμβολή της έρευνας των γεγονότων διαμαρτυρίας στην κατανόηση της συλλογικής δράσης. Στο Τσιώλης Γ., Σερντεδάκης Ν. και Κάλλας Γ. (Επιμ.), *Ερευνητικές υποδομές και δεδομένα στην εμπειρική κοινωνική έρευνα: Ζητήματα καταγραφής, τεκμηρίωσης και ανάλυσης κοινωνικών δεδομένων*. Νήσος: Αθήνα, σελ. 349-376.
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2004). Σύσταση του Συμβουλίου της 14ης Οκτωβρίου 2004 σχετικά με την υλοποίηση των πολιτικών απασχόλησης των κρατών μελών, *ΕΕ*, **326**, 47-63.
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003). Σύσταση του Συμβουλίου της 22ας Ιουλίου 2003 σχετικά με την εφαρμογή των πολιτικών των κρατών μελών για την απασχόληση, *ΕΕ*, **197**, 22-30.
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2002). Σύσταση του Συμβουλίου της 18ης Φεβρουαρίου 2002 σχετικά με την εφαρμογή των πολιτικών των κρατών μελών για την απασχόληση, *ΕΕ*, **60**, 70-80.
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2001). Σύσταση του Συμβουλίου της 19ης Ιανουαρίου 2001 περί εφαρμογής των πολιτικών των κρατών μελών για την απασχόληση, *ΕΕ*, **22**, 27-37.
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2000). Σύσταση του Συμβουλίου της 14ης Φεβρουαρίου 2000 σχετικά με την εφαρμογή των πολιτικών των κρατών μελών για την απασχόληση, *ΕΕ*, **52**, 32-40.
- Σωτηρόπουλος, Δ. (1999). Το καλειδοσκόπιο του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα της δεκαετίας του '90. Στο Ματσαγγάνης Μ. (Επιμ.), *Προοπτικές του κοινωνικού κράτους στη Νότια Ευρώπη*. Ελληνικά Γράμματα: Αθήνα. σελ. 139-152.
- Σωτηρόπουλος Δ. (2003). «Όψις Βαβυλωνίας»: Ερμηνείες της μεταπολεμικής ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα. Στο Βενιέρης Δ. και Παπαθεωδώρου Χ. (Επιμ.), *Η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα: Προκλήσεις και Προοπτικές*. Ελληνικά Γράμματα: Αθήνα, σελ. 89-131.
- Τήνιος Π. (2001). *Κοινωνία, οικονομία, συντάξεις: Κρυμμένος θησαυρός;*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Τσιώλης Γ. (2005). *Προς μια νέα ηθική της εργασίας; Μια ποιοτική διερεύνηση φορέων συμβουλευτικής για την ένταξη στην απασχόληση*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ, Αθήνα.
- Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων (2001). *Αναλογιστική ανασκόπηση του ελληνικού ασφαλιστικού συστήματος. Έκθεση του Τμήματος του Κυβερνητικού Αναλογιστή του Ηνωμένου Βασιλείου (GAD)*, Μέρος Α' και Β', Αθήνα.
- Υπουργείο Υγείας, Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων (1990). *Κοινωνικός Προϋπολογισμός 1990*, Αθήνα.
- Υφαντόπουλος Γ., Μπαλούρδος, Δ. και Νικολόπουλος, Κ. (2009). *Το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Μοντέλο στο Οικονομικές και Κοινωνικές Διαστάσεις του κράτους πρόνοιας*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείο, Αθήνα.
- Ferreira M. (1999). *Η Ανασυγκρότηση του Κοινωνικού Κράτους στη Νότια Ευρώπη στο Προοπτικές του Κοινωνικού Κράτους στη Νότια Ευρώπη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

ΔΙΑΔΥΚΤΙΟ

Eurostat: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>